

Қазақстан Республикасы ІІМ
Бәрімбек Бейсенов атындағы
Қарағанды академиясы

**ІІО қызметкерлерімен жасалған
азаптауларды тергеп-тексеру әдістемесі**

Оқу-практикалық құрал

**Методика расследования пыток,
совершенных сотрудниками ОВД**

Учебно-практическое пособие

Қарағанды 2016

УДК 343(075.8)
ББК 65.408я73
Ж 22

Қазақстан Республикасы ІІМ Бәрімбек Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы Ғылыми кенесінің шешімімен басылады.

Рецензентер:

заң ғылымдарының кандидаты **Т.Б. Мұқашев**;

заң ғылымдарының кандидаты **А.К. Қалиев**;

заң ғылымдарының кандидаты, доцент **М.Б. Рыбчак**.

Ж 22 Жакулин А.Б., Еленюк А.Г., Шакенов А.О. ІІО қызметкерлерімен жасалған азаптауларды тергеп-тексеру әдістемесі: Оқу-практикалық құрал // Методика расследования пыток, совершенных сотрудниками ОВД: Учебно-практическое пособие / Под ред. **Д.Т. Кенжетасва**. – Қарағанда: Қарағандинская академия МВД РК им. Б. Бейсенова, 2016. – 103 с.

ISBN 978-601-7264-65-9

Оқу құралында ІІО қызметкерлерімен жасалған азаптаулардың криминалистикалық сипаттамасының түсінігі, құрылымы және мазмұны, сондай-ақ осындай санаттағы істер бойынша жүргізілетін тергеу әрекеттерінің тактикасы және тергеп-тексерудің кезеңдері қарастырылған.

Оқу құралы Қазақстан Республикасы құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне арналған, сондай-ақ оқу және ғылыми мақсатта білім алушылармен, заң жоғары оқу орнындағы оқытушылармен және ғылыми қызметкерлермен қолданылуы мүмкін.

В пособии рассмотрены понятие, структура и содержание криминалистической характеристики, а также этапы расследования и тактика следственных действий по делам о пытках, совершенных сотрудниками ОВД

Пособие предназначено для сотрудников правоохранительных органов РК а также может применяться в учебных и научных целях обучающимися, преподавателями юридических вузов и научными сотрудниками.

УДК 343(075.8)

ББК 65.408я73

ISBN 978-601-7264-65-9

© Коллектив авторов

Мазмұны

Кіріспе.....	4
1. ПО қызметкерлерімен жасалған азаптаулардың криминалистикалық сипаттамасының түсінігі, құрылымы және мазмұны.....	6
1.1. Бастапқы ақпараттың сипаттамасы.....	12
1.2. Қылмысты жасау жағдайының сипаттамасы.....	15
1.3. Қылмысты жасау және жасыру тәсілдері туралы мәліметтер.....	18
1.4. Қылмыстық іс-әрекеттің әдепкі іздері және басқа да материалдық зардаптары.....	22
1.5. Анықтауға жататын негізгі жағдаяттар.....	25
2. ПО қызметкерлерімен жасалған азаптау істері бойынша тергеп-тексерудің кезеңдері және тергеу әрекеттерінің тактикасы.....	29
2.1. Әдепкі тергеулік ситуациялар, жоспарлау және болжам құру.....	29
2.2. Азаптауларды тергеп-тексерудің әдепкі бағдарламалары (алгоритмдері).....	33
2.3. ПО қызметкерлерімен жасалған азаптау істері бойынша тергеп-тексеру кезіндегі тергеу әрекеттерінің тактикасы.....	38
Қорытынды.....	48

Содержание

Введение.....	50
1. Понятие, структура и содержание криминалистической характеристики по делам о пытках, совершенных сотрудниками ОВД.....	52
1.1. Характеристика исходной информации.....	58
1.2. Характеристика обстановки совершения преступления.....	62
1.3. Данные о способах совершения и сокрытия преступления.....	64
1.4. Типичные следы и другие материальные последствия преступных действий.....	70
1.5. Основные обстоятельства, подлежащие установлению.....	73
2. Этапы расследования и тактика следственных действий по делам о пытках, совершенных сотрудниками ОВД.....	77
2.1. Типичные следственные ситуации, планирование и выдвижение версий.....	77
2.2. Типовые программы (алгоритмы) расследования пыток.....	82
2.3. Тактика следственных действий при расследовании по делам о пытках, совершенных сотрудниками ОВД.....	87
Заключение.....	99
Қолданылған және қосымша қайнар көздердің тізімі.....	100

КІРІСПЕ

Біздің еліміздегі мемлекеттік аппараттың қызметі Қазақстан Республикасының Конституциясында көрсетілген қағидалардың негізінде құрылған. Мемлекетіміздің негізгі заңы барлық мемлекеттік органдар мен лауазымдарға жоғары талап қойып, оларды заңдылықты сақтай отырып қоғамдық тәртіп пен мүдделерді, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуге міндеттейді.

Ішкі істер органдарының қызметкерлері заңдылық қағидатын басшылыққа ала отырып Қазақстан Республикасы Конституциясының талаптарын бұлжытпай орындау керек және Қазақстан Республикасының заңдарына, Президент актілеріне және басқа да нормативтік құқықтық актілерге қатаң бағына азаматтардың құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін сақтап, қорғауды қамтамасыз етіп, олардың бұзылуына жол бермеу керек¹.

Қылмыстарды ашу және тергеп-тексеру бойынша өз міндеттерін нәтижелі іске асыруда сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүргізетін тұлғаға үлкен өкілеттілік берілген. Бірақта заң берілген құқықтар мен билік тек қызмет және заңдылықты нығайту мүддесінде ғана қолданылған талап етеді. Құқық қорғау органдарының қызметкерлерімен қолданылатын азаптаулар және қатыгездікті құқық қолдану практикасындағы күрделі мәселелердің бірі деп есептеуге болады. Тергеуші және анықтама жүргізуші тұлға, басқа лауазым немесе оның азғыруымен не үнсіз келісуі арқылы басқа адам тарапынан азапталушыдан не басқа адамнан мағұлмат алу немесе кінәсін мойындату мақсатында қасақана тәндік және (немесе) психикалық азап келітірілгенде, осы және басқа да кемсітушілікке негізделген іс-қимылдар үшін қылмыстық жауаптылық көзделген.

Ішкі істер органдары қызметкерлерінің жұмысын жақсартудағы қажеттілік заң ғылымдарының алдын тұрған мәселелерге тікелей байланысты. Осыдан азаптаулардың алдын алып, оларды ашу және тергеп-тексеруді қамтамасыз етуші теориялық және практикалық сұрақтарды зерттеу қажеттілігі туындап отыр.

Оқу құралында ПО қызметкерлерімен жасалған азаптаулардың криминалистикалық сипаттамасының түсінігі, құрылымы және мазмұны, сондай-ақ осындай санаттағы істер бойынша жүргізілетін тергеу әрекеттерінің тактикасы және тергеп-тексерудің кезеңдері қарастырылған.

---

¹ Қазақстан Республикасы ПО қызметкерлерінің ар-намыс кодексі (Қазақстан Республикасы ПО қызметкерлерінің қызметтік этика Ережелері).

Оқу құралы Қазақстан Республикасы құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне арналған, сондай-ақ оқу және ғылыми мақсатта білім алушылармен, заң жоғары оқу орнындағы оқытушылармен және ғылыми қызметкерлермен қолданылуы мүмкін.

1. ІІО ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІМЕН ЖАСАЛҒАН АЗАПТАУЛАРДЫҢ КРИМИНАЛИСТИКАЛЫҚ СИПАТТАМАСЫНЫҢ ТҮСІНІГІ, ҚҰРЫЛЫМЫ ЖӘНЕ МАЗМҰНЫ

Жекелеген қылмыс түрлерін тергеу әдістемесі өзінің ұсынымдары арқылы сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асырушы адамдарға (ары қарай тергеушілерге) нақты қылмыстық әрекеттерді ашу, тергеу және олардың алдын алуда тиімді көмек көрсету керек.

Қылмыстық-процестік заң барлық қылмыстық процеске қатысушылар үшін міндетті тергеу әрекеттерін жүргізудің жалпы тәртібін анықтаса, осы заңның негізінде криминалистика ең ұтымды тактикалық тәсілдерді өндеп шығарады. Сонымен қатар криминалистика жекелеген қылмыс түрлерін тергеу ерекшеліктерін ескере отырып, криминалистикалық ғылым мен құқық қолдану практикасының кейінгі жетістіктерін өзіне жинақтаған жеке криминалистикалық әдістемелердің құрылымдық кешенін қалыптастырады. Сондықтан да жеке әдістемелердің жиынтығы криминалистика ғылымының бір тарауы ретіндегі криминалистикалық әдістемені құрастырып, оған осы әдістемелердің бейімделуіне негіз болатын ғылыми ережелердің азғана жүйесі енеді. Өзінің іске асырылған күйінде жоғарыда көрсетілген нәтиже әдістемеде әртүрлі деңгейде жинақталған криминалистикалық ұсыныстар түрінде байқалады. Тергеуді ұйымдастырып-жүргізуге бағытталған бұл криминалистикалық ұсыныстар әдепкі жағдайда қолайлы криминалистикалық техника және тактика әдіс-құралдарын қолданумен, жұмысты ғылыми тұрғыда және білімнің басқа да салаларынан мағұлматтарды қолдана отырып ұйымдастыру және басқарумен көзге түседі.

Жеке криминалистикалық әдістемелердің құрылымы мен мазмұны туралы ой-пікір әрине, криминалистикалық ғылымның тарауы болып табылатын криминалистикалық әдістеме жайлы жалпы ұғымнан өрбитіні сөзсіз.

Мазмұны бойынша жеке әдістемелер жекелеген қылмыс түрлерін тергеу шарттарын және тәртібін суреттеумен байқалады. Осыған орай А. Н. Колесниченконың көзқарасымен келісуге болады. Оның айтуы бойынша қандай да бір қылмыс түрін тергеудің әрбір әдістемесі өзінің мазмұнында осы қылмыстарды тергеудің ерекшелігін көрсетеді². Осы ойды қолдаған И. Ф. Пантелеевтің ойынша, қылмыстарды тергеудің криминалистикалық әдістемесі нақты қылмыс түрлерін тергеу бойынша

---

² *Колесниченко А.Н.* Общие положения методики расследования отдельных видов преступления. – Харьков, 1965. – 34-б.

заңға негізделген криминалистикалық ұсыныстардан тұрады. Әрбір қылмыс түрі өзінің тергеу ерекшеліктерімен сипатталады. Сондықтан да жеке әдістемелердің негізгі міндеті жоғарыда аталған ерекшеліктерді қылмыстардың жекелеген түрлеріне қатысты ашып көрсету және ғылыми тұрғыда дәлелдеу³. Қылмыстарды тергеудің жеке әдістемелері өзінің нұсқасына қарай, әрі мазмұнына қарай әртүрлі болып келеді. Жеке әдістемелік криминалистикалық ұсыныстардың дұрыс қолданылуы оның ең тиімді құрылымын анықтауға байланысты болады. Теориялық тұрғыдан көп жылдар бойы ең аз көңіл бөлінген криминалистиканың таруы криминалистикалық әдістемеге қазіргі кезде қызығушылық артып отыр.

Осылайша, Р. С. Белкиннің айтуы бойынша, жеке криминалистикалық әдістемелердің құрылымын бірегейлендіруге талпыныс жасағандардың қатарында А. И. Винберг және Б. М. Шавер бар⁴. Олардың ойынша жеке әдістемелердің құрылымында төмендегідей элементтер орын алу керек:

- 1) тергеудің негізгі ерекшеліктері;
- 2) тергеушінің бастапқы әрекеттері;
- 3) анықтауға және зерттеуге жататын негізгі сұрақтар;
- 4) дәлелдемелерді табу, зерттеу және бекітудің негізгі тәсілдері;
- 5) қылмыс қозғамын анықтау;
- 6) қылмыс жасауға итермелеген себептер мен жағдайлар⁵.

Кейіннен жеке криминалистикалық әдістемелердің құрылымы бірегейлендіріліп, мынадай түрді иеленді:

- 1) тергеу міндеттері;
- 2) тергеушінің бастапқы кідірілмес іс-әрекеттері;
- 3) анықтауға және зерттеуге жататын жағдайлар;
- 4) дәлелдемелерді табу және бекітудің негізгі әдіс-тәсілдері;
- 5) осы қылмыс түрін жасауға итермелеген жағдайларды айқындау⁶.

Жылдар бойы қылмыстың бөлек түрлерін тергеудің жеке әдістемесінің құрылымы туралы көзқарастар мен ой-пікірлер туындап отырды.

Жетпісінші жылдың орта ширегінен бастап жеке әдістеме құрылымын суреттеу кезінде қылмыстың криминалистикалық сипаттамасы деген түсінік жиі қолданыла бастады. Осылайша, А. Н. Васильевтің ойынша, жеке әдістеме құрылымына мыналар енеді: осы қылмыс түрінің

---

³ *Пантелеев И. Ф.* Методика расследования преступлений. – М.: Изд-во Всесоюз. юрид. заоч. ин-та, 1975. – 4-б.

⁴ *Белкин Р. С.* Курс криминалистики: Учеб. пос. для вузов. 3-е изд., дополненное. – М.: Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 2001.

⁵ *Винберг А. И., Шавер Б. М.* Криминалистика. 2-е изд. – М., 1945; 3-е изд. – М., 1949.

⁶ Криминалистика. – М., 1952. – Ч. 2.

криминалистикалық сипаттамасы; тергеушінің бастапқы және басқа да іс-әрекеттері; ары қарай тергеу жүйесі; тактикалық тәсілдер мен ғылыми-техникалық құралдарды қолдану ерекшеліктері⁷. Қылмыстың криминалистикалық сипаттамасын жеке әдістеме құрылымының элементі ретінде В. Г. Танасевич⁸, И. А. Возгрин⁹, И. Ф. Герасимов¹⁰, В. А. Образцов¹¹ және басқа да криминалистер қарастырса да, криминалистикалық сипаттамаға қатысты біркелкі ой әлі де қалыптаспаған.

Жеке криминалистикалық әдістемелер құраушы криминалистикалық ұсыныстар кешенінің құрылымы туралы мәселенің оңтайлы шешімін табу үшін осы кешендерден қосалқы жүйелер ажыратылатын ережелердің туралығына алдын ала баға беру жөн. Ол өз алдына криминалистикалық сипаттама мен криминалистикалық жіктеме, тергеу процесінің бағытын, затын және кезеңге бөлінуін анықтау сияқты мәселелерді қарастыруды талап етеді.

Осы сұраққа терең зерттеу жүргізе келе, Р. С. Белкин қылмысты тергеу әдістемесінің негізгі құрылымдық элементтері ретінде мыналарды ұсынды:

- 1) қылмыстың криминалистикалық сипаттамасы;
- 2) тергеудің бағытын және жоспарлау ерекшеліктерін анықтау;
- 3) бастапқы тергеу әрекеттері мен жедел іздестіру шараларын суреттеу;
- 4) келесі тергеу әрекеттерінің әдепкі шеңберін және оның ерекшеліктерін мазмұндау¹².

Біздің ойымызша, аталған проблеманы зерттеу нәтижесінде жеке криминалистикалық әдістемелік ұсыныстардың әртүрлілігі олардың құрылымдарының сан алуан болуына себепші екендігіне көзіміз жетіп отыр.

Әдепкі жеке әдістемелердің жалпы түзілісінің негізінде ПО қызметкерлерімен жасалған азаптаулар туралы істерді тергеудің

---

⁷ **Васильев А.Н.** О криминалистической классификации преступлений // Методика расследования преступления. – М., 1976. – 26-б.

⁸ **Танасевич В.Г.** Проблемы методики раскрытия и расследования преступлений // Советская криминалистика: Теоретические проблемы. – М.: Юрид. лит., 1978. 171-б.

⁹ **Возгрин И.А.** Научные основы криминалистической методики расследования преступлений: Курс лекций. – СПб.: Изд-во СПб. юрид. ин-та МВД России, 1992. – Ч. 1. – 61-б.

¹⁰ Криминалистика / Под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. – М., 1994. – 328-б.

¹¹ Криминалистика. – М., 1995. – 378-б.

¹² **Белкин Р.С.** Курс советской криминалистики. – М.: Изд-во Академии МВД СССР, 1979. – Т. 3. 176-214-б.

криминалистикалық әдістемесі құрастырылып, онда төмендегідей компоненттер орын алған:

1) ПО қызметкерлерімен жасалған азаптаудың криминалистикалық сипаттамасы;

2) ПО қызметкерлерімен жасалған азаптаулар туралы істерді тергеу бағдарламасы (алгоритмдер);

3) ПО қызметкерлерімен жасалған азаптаулар туралы істерді тергеу кезіндегі тергеу әрекеттерінің тактикасы.

Біздің ойымызша, криминалистикалық әдістемелік ғылыми білімдерді қолдану тиімділігін арттыру рөлі тек тергеудің жеке әдістемелерінің құрылымына ғана тиесілі емес, сонымен қатар оларды тергеушімен қылмыстарды ашу, тергеу және алдын алу кезінде қолдана білу процесін жетілдіруге тиесілі екендігі анық.

Жекелеген қылмыс түрлерін тергеу әдістемесіндегі криминалистикалық сипаттаманың түсінігі, құрылымы және мазмұнына қатысты көзқарастардың әртүрлі болғандығына қарамастан, көптеген ғалым-криминалистер криминалистикалық сипаттаманы жеке әдістемелердің құрылымдық элементі ретінде қарастыруы өте орынды¹³.

Алайда, бірқатар ғалымдардың ойынша қылмыстардың бөлек түрлерін тергеу бойынша әдістемелік ұсыныстарын қылмыстық-құқықтық мінездеме немесе дәлелдеуге жататын жағдайлардың қылмыстық-процестік түсінігі негізінде дайындау қажет, ал криминалистикалық сипаттама олармен тергеудің жеке әдістемелерінің құрылымына мүлдем енгізілмей отыр¹⁴. Басқа авторлар, қылмыстардың бөлек түрлерін тергеу әдістемесін дайындау кезінде криминалистикалық сипаттаманың маңыздылығын мойындай отырып, керісінше, қылмыстық-құқықтық мінездеменің маңыздылығын төмендеткен. Олардың ойынша, қылмысты тергеу әдістемесі құқық бұзушылықтарды саралау негізінен туындамау керек, ол қылмысты әшкерелеу үшін маңызы бар криминалистикалық мінездемеге негізделу керек¹⁵. Айта кететін бір жайт, осы күнге дейін әлі қылмыстың криминалистикалық сипаттамасының бар екендігіне қатысты бірыңғай көзқарас тұрақтанбаған.

---

¹³ **Митричев С.П.** Методика расследования отдельных видов преступлений. – М., 1973. – 13-15-б.

¹⁴ **Мирский Д.Я.** Некоторые вопросы методики расследования отдельных видов преступлений в свете ленинского принципа неотвратимости наказания // Ленинский принцип неотвратимости наказания и задачи советской криминалистики. – Свердловск, 1972. – 41-42-б.

¹⁵ **Образцов В.А.** К вопросу о методике раскрытия преступлений // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1977. – Вып. 27. – 106-107-б.

Қылмыстың криминалистикалық сипаттамасының мазмұны мен мағынасына қатысты бірыңғай көзқарастардың болмауы осы түсініктің күрделілігіне және теориялық тұрғыдан жеткіліксіз деңгейде өңделмегендігін байқатады. Сондықтан да қылмыстың криминалистикалық сипаттамасының түсінігі бүгінгі таңда белсенді зерделенуде.

Қолданыстағы концепцияларды жинақтап, И. А. Возгриннің қисынды пікіріне көз жүгіртетін болсақ, оның ойынша қылмыстың криминалистикалық сипаттамасы ол шын мәніндегі деректердің жинақталған жүйесі және оларды негізге ала отырып ең әдепкі криминалистикалық тұрғыдан маңызды қылмыстық іс-әрекеттер жайлы ғылыми тұжырымдар және ұсынымдар. Бұл тұжырымдар мен ұсынымдарды білу арқылы тергеуді толық, жан-жақты, шынайы ұйымдастыруға және қылмыстарды ізін суытпай ашуға қажет¹⁶.

Қылмыстарды криминалистикалық сипаттамалар дайындау мақсатында зерттеу алдымен осы жүйені қандай элементтер құрайтынын анықтауымыз керек. Қылмыстың криминалистикалық сипаттамасының құрылымын талдай келе, авторлар оның құрамдас бөліктерін әртүрлі анықтайды: Р. С. Белкин¹⁷, Н. А. Васильев¹⁸, И. А. Возгрин¹⁹ және Е. Ғ. Жәкішев²⁰ оларды элементтер ретінде қарастырады, ал Н. А. Селиванов²¹ — белгілер ретінде қарастырады. Кейінгі көзқараспен А. Ф. Облаков²² келіспеген және оның ойынша, әрбір қылмыстың криминалистикалық сипаттамасының құрылымындағы құрамдас бөлігіне олардың мәнін ашып беретін нақты белгілер жиынтығы тән, және де біздің ойымызша мұндай тұжырыммен келісуге тура келеді.

Әрбір қылмыстың криминалистикалық сипаттамасы тиісті құқық бұзушылықтардың қылмыстық-құқықтық түсініктерінен, тергеудің жалпы

---

¹⁶ **Возгрин И.А.** Научные основы криминалистической методики расследования преступлений: Курс лекций. – СПб.: Изд-во СПб. юрид. ин-та МВД России, 1993. – Ч. 4. – 22-б.

¹⁷ Криминалистика. – М., 1995.

¹⁸ **Васильев А.Н.** Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. – М., 1978.

¹⁹ **Возгрин И.А.** Научные основы криминалистической методики расследования преступлений: Курс лекций. – СПб.: Изд-во СПб. юрид. ин-та МВД России, 1993. – Ч. 4.

²⁰ **Джакишев Е.Г., Нурмагамбетов К.Т.** Криминалистика в борьбе с хищениями. – Алма-Ата. 1990. – 44-б.

²¹ **Селиванов Н.А.** Советская криминалистика: система понятий. – М., 1982.

²² **Облаков А.Ф.** Криминалистическая характеристика преступлений и криминалистические ситуации: Учеб. пос. – Хабаровск: Хабаровская высшая школа МВД СССР, 1985.

шарттарынан және құқыққа қарсы іс-қимылдармен күрестің қоғамдық-саяси маңыздылығынан туындайды деуші ғалымдарды ой-пікірлерімен келісуге болады. Алайда, бұл мәліметтер қылмыстың криминалистикалық сипаттамасының құрамдас бөлігі болып есептелмейді, олар тек зерттеу затын анықтау үшін қажет бастапқы ақпараттық база болып табылады.

Азаптауларды өзінің заңдық сипатына қарай азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарына қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар арасындағы күрделі қылмыс құрамына жатқызуға болады. Сондықтан да ПО қызметкерлерімен жасалған азаптау істері бойынша тергеу жүргізу алдында тергеуші осы қылмыс құрамының қылмыстық-құқықтық мінездемесімен танысқаны жөн.

Азаптау азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарына қарсы қылмыстық құқық бұзушылық қатарына жатады және Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 146 бабына сәйкес тергеушінің, анықтауды жүзеге асыратын адамның немесе өзге де лауазымды адамның не олардың айдап салуымен не олар біле тұрып немесе олардың үнсіз келісімімен басқа адамның азапталушыдан немесе басқа адамнан мәліметтер алу немесе мойындату не ол немесе басқа адам жасаған немесе жасады деп күдік келтірілген әрекет үшін оны жазалау, сондай-ақ оны немесе үшінші тұлғаны қорқыту немесе мәжбүрлеу мақсатымен немесе кез келген сипаттағы кемсітуге негізделген кез келген себеп бойынша қасақана тән зардабын және (немесе) психикалық зардап шектіруі болып анықталған.

Сонымен қатар заңшығарушы азаптаулардың екі ерекше сараланған түрін анықтаған. Осылайша, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 146 бабының 2 тармағына сәйкес азаптаулардың ерекше сараланған түрлеріне адамдар тобы немесе алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобы жасаған, бірнеше рет, денсаулыққа ауырлығы орташа зиян келтіру арқылы, кінәлі адамға жүктілік жағдайда екені көрінеу белгілі әйелге немесе кәмелетке толмаған адамға қатысты жасалған, сондай-ақ үшінші тармағы жәбірленушінің денсаулығына ауыр зиян келтіруге немесе абайсызда оның өліміне әкеп соққан іс-әрекеттерді жатқызған. Осы баптың ескертпесіне сәйкес лауазымды адамдардың заңды әрекеттері нәтижесінде келтірілген тән зардабы мен психикалық зардап азаптау деп танылмайды.

ПО қызметкерлерімен жасалған азаптаудың криминалистикалық сипаттамасы тергеуші үшін осындай қылмыстық істер бойынша жұмысын ұйымдастыруға қажет бастапқы қайнар көздер ретінде танылады.

Біздің ойымызша, қылмыстың криминалистикалық сипаттамасының негізгі элементтеріне төмендегідей тек тұрақты, әрдайым қайталанушы компоненттерді жатқызуға болады:

- бастапқы ақпарат сипаттамасы;
- жасалған қылмыс жағдайының сипаттамасы;
- қылмысты жасау және жасыру тәсілдері туралы мәліметтер;
- қылмыстық іс-әрекеттердің әдепкі іздері және басқа да материалдық зардаптары;
- анықтауға жататын негізгі жағдайлар.

1.1. БАСТАПҚЫ АҚПАРАТТЫҢ СИПАТТАМАСЫ

Азаптаулардың криминалистикалық сипаттамасының мәнін зерделеу үшін осы қылмыс туралы ақпараттың қайнар көзін, формасын, түрлерін және мазмұнын айқындау маңызды болып табылады.

Тергеу және сот практикасының талдауына сүйенсек, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 146 «Азаптаулар» бабымен көрсетілген қылмыстық істер бойынша бастапқы қайнар көздердің жолданым иелері болып, Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 187 бабының 4 тармағына сәйкес, ішкі істер органдарының сотқа дейінгі тергеу жүргізу тұлғалары немесе жемқорлыққа қарсы қызмет қызметкерлері танылады²³.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 180 бабына сәйкес сотқа дейінгі тергеп-тексеруге негіз ретінде осындай санаттағы қылмыс белгілеріне көрсететін жеткілікті мәліметтердің болуы жүреді. Сотқа дейінгі тергеп-тексеруді бастауға себеп — ол жасалған қылмыс белгілері туралы бастапқы мағұлмат өзіне жинақтаған қылмыстық-процестік заңмен көрсетілген қайнар көз. Құзырлы органдар анықталған мерзімде қылмыс туралы келіп түскен арыз бен мәліметтерді қарастырып, оған байланысты шешім шығаруға міндетті.

Практикада осындай санаттағы қылмыс белгілері көбіне мынадай қайнар көздерден алынады:

- жеке жолданымнан;
- бұқаралық ақпарат құралдарынан;
- тергеу изоляторы мен бас бостандығынан айыру мекемелеріндегі азаматтардан келіп түскен ақпарат;
- Қазақстанның азаптауларға қарсы және басқа да үкіметтік емес ұйымдарының одақтарынан ақпарат;
- қорғаушылардың ақпараты;
- басқа да қайнар көздер.

---

²³ ҚР ҚПК (2015 ж. 24.11 өзгерістер мен толықтыруларға сәйкес).

Жеке жолданым

Жеке адамның тікелей арыздануы – болуы мүмкін азаптау дерегі бойынша бастапқы ақпарат алудың тиімді тәсілі. Жәбірленуші болуы мүмкін азаптау дерегі туралы хабарлаумен бірге, өзімен арызды растаушы құжаттарды алып келуі мүмкін (бұл өз алдына сотқа дейінгі тергеп-тексеру жүргізуші адаммен осы материалдарды іздестіруден босатады). Ал болған оқиға туралы баяндау кезінде әдетте, тергеуді жоспарлауға көмек беретін көрсетпелер болуы мүмкін.

Бұқаралық ақпарат құралдары

Адам құқықтарының бұзылуын айқындауда бұқаралық ақпарат құралдары ерекше орын алады. Құқық қорғау органдары мен сот инстанцияларынан әділеттілік таппай, бұқаралық ақпарат құралдарына жүгінген азаматтар аз емес. Сонымен қатар бұқаралық ақпарат құралдары өздерінің қайнар көздерінен алған ақпараттарды да жариялайды.

Азаптаулар қолданылуы мүмкін туралы ақпаратқа қатысты бұқаралық ақпарат құралдарын бақылау өз нәтижелерін беріп, кейде интернет-сайт, теледидарда жаңалықтар пайда болып жатады.

Сонымен қатар бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланған мәліметтер тергеуді бастауға жеткіліксіз болады. Алдымен, әдетте жәбірленушімен байланысуға қажет мағұлматтар болмайды және мұндай мәліметтерді тергеу органдарына хабарлау бұқаралық ақпарат құралдарының өкілдерін міндеттемейді. Ақпараттарды ұсынудан бас тарту әдетте кәсіби этика талаптарымен түйіндес, яғни құпиялық негізінде ұсынылған ақпараттың қайнар көздердің мүддесін қорғаумен, жәбірленуші немесе оқиға айғақтарының қауіпсіздігімен дәлелденген.

Журналистер, және тергеу органдары шынайы ақпарат алуға мүдделі. Журналистердің жақсы қайнар көздері болса да, көбіне қолдағы ақпараттардың шынайылығын тексеруге не уақыты, не мүмкіндігі болмай жатады. Құқық қорғау органдарының қызметкерлері керісінше, қарама-қарсы проблемаға кез болады. Сол себептен осыны мойындап, өзара тиімді қатынаста жұмыс істеген жөн.

Тергеу изоляторы мен бас бостандығынан айыру мекемелеріндегі азаматтардан келіп түскен ақпарат

Тергеу изоляторы мен бас бостандығынан айыру мекемелеріндегі жазасын өтеуші адамдар ақпараттарына жүгінсек, құқық қорғау органдарының бөлек өкілдерімен оларға қатысты жасаған құқық бұзушылықтар туралы мағұлмат беруге дайын. Бірақта бұл қайнар көзді пайдалана отырып, сөзсіз алда күтіп тұрған проблемалардың сипатын түсіне білу қажет.

Тергеу изоляторы мен бас бостандығынан айыру мекемелерінен келіп түскен ақпарат тергелетін құқық бұзушылықпен бірге, басқа да қосалқы мәселелерге де қатысты болады. Құқық бұзушылық жайлы көрінеу жалған хабарлама беруді де кездестіруге болады. Оның мақсаты арызданушыға тағылған айып бойынша тергеуді теріс жолға түсіріп, осы процесті күрделендіру.

Сонымен қатар тергеу изоляторы мен бас бостандығынан айыру мекемелерінен келіп түскен ақпарат көбіне өте ертеде жасалған құқық бұзушылыққа қатысты болады және олардың көпшілігімен дәлелдемелер бұрын жоғалғандықтан, сапалы тергеу жүргізу мүмкін емес.

Қазақстанның азаптауларға қарсы және басқа да үкіметтік емес ұйымдарының одақтарынан ақпарат

Қазіргі кезде еліміздің аумағында үкіметтік емес ұйымдардың өте көп саны тіркеліп, жұмыс істеп жатыр. Олардың арасында құқық қорғаушы ұйымдар да, және жұртшылық арасындағы әртүрлі топтардың мүддесіне өкілдік етушілер ұйымдар да баршылық. Үкіметтік емес ұйымдар белсенді және белсенді емес, мәлім және беймәлім, сондай-ақ бұрыннан бері істеп келе жатқан және таяуда ғана құрылған болып байқалады.

Бірде бір үкіметтік емес ұйым бұзылған құқықтар бойынша пайда болған барлық сұрақтарға қатысты кәсіби деңгейде көмек көрсететіндігінде күмән туындайды. Әдетте, іскерлі ұйым нақты бағытты қызметті таңдап, мейлінше шектеулі адамдар ортасына жоғары деңгейде сапалы көмек көрсетуге тырысады.

Құқықтары бұзылып жатқан адам қоғамдық немесе партиялық ұйымдар бойынша маман болмағандықтан, қандай да бір жағдай туындаған да олардың қайсысының көмегіне жүгіну керек екендігін түсінбей жатады. Көбіне, мұндай адамдар өзіне мәлім (бұқаралық ақпарат құралдарына көрген) немесе таныстары көрсеткен ұйым көмегіне жүгінеді.

Ұйымға келген адамға орын алған жағдайға қатысты шын мәнінде көмек алатын жерге жіберу маңызды. Сондықтан да бір немесе әртүрлі аумақта жұмыс істейтін үкіметтік емес ұйымдар бір-бірімен ақпарат алмасып отырғаны жөн.

Қорғаушылардың ақпараты

Адвокаттар өздерінің қызметіне қарай азаптау мен қатыгездіктен зиян шегуі мүмкін адамдармен қарым-қатынаста болады және мұндай жат көріністен жапа шеккен клиенттің құқықтарын қалпына келтіру бойынша өздігінен іс-шаралар жасай алады.

Бірақта, нақты жағдайлар орын алғанда, адвокаттар құқық қорғау органдарының көмегіне жүгінеді. Зиян келтірілген адамдардың кейбіреуі мүддесін қорғаған қорғаушының қызметін өтеу үшін материалдық

мүмкіндігі болмайды, ал құқық қорғау органдары өз қызметіне төлемақы алмайды. Осындай санаттағы қылмыстарды тергеуде адвокаттарды құқық қорғау органдарымен өзара қызметтесуге итермелейтін тағы бір жағдай – дәлелдемелерді жинау және бекіту кейбір қорғаушылардың қолынан келе бермейді, кейде онымен айналысуға ынта болмайды.

Қорғаушының күдіктімен әрекеттесу кезінде ескеретін жайт, ол өз клиентін тағылған айыптан қорғайды. Ол үшін коммерциялық емес ұйымдар көбіне тергеуге қысым көрсетудің бір элементі болып табылады. Суреттелген оқиғада бір адам бір қылмысты жасауда күдікті және азаптаудан жәбір көруші (азамат құқығын бұзу) бола алады.

Адам құқығы бұзылуы жайлы жәбірленушінің арызы бойынша жиналатын ақпарат, оның процессуалдық қорғанысын іске асырушы адвокатқа пайдалы. Мысалы, оның көмегімен ол заңды бұзы арқылы алынған кейбір дәлелдемелерді алып тастауы мүмкін. Егерде адам азаптаудан кейін мойындаса, ондай мойынға алу кейіннен сотпен қабылданбауы мүмкін. Адвокат өз тарапынан азаптауды тергейтін тергеушіге басқа іс бойынша тергеу әрекетін жүргізу кезінде мәлім болған ақпаратпен бөлісе алады.

Басқа да қайнар көздер

Нақты аумақтың ерекшелігі мен мүмкіндіктеріне қарай азаптауларды қолдану туралы бастапқы қайнар көздер мыналардан келіп түсуі мүмкін:

- аумақтық адам құқықтары жөніндегі өкілетті (адам құқықтары жөніндегі комиссия);
- медициналық мекеме және олардың бөлек қызметкерлері;
- құқық қорғау органдары және олардың бөлек қызметкерлері;
- діни ұйымдар мен ұлттық диаспоралар;
- коммерциялық ұйымдар.

Сонымен қатар ақпарат мәжбүрлеп ұстау орындарында адам құқықтарын қамтамасыз ету қадағалаушы қоғамды бақылау комиссиясынан келіп түсуі мүмкін.

Бұл ұйыммен өзара әрекеттесу бастапқы ақпарат алумен қатар, қамауда ұстау орындарынан алынған арыздар бойынша тиімді тексеріс жүргізуге мүмкіндік береді.

Азаптау деректері бойынша сотқа дейінгі тергеуді бастауға басқа да заңмен анықталған негіздер болуы мүмкін, алайда бүгінге дейін құқық қорғау органдарының практикасында ондай көрініс байқалмады.

1.2. Қылмысты жасау жағдайының сипаттамасы

Адамның әрбір қызметі тәрізді, қылмыс та нақты мерзімдік, аумақтық, климаттық, әлеуметтік және басқа да жағдайларда, яғни шын мәніндегі қоршаған ортада дайындалып, жасалады. Қылмыс ортасы (немесе жағдайы) болып адамдар, заттар, олардың қалпы, байланысы мен қарым-қатынасы табылады, осылардың ықпалымен немесе оларды ескере нақты қылмыстық іс-әрекет жасалады.

Қылмыстың жасалу жағдайының түсінігінің маңызды криминалистикалық мағынасы бар. Ол криминалистикалық бағдардағы практикалық, зерттеулік және насихаттық қызметті оңтайландыру сұрақтарымен тығыз байланысты.

Қылмыстық қастандықтың затын, уақытын, орнын, қолайлы немесе қиындатушы жағдайларды зерттеуден көбіне қылмыс оқиғасын және оны жасаған адамды анықтау басталады.

Қылмыстың жасалу орнын анықтай отырып, азаптаулар бір немесе бірнеше жерде қолданылуы мүмкін екендігін ұмытпау керек. Оларға - құрылыс, көлік құралдары, қызметтік бөлмелер, түрме камерасы немесе азаптаулар қолданылған басқа да бөлмелер, сондай-ақ басқа да жерлерді жатқызуға болады.

Осындай санаттағы қылмысты жасау уақыты күн немесе түн, демалыс не мейрам сияқты мерзімдік шектеулермен шектелмейді. Әйтседе, осы қылмысты жасау уақыты көбіне оны жасаған субъектінің жұмыс уақытымен сәйкес келіп жатады.

Қылмыстың жасалу жағдайын анықтау үшін оның құрамын да қарастырған жөн.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 146 банына сәйкес азаптау ол тергеушінің, анықтауды жүзеге асыратын адамның немесе өзге де лауазымды адамның не олардың айдап салуымен не олар біле тұрып немесе олардың үнсіз келісімімен басқа адамның азапталушыдан немесе басқа адамнан мәліметтер алу немесе мойындату не ол немесе басқа адам жасаған немесе жасады деп күдік келтірілген әрекет үшін оны жазалау, сондай-ақ оны немесе үшінші тұлғаны қорқыту немесе мәжбүрлеу мақсатымен немесе кез келген сипаттағы кемсітуге негізделген кез келген себеп бойынша қасақана тән зардабын және (немесе) психикалық зардап шектіруді айтады.

Аталмыш құқық бұзушылық мынадай сараланған құрам арқылы көзге түседі:

1) адамдар тобы немесе алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобы жасаған;

2) бірнеше рет;

3) денсаулыққа ауырлығы орташа зиян келтіре отырып;

4) кінәлі адамға жүктілік жағдайда екені көрінеу белгілі әйелге немесе кәмелетке толмаған адамға қатысты жасалған іс-әрекет.

Жәбірленушінің денсаулығына ауыр зиян келтіруге немесе абайсызда оның өліміне әкеп соққан азаптау бөлек сараланған.

Лауазымды адамдардың заңды әрекеттері нәтижесінде келтірілген тән зардабы мен психикалық зардап қылмыстық заңмен азаптау болып танылмайды²⁴.

Жоғарыдағы анықтамаға жүгінсек, осы қылмыстың субъектісі болып:

– тергеуші;

– анықтама жүргізуші тұлға;

– өзге де лауазымды адам не сотқа дейінгі тергеу жүргізетін адамның айдап салуымен не олар біле тұрып немесе олардың үнсіз келісімімен жасаған адам табылады.

Азаптау жасаған адамның жеке басы төмендегідей (бағдарлама) үлгі бойынша зерттеледі:

1) тағылған айыпқа дейінгі күдіктінің өмір сүру жағдайын зерттеу;

2) күдіктінің тұрмыс қалпын зерттеу;

3) тіршілік ұстанымы;

4) интеллектуалдық қадір-қасиеті.

Қылмыстың жасалу жағдайы криминалистикалық сипаттаманың маңызды элементтерінің бірі деп есептеуші ғалым-криминалистердің^{25, 26} көзқарастарымен келісеміз. Алайда, қылмыстың жасалу жағдайын криминалистикалық сипаттаманың қылмысты жасау және жасыру тәсілі, кінәлінің жеке басының ерекшеліктері мен қасиеттері сияқты басқа да элементтерінен оқшаулап қарастыруға болмайды.

---

²⁴ ҚР ҚК (2016 ж. 01.01 өзгертулер мен толықтыруларға сәйкес).

²⁵ *Танасевич В.Г., Образцов В.А.* О криминалистической характеристике преступлений // Вопросы борьбы с преступностью. – М., Юрид. лит., 1975. – Вып. 25. – 100-б.

²⁶ *Васильев А.Н., Яблоков Н.П.* Предмет, система и теоретические основы криминалистики. – М., 1984. – 123-124-б.

1.3. Қылмысты жасау және жасыру тәсілдері туралы мәліметтер

Қылмысты жасау тәсілінің криминалистикалық түсінігі белгілі деңгейде қылмыстық-құқықтық түсіндірмеден өзгеше болады.

Криминалистер үшін қылмыстың жасалу тәсілінде алғы шепке таңдап алынған қылмыстық мақсатқа жетудің негізгі қасиеттерінің бейнелену заңдылықтарынан тыс құбылыс нәтижесі болып табылатын жақтары шығарылады. Осыған орай, қылмыскердің өз арам пиғылына қалай жеткендігін көрсететін іздер құнды болып табылады²⁷.

Криминалистикалық әдебиетте қылмыстың жасалу тәсілі жайлы бірыңғай түсінік болмағандықтан, қылмыскер өз мақсатына жету үшін көмек беретін өзара байланысқан және өзара шарттасқан қимылдардың жүйесі ретіндегі қылмыстың жасалу тәсілі туралы кең мағынадағы (яғни, қылмысқа дайындық пен оны жасыру) анықтамасы ойға қонымды.

Азаптау тәсілін криминалистикалық зерттеу кеңінен тараған азаптау тәсілдерін және нақты қылмыстың бөлек жағдайларын анықтауға бағытталып, осы құқық бұзушылықтың әдепкі моделін құрастыруға мүмкіндік береді, субъектінің іс-әрекеттерін көз алдына келтіруге және оның негізінде іздің жасалу механизмін, тергеу жолы мен амалдарын болжамдауға болады.

Азаптауға қатысты мынадай қылмысты жасау тәсілдерін ажыратуға болады:

- моқал жаракат келтіру, мысалы жұдырықпен ұру, аяқпен тебу, шапалақтау, дүре соғу, электр сымымен немесе таяқпен сабау не аяқтан шалып жығу;
- дене күйімен азаптау, яғни асып қою, дене мүшелерін керу, белгілі бір қалыпта ұзақ уақыт тұруға мәжбүрлеу;
- темекі шоғымен, қыздырылған сайманмен, қайнаған сұйықтық немесе улы затпен күйдіру;
- электр тоғымен есеңгірету;
- тұншықтыру (асфиксия), мысалы дымқыл немесе құрғақ әдістерді қолдану, басымен суға батыру, буындыру, химиялық заттарды пайдаланып тұншықтыру;
- мылжалап тастау, мысалы саусақтарын қатты соққылау нәтижесінде немесе жанбас не арқаға зақым келтіру үшін цилиндрлік қалыптағы ауыр затты пайдалану;

---

²⁷ **Яблоков Н.П.** Криминалистическая методика расследования. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 1985. – 45-б.

– ұшы бар қарудан немесе атыс қаруымен жарақат келтіру, тырнақ астына ине тығу;

– тұз, ашы бұрыш, бензиннің және т.б. химиялық қасиеттерін жарақаттарда немесе дене қуыстарында пайдалану;

– жыныстық органдарды жарақаттау арқылы сексуалдық күш көрсету, сексуалдық қастандық, әртүрлі заттарды қолдану, зорлау;

– аяқ-қол немесе саусақтарды мылжалау немесе жарақаттау арқылы жұлқылау;

– аяқ-қол немесе саусақтарды медициналық әдіспен кесіп тастау, хирургиялық жолмен органдарды алып тастау;

– тыныштандырушы, нейрорептикалық немесе салдандырушы сияқты препараттардың улы дозаларын пайдалану арқылы фармакологиялық азаптау;

– қамауда ұстау жағдайлары, мысалы ауданы шектелген немесе адамға толы камера, онаша қамау, тазалыққа жатпайтын жағдай, яғни дәретханаға шығармау, тамақтануды азайту немесе уланған ас және су, экстремалды температурамен ықпал ету, онаша болу құқығынан айыру және жалаңаштандыру;

– қарапайым сенсорлық ынталандырудан айыру, мысалы дыбыс, жарық, уақытты сезіну, оқшауландыру, камерадағы жарықпен іс-қимылдар жасау, физиологиялық қажеттілікті қанағаттандыру мүмкіндігінен айыру, ұйқы бермеу, жуындан, медициналық көмектен, әлеуметтік қарым-қатынастан айыру (байланыс орнатпау және ақпаратпен алмаспас үшін, сондай-ақ азаптаушыға патологиялық өңіл аудару мақсатында құрбан жеке камераға оқшауланады);

– кемсіту, мысалы тіл тигізу, адамды қорлаушы әрекеттерге мәжбүрлеу;

– өлтірем деп, от басы мүшелеріне зиян келтіремін деп, азаптауларды жалғастырамын деп, түрмеге жабамын деп қауіп төндіру, өлім жазасын еліктету;

– ит, мысық, егеуқұйрық немесе құршайн сияқты жануарлармен қорқыту;

– жеке адамның еркін басудың психологиялық әдістері, яғни адамды сатқындыққа мәжбүрлейді, өзінің әлсіздігін мойындауға мәжбүр, екі ойлылыққа салынып немесе қарама-қайшы хабарлама алады;

– тыйым салуларды бұзу;

– мінез-құлқына жәбір көрсету, яғни жеке адамды діни көзқарасына қарама-қайшы іс-әрекет жасауға мәжбүрлеу (мысалы, мұсылманға шошқа етін жеуге), азаптау немесе басқа да зорлық көмегімен басқа адамға зиян

келтіруге мәжбүрлеу, мүлікті құртуға, басқа адамдарға қауіп төндіретіндей сатқындыққа мәжбүрлеу;

– басқа адамдарға қатысты азаптау немесе қастық жасау кезінде қатысуға мәжбүрлеу²⁸.

Жоғарыда аталған субъектілермен қылмысты жасыру және тергеуге қарсылық көрсету тәсілдер:

– параға сатып алу, қорқыту, бопсалау, жәбірленуші, куә, олардың жақындарын иландыру;

– қылмыстың материалдық іздерін жою, өзгертуге талпыныс;

– жалған алиби құрастыру, тергеуге жалған куәлар кірістіру, қылмыс іздерін бұрмалау;

– тергеушінің өзімен немесе басқа біреулер арқылы параға сатып алу, қорқыту, бопсалау, иландыру, сондай-ақ тергеуші, және оның жақындарына қатысты қылмыстық іс фабрикациялау талпыныстары;

– тергеудің мақсатына жеткізбеу үшін тергеушінің басшысына (өзінің немесе басқа адамдар арқылы) тиісті өтініштермен шығып, оның нәтижесінде тергеушіге ауызша, әрі жазбаша түрде орындауы қиынға түсетін тапсырмалар беріледі, тергеудің келешегі жоқтығы туралы ойды қалыптастырады; іс кәсіби деңгейі шамалы тергеушіге тапсырылады және т.б.;

– субъектінің тергеушіге келуден бас тартуы;

– ойдан шығарған негіздермен тергеушінің іс-әрекеттеріне шағымдану (бұл жерде құқығын қорғау бойынша емес, біле тұра мазасыз хал-ахуалды төндіру, тергеушіге психологиялық жайсыздық қалыптастыру);

– күдіктіні қорғауға және тергеушінің беделін түсіру үшін бұқаралық ақпарат құралдарында компания ұйымдастыру; іске билік өкілдерін, құқық қорғау ұйымдарының көңілін аударуға әрекет жасау (қоғамдағы жемқорлық деңгейіне қарай, мұндай тергеу қарсы тұру жиі байқалады);

– көрсетулерден бас тарту, оларды өзгерту; жалған көрсетулер беру, жала жабу;

– тергеуді созу мақсатында аурумен сылтаурату.

Жоғарыда көрсетілген қарсы тұру тәсілдерінен басқа арамза қорғаушылар осыларға ғана тән арнайы тәсілдерді пайдаланады: күдіктіні кінәсін мойындаудан бас тартуға иландыру; қорғаушының ойынша қажет көрсетулерді алу мақсатында (сөйлесуде, параға сатып алуда және т.б. өзінің қатысуы) жәбірленушіге, куәға, басқа да адамдарға ықпал жасау

---

²⁸ Руководство по эффективному расследованию и документированию пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания / Стамбульский протокол от 9 августа 1999 года.

бойынша күдіктінің жоспарларын іске асыру; қарсылық көрсету тәсілдері бойынша күдіктіге кеңес беру; қамаудағы адамның қарсылық көрсетуге қатысты сыбайластарымен ақпарат алмасуына көмек беру; тергеу әрекеттерін қасақана болдырмау; тергеушінің беделін түсіру үшін ойдан шығарылған қозғамдар бойынша негізсіз шағымдар түсіру (заңды шағымдар қорғаушыға кінә болмайды, өйткені оны іске асыру үшін онда процессуалдық өкілеттілік бар); тергеуге қарсылық көрсетуге мүдделі адамдардың қызметін жұмылдыру; заңды бүркемеленіп жалған куәгерлер шеңберін кеңейту, шын мәнінде болмаған жағдайларды айқындау.

Адвокаттар қорғау кезінде заңды, әрі заңсыз амалдар пайдалануы мүмкін. Жосықсыз қорғаушы – тергеуді тұрақсыздандыратын маңызды фактор, оны есепке алмасақ, тергеудің мақсатына жетуі екіталай. Қорғаушының біліктілігін, оның психологиялық мінездемесін бағалап, есепке ала отырып тергеуші қарсылық көрсетуді жеңудің дұрыс тактикасын таңдауға мүмкіндік береді.

Тергеу жүргізуші адамның әріптестерінің қарсылық көрсетуі мыналардан құралады:

- осы тергеуді жүргізуге қатысушы адамдардың қарсылық көрсетуі;
- тергеуді жүргізуге қатыспайтын адамдардың қарсылық көрсетуі.

Аталған субъектілер тергеу құпиясын құраушы ақпараттарды мүдделі адамдарға заңсыз беру жолымен тергеуге қарсылық көрсетеді, яғни:

- кінәліге, оған көмектесуші адамдарға заңға қайшы кеңес береді;
- заттық дәлелдемелерді, іс материалдарын ұрлау, өзгерту, жою;
- тергеу әрекеттерін қасақана сапасыз, сондай-ақ қылмыстық процестік кодекс талаптарын бұза отырып жүргізу;
- тергеушіге ықпал жасау талпыныстары, мүдделі адамдарға тергеу иелігіндегі ақпаратты заңға қайшы тапсыруға қатысты тергеушіге басым көрсетуге талпыну;
- тергеушінің абыройын түсіретін жағдай тудыру, оны екі ұштылық жағдайға қою (мысалы, күдіктінің туған-туыскандарымен ойда жоқта кездестіру).

Қарсылық көрсетуді жеңу бойынша шаралар:

- тергеу құпиясын қамтамасыз ету, ақпараттың рұқсатсыз таралуына жол бермеу;
- күтпегендік, тұтқиылдық факторын қолдану;
- болуы мүмкін қарсылықты ескере отырып жалпы тергеуді және бөлек тергеу әрекеттерін жоспарлау;
- күдіктінің жеке басын, оның байланыстарын зерттеу (алдымен құқық қорғау органдарындағы, билік құрылымдардағы) және осы мәліметтерді

қарсылық пайда болған кезде және оны жеңу бойынша барабарлық шаралар таңдауда ескеру;

- жауап алынушы адамдармен психологиялық байланыс орнату;
- қажет болғанда куәгерлерді таңдай білу, яғни келешекте олар тергеуге қарсылық көрсетушілер қатарынан табылағындықты болдырмау;
- қарсылық көрсетуді жою үшін «Жедел іздестіру қызметі туралы» заңының мүмкіндіктерін қолдану;
- тергеу кезінде криминалистикалық ұсыныстарды ескеру;
- қажет болғанда, куәлар туралы мәліметтерді құпия ету шараларын қамтамасыз ету;
- құқық қорғау органдарының, билік құрылымдары тарапынан туындағын қарсылықтарға дер кезінде әрекет ету;
- тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде қарсылық көрсету болжалса, дыбыс және бейне жазу мүмкіндіктерін қолданған жөн (әсіресе, жосықсыз қорғаушылардың қатысуымен жүргізілетін тергеу әрекеттерінде);
- тергеу кезінде қылмыстық процестік кодекс талаптарын қатаң сақтау және оның сақталуын сот өндірісінің басқа да қатысушыларынан талап ету;
- бұлтартпау шараларын дер кезінде тактикалық дұрыс таңдау.

1.4. Қылмыстық іс-әрекеттің әдепкі іздері және басқа да материалдық зардаптары

Әрбір қылмыс қоршаған ортаға өзгеріс енгізеді. Қылмыстық әрекеттердің бейнесі болып іздер табылады, сондықтан да қылмыстық істерді тергеу кезінде қылмыс жасаумен байланысты іздерді зерделеу маңызды болып табылады.

Қылмыскермен қалдырылған іздердің жиынтығын негізге ала отырып, көбіне қылмыс оқиғасының мазмұнын анықтауға, ал кейбір жағдайда орын алған деректің толық көрінісін құрастыруға болады.

Іздердің түсінігімен қылмыскердің іс-қимылдарының нәтижесінде қоршаған ортада орын алуы мүмкін әртүрлі өзгерістер қамтылады. Осындай өзгерістер қатарына мысалы, қандай да бір заттардың пайда болуы немесе жоғалуын, осы заттарда жаңа белгілердің пайда болуына қарай, заттың басқа затқа айналуын жатқызуға болады.

Іздер қалай әртүрлі болса, солай олардың пайда болу табиғаты да әрқилы. Олардың пайда болуына физикалық, химиялық, биологиялық және басқа да шексіз құбылыстар себеп болады, сондықтан да тергеу мақсатында қолданылатын барлық іздер туралы мағұлматтарды бір ғылым, әсіресе криминалистика төңірегінде жинақтау мүмкін емес.

Криминалистикада «із» термині кең және тар мағынада қолданылады. Кең мағынада ол қылмыс нәтижесінде туындаған барлық материалдық зардаптар, объектінің немесе заттық жағдайдың өзгеріске ұшырауы, яғни бір заттың екінші затқа әсер етуінен пайда болған іздері, қылмыскермен қалдырылған, оқиға орнынан алып кеткен объектілер, бүлініске ұшыраған заттардың бөлшектері, иістер. Мұндай іздер үлкен үш топқа ажыратылады:

- а) бейнелену іздері;
- б) нәрселер із ретінде;
- в) заттар із ретінде²⁹.

Бейнелену іздері ол тар мағынадағы іздерді білдіреді, яғни із қалдырған объектінің белгілерін және оның пайда болу механизімін көрсетеді. Іздік жанасу кезінде объектілер физикалық, химиялық немесе биологиялық әсер душар болады. Азаптау үшін көп жағдайларда тәндік механикалық әсер ету сипатты.

Бейнелену іздерін қалдырушы объектілерге байланысты мынадай іздерді ажыратуға болады:

- адамдікі;
- құрал-сайман, өндіріс механизімен;
- көлік құралдарынан және басқадан.

Құрал-сайман іздеріне келетін болсақ, әдетте ол азаптау кезінде қолданылған құрал-саймандардың іздері және олармен қалдырылған дене жарақаттары.

Құрал-сайман іздерімен қатар трасологиялық зерттеу объектілері болып кісен, жіп, сым, жабысқақ лента және т.б. іздер табылады.

Қылмыстарды ашу және тергеп-тексеруде микрообъектілер көп көмек көрсетеді. Оларға материалдардың, заттардың, талшықтардың, жер қыртыстарының микробөлшектерін жатқызуға болады, ал микроіздерге – қылмыс оқиғасымен себепті байланыстағы ұсақ объектілер мен іздер жатады. Оқиға орнында қалатын дәстүрлі іздер (саусақ, құрал-сайман іздері) көбіне қылмыскерлермен жойылатын болса, микрообъектілерді жою әдетте қиынға соғады. Бір микроіз-объектілерді жоямын деп, қылмыскер басқа іздер қалдырады.

Микрообъектілер ол қылмыс оқиғасымен байланысты материалдық объектілер, көлемі және салмағы аз болғандықтан, арнайы аспаптарсыз оларды іздеу, табу және зерттеу әрі қиын, әрі мүмкін емес. Мұндай іс-қимылдар аз көлемді заттармен жұмыс жасауды қамтамасыз ететін арнайы техникалық құралдармен іске асырылады.

---

²⁹ *Корухов Ю.Г.* Криминалистика: Учебн. / Под ред. А.Г. Филипова и А.Ф. Волынского. – М.: Спарк, 1998. – 84-б.

Микрообъектілердің негізгі белгілері:

- қылмыс оқиғасымен байланыс;
- жай көзбен іздеу және табу, арнайы техникалық құралдарсыз бекіту, алу және зерттеу қиын немесе мүмкін емес;
- микрообъектілер көлемінің аздығымен сипатталады.

Қылмыс орнында микрообъектілерді іздеуге кіріспес бұрын, алдымен осы жағдайда олар қай жерде кездесуі мүмкін және қай жерден оларды іздеуге болады, соны анықтаған жөн. Бұл болған оқиға механизмінің, қылмыс жасау тәсілін, жалпы қылмыс орнындағы іздік жағдайды талдау арқылы айқындалады.

Әрбір қылмыс түріне микрообъектілер табылуы мүмкін тасымалдаушы объектілер тән. Осылайша, не болғанын, микрообъектілер табылуы мүмкін тасымалдаушы объектілер анықтау өте маңызды. Бұл мәліметтер іздестіру реті, табуға қажет әдіс-құралдарды таңдау туралы сұрақты шешуде негіз болады. Алдымен, тергеуші болған оқиғаның мүмкін варианттарын көзге елестетіп, мынадай аспектілерге назар аудару керек:

- 1) қылмыс оқиғасының өрбу реттілігі;
- 2) оқиға өрісіне нақты қандай заттар енді;
- 3) көрсетілген нәрселердің физикалық өлшемі және химиялық сапасы;
- 4) сақтау орнының заттардың қасиетіне ықпал етуі;
- 5) азаптау қандай тәсілмен жасалған.

Осылайша, қылмыс жасау механизмінің және оқиға сипатын талдау арқылы шамамен микрообъектілердің іздерін тасымалдаушы заттар мен киім-кешекті анықтауға болады.

Көбіне микрообъектілерді тасымалдаушыларға жататындар: адам денесі, жәбірленуші және күдіктінің киімі; қылмыскердің азаптау кезінде пайдаланған құрал-саймандары; қылмыс жасалған орындағы әртүрлі заттар.

Ондай орындарда жәбірленуші және күдіктімен қолданған қылмыс құралының іздері, сондай-ақ осы заттардың микроіздері мен микробөлшектері, басқа да материалдық (шаң, бояу, желім, жабысқақ лента) іздер қалады.

Сонымен бірге иіс іздерінің адам қарым-қатынасқа түскен заттардың үстінде ұзақ уақыт сақталу мүмкіндігі бар. Микрообъектілер тәрізді, иіс іздеріне адамдар мән бермейді, сол себептен көбіне олар қылмыс орнында сақаталады, яғни беткейде, заттардың ішінде және бөлмелерде қылмысқа қатысы бар адамдардың иістері қалуы мүмкін. Сондықтан да иіс іздерін зерттеу арқылы оның нақты адамға тиесілі екендігін анықтау мүмкіндігі бар. Кейіннен алынған ақпарат процессуалдық құралдар көмегімен дәлелдеуде маңызды болады және күдікті адам әшкереленеді.

Сонымен бірге азаптау туралы қайнар көздерге жататындар:

- жәбірленуші және азаптауды қолданған адамның тілдесуіне негіз болған қылмыстық іс материалдары;
- басқа мекемелерде дайындалған немесе сонда сақталған (мысалы, медициналық карта және т.б.) тергеудегі іске қатысы бар құжаттар;
- тергеуге байланысты құрастырылған басқа да жазбаша материалдар (шақыру қағазы, күнделіктегі қара сөздер және басқалар);
- қылмысты ашу және қылмыстық іс жағдайларын анықтау құралы бола алатын заттар мен құжаттар (қылмыс құралы, киім-кешек және т.б.);
- оқиға жағдайларын көрсетуші дыбыс-бейне жазбалар.

1.5. АНЫҚТАУҒА ЖАТАТЫН НЕГІЗГІ ЖАҒДАЯТТАР

Әрбір қылмыстық іс бойынша шындыққа жетуді ежелгі рим заңгерлері жегі мүшелік формуланы шығару арқылы көрсеткен, яғни не, қайда, қалайша, кім, кімнің көмегімен, неге?³⁰

Қолданыстағы Қазақстан Республикасының қылмыстық-процестік заңнамасы егжей-тегжейлі дәлелдеу затын анықтаған. Осылайша, ҚР ҚПК 113 бабында көрсетілгендей, анықтама, алдын ала тергеу және сотта қарастыру кезінде анықтауға мыналар жатады:

- 1) оқиға және қылмыстық заңда көзделген қылмыстық құқық бұзушылық құрамының белгілері (оның жасалған уақыты, орны, тәсілі және басқа да мән-жайлары);
- 2) қылмыстық заңмен тыйым салынған іс-әрекетті кімнің жасағаны;
- 3) адамның қылмыстық заңмен тыйым салынған іс-әрекетті жасаудағы кінәлілігі, оның кінәсінің нысаны, жасалған іс-әрекеттің себептері, заңдық және іс жүзіндегі қателіктері;
- 4) күдіктінің, айыпталушының жауаптылық дәрежесі мен сипатына әсер ететін мән-жайлар;
- 5) күдіктінің, айыпталушының жеке басын сипаттайтын мән-жайлар;
- 6) жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтың салдарлары;
- 7) қылмыстық құқық бұзушылықтан келтірілген зиянның сипаты мен мөлшері;
- 8) әрекеттің қылмыстық құқыққа қайшылығын жоққа шығаратын мән-жайлар;
- 9) қылмыстық жауаптылық пен жазадан босатуға әкеп соғатын мән-жайлар дәлелденуге жатады.

---

³⁰ Криминалистика / Под ред. С.А. Голунского. – М.: Юрид. лит., 1959. – 230-б.

ҚР ҚПК 113 бабының 4 тармағы қылмыстық құқық бұзушылық жасауға ықпал еткен мән-жайларды да анықтауға міндеттейді.

Заң дәлелдеу затының жалпы түсінігін анықтады, сондықтан да ҚР ҚПК 113 бабында көрсетілген тізімнің әрбір пункті іс бойынша шешілетін сұрақтардың біреуін баяндайтын және басқа да сұрақтарды түсіну үшін маңызды шын мәніндегі жағдаяттар тобын анықтайтынын ескерген жөн. Дәлелдеу затының мазмұнын қылмыстық-құқықтық нормаларсыз ашу мүмкін емес³¹, алайда, қылмыстық заң нормаларының маңыздылығына қарамастан, олар да дәлелдеу затының толық мазмұнын тәмәмдамайды, осыған орай криминалистикада «анықтауға жататын мән-жайлар» түсінігі қабылданған.

Мысалы, азаптау туралы істер бойынша тәсілдері, не азаптау әдістері тәрізді жағдайлар қылмыстық заңмен көрсетілген құрамға жатпайды, бірақта біз оны осы қылмысты анықтау затына жатқызуымыз керек.

Нақты қылмыс және онымен байланысты міндетті түрде анықтауға жататын жағдайлар шын мәнінде орын алған деректер жиынтығы ретінде байқалады. Бұл деректер әрқашан нақты, сондықтан да нақты іс бойынша дәлелдеу заты дербес. Занда көрсетілген «жағдаяттар» әдетте бір нақты деректе емес, кейінгілердің топтамасында байқалады. Сол себептен нақты іс бойынша әдетте анықтауға әртүрлі деректердің үлкен саны жатады.

Алайда, дәлелдемелердің көмегімен нақты қылмыстық іс бойынша анықталатын барлық деректерді дәлелдеу затына жатқызуға. Дәлелдеу кезінде қылмыстық іс бойынша дәлелдеуге жататын жағдайлар қатарына енгізілмейтін қосымша деректерді анықтау қажеттілігі туындап отырады. Олардың қылмыстық-құқықтық мағынасы жоқ және іс бойынша дәлелдеу затын құрастырушы деректерді анықтау үшін құрал болып табылады. Мұндай деректер әдетте жағдайларды анықтау барысындағы аралық тізбек болып қызмет жасайды. Сонымен қатар, тергеудің сатысы және нақты тергеулік жағдайға байланысты әрбір қылмыстық іс бойынша дәлелдеу мезетінде іс үшін маңызды, бірақта дәлелдеу затына енбейтін қандай да бір деректерді анықтау міндеті тұрады.

Сол себептен қылмыстық іс бойынша дәлелдеуге жататын жағдайларға қосымша деректерді де қосатын болсақ, онда ол осы жағдайлардың кеңеюіне әкеп соғады, ол өз алдына бөлек қылмыс түрлерін тергеудің жеке криминалистикалық әдістемелерін іс жүзінде қолдануды қиындатады.

Криминалистикалық әдебиеттерде дәлелдеу затын анықтау кезінде жеті немесе он екі мүшелік формуладан гөрі, тергеу процесінде қылмыс

---

³¹ *Танасевич В.Г., Михайловская И.Б.* Теория доказательства в советском уголовном процессе. – М.: Юрид. лит., 1966. – 187-б.

құрамының бөлек элементтері бойынша топтастырылған сұрақтарды басшылыққа алған жөн³².

Осылайша, біздің ойымызша, мұндай криминалистикалық сипаттаманың элементі қылмыстық іс бойынша анықтауға жағатын негізгі жағдайлар түрінде көрсетіліп, мынадай элементтер бойынша топтастырылуы қажет:

- нақты не орын алды;
- болжалды кінәлі тергеуші (анықтаушы) болып табыла ма;
- әсер етудің заңсыз әдістері адамға заңнан тыс ықпал жасаумен байланысты ма, әлде байланысты емеспе;
- әсер етудің заңсыз әдістері орын алды ма, олар қалайша байқалды (жасау және жасыру тәсілі);
- қайда, қашан, кімге қатысты және немен байланысты олар орын алды;
- қылмыс құралы қолданылды ма және қандай;
- қылық субъектісінің құрбанмен тілдесуге не себеп болды;
- заңсыз әдістерді қолдану мақсаты;
- мүмкін куәлар шеңбері, іздік көрініс;
- басқа да қайнар көздердің бар болуы;
- қылық субъектісінің жеке басын сипаттаушы мәліметтер (өмір жағдайы; тұрмыс қалпы; өмірлік ұстанымы; интеллектуалдық сапасы және психофизиологиялық ерекшеліктері);
- тағылған айыпта адамның кінәлілігі;
- кінә нысаны, себептері, субъектінің қол жеткіземін деген мақсаттары;
- тергеуге қарсылық көрсетуге нұсқаудың болуы және оның тәсілдері;
- жәбірленушінің жеке басын сипаттаушы мәліметтер (егер ол болса): бұрын сотталған ба, психологиялық ерекшеліктері; кінәліні жауапқа тартуға қатысты көзқарасы; тергеумен ынтымақтастыққа дайындық; қайнар көз ретінде сенімділік;
- қылмыспен келтірілген зиян сипаты мен мөлшері;
- қылмыстылық пен жазалаушылықты болғызбайтын, сондай-ақ жауаптылықты жеңілдететін және ауырлататын жағдайлар;
- қылмыстық жауаптылықтан және жазалаудан босатуы мүмкін жағдайлар;
- қылмысты жасауға себеп болған жағдайлар.

---

³² *Арыстанбеков М.А.* Расследование нападений на охраняемые объекты: Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1996. – 35-б.

Біздің ойымызша, мұндай көзқарас ең орынды, өйткені ол осындай санаттағы құқық бұзушылықты тергеу кезінде анықтауға жататын жағдайлардың қыр-сырын рет-ретімен талдауға мүмкіндік береді және іс жүзінде қолдануда қарапайымдылықпен байқалады.

2. ІІО ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІМЕН ЖАСАЛҒАН АЗАПТАУ ІСТЕРІ БОЙЫНША ТЕРГЕП-ТЕКСЕРУДІҢ КЕЗЕҢДЕРІ ЖӘНЕ ТЕРГЕУ ӘРЕКЕТТЕРІНІҢ ТАКТИКАСЫ

2.1. ӘДЕПКІ ТЕРГЕУЛІК СИТУАЦИЯЛАР, ЖОСПАРЛАУ ЖӘНЕ БОЛЖАМ ҚҰРУ

Қылмытарды тергеу объективтік шындықтың өзара байланысты процестері уақыт, орын, қоршаған орта тәрізді нақты жағдайларда жүргізіледі. Сонымен қатар мұндай үдеріс қылмыстық сот өндірісі шеңберіндегі адамдардың мінез-құлқы және басқа да тергеушіге беймәлім факторлардың ықпалында іске асырылады. Жоғарыда аталған өзара әрекеттесудің күрделі жүйесі нәтижесінде нақты жағдай қалыптастырып, онда тергеуші және басқа да дәлелдеуге қатысушы субъектілер әрекеттеседі және нақты тергеу үдерісі өтеді. Бұл жағдай криминалистикада тергеулік жағдай деген жалпы атаумен көзге түсті³³.

Тергеулік жағдай тергеу процесіне қатысты сыртқы сипатымен басымырақ, оның себебі «ситуация» термині (латинның situs — жағдай) нақты жағдайды, қалыпты құрастырушы жағдайлар мен шарттардың үйлесімін білдіреді³⁴.

Азаптау істері бойынша тергеп-тексеруді ұйымдастыру елеулі деңгейде сотқа дейінгі тергеудің басында байқалатын тергеулік жағдайлар сипатымен шартталады. Қарастырылып отырған қылмыстардың ерекшелігіне және сот-тергеулік практиканы талдау нәтижелеріне қарай, біздің ойымызша ең кеңінен тараған (әдепкі) жалпы жағдайларға мыналарды жатқызуға болады:

- азаптауды қолдану туралы арыз бар, және де оны қолданған адам мәлім;
- азаптауды қолдану туралы арыз бар, бірақта оны қолданған адам беймәлім (тек қылмысты жасауға қатысы болуы мүмкін лауазымдар шеңбері бар);
- азаптау құқық қорғау органдарымен анықталған;
- азаптау туралы ақпарат басқа жолмен алынған (үкіметтік емес ұйым, бұқаралық ақпарат құралдарынан және тағы басқалардан).

Нақты қылмысты тергеу кезінде осыған тән тергеулік жағдайлар тергеуді дұрыс ұйымдастыруда, тиімді криминалистикалық шешімдерді қабылдауда және тергеп-тексерудің оңтайлы жолдары мен құралдарын анықтауда елеулі орын алады.

---

³³ *Белкин Р.С.* Криминалистика / Под ред. А.Ф. Вольнского, Т.В. Аверьянова, И.Л. Александрова и др. – М.: Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 158-б.

³⁴ Большая советская энциклопедия. 2-е изд. – М., 1956. – Т. 39. – 182-б.

Әртүрлі тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде орын алатын тергеулік жағдайлар (куәдан, күдіктіден жауап алу; олардың арасындағы беттестіру; тінту; алу және тағы басқалар) жанжалды немесе жанжалсыз болуы мүмкін.

Сонымен қатар тергеулік жағдайлар төмендегідей ажыратылады:

1) қарапайым (ақпараттық, логикалық, психологиялық, тактикалық, ұйымдастырушылық-басқарушылық қиындықтардың жоқ болуы немесе мардымсыз болуы және тергеуші қарамағында осы қиындықтарды жағымсыз зардаптарсыз жылдам жоятындай жеткілікті мүмкіндіктердің болуы);

2) күрделі (сенімді қайнар көздер іздеумен тергеу елеулі қиындатылған; дәлелдеу зағының элементі, алдымен, қылмыскердің жеке басы немесе қоғамға қауіпті қылықтың өзі туралы жеткілікті мәліметтердің жоқтығы; күдікті және іс бойынша теріс көзқарасты және тергеушіге белсенді қарсылық көрсетуді ұстанған басқа да қылмыстық процеске қатысушылар; мақсатқа жетудің мығым әдіс-құралдары жоқ; уақыт, күш-құрал тапшы немесе олар дұрыс таратылмаған; жүргізілетін іс-әрекеттер өте ауқымды).

Тергеулік жағдайлардағы бастапқы ақпараттарға тиісті баға беру жұмыстың дұрыс бағытын анықтаушы болжамдар шығару үшін маңызды және тергеуді жоспарлаудың елеулі кезеңі болып саналады. Болдамдарды құру үшін негіздер болып процессуалдық анықталған дәлелдемелермен қатар, жедел іздестіру жолымен алынған мағұлматтар да табылады. Алайда, ескеретін жайт, болжамның мәнін құраушы – жорамал, дәлелденген болуы керек. Ат үсті пайда болған жорамалдар, негізсіз қиялдар тек азаптау туралы істерді тергеудің дұрыс жұмысын бұзады.

Болжамдар екі немесе оданда көп түсініктемелер ортаға салынуы мүмкін жағдаяттар бойынша, сондай-ақ түсінігі бір мәнді, дерегі іс жүзінде анықталған, қандай да бір жорамалдауды қажет етпейтін жағдайларда шығарылады.

Осылайша тергеуші болжам шығара отырып, жалпы оқиғаға, бөлек жағдайларға, қылмысты құрайтын қандай да бір элементтеріне түсінік беруге талпыныс жасайды, сондай-ақ ол жалпы (тергеліп жатқан оқиға жайлы жалпы) және жеке (қылмыс оқиғасының бөлек элементтері бойынша) болжам шығарады. Толық және шынайы тергеу үшін рет-ретімен алдымен жалпы, кейіннен жеке болжамдар шығарып, қолдану қажет.

Демек, криминалистика, әсіресе қылмыстың осы түрінің криминалистикалық сипаттамасына қатысты ұсыныстарды білу – нақты іс бойынша тергеушіге болжам құруға мүмкіндік береді. Оларды құру кезінде практиканы зерттеу негізінде криминалистикамен нақты тергеулік жағдайларды ескере отырып өңделген әдепкі болжамдар қолданылады.

Азаптауларды тергеу кезінде алдына қойылған міндеттерді шешу үшін төмендегідей әдепкі болжамдарды шығару ойға қонымды:

- тергеуші шын мәнінде тергеу барысында заңсыз әдістерге жол берді;
- тергеуші тергеу барысында заңсыз әдістерге жол берген жоқ, әртүрлі себептермен жала жабу орын алған;
- тергеу процесінде арызданушыға қатысты заңсыз әдістер орын алды, бірақта олар нақты осы тергеушімен немесе дұрысын айтса мүлдем тергеушімен жасалмаған.

Аталған болжамдар жеке тергеулік жағдайларға байланысты нақтыланып, толықтырылуы мүмкін.

Сонымен қатар көпэпизодты азаптаулар туралы болжамдар шығарылуы тиіс. Бұл болжамдардың негізі болып күдіктінің жеке басы, қылмыс жасау тәсілдері, қылмыс жасауға себепші жағдайлар туралы жиналған ақпарат, табылады. Тергеудің басынан қылмыстың топпен жасалу мүмкіндігін қарастырып, азғана негіз болған кезде тиісті болжамдарды шығарып, тексеру қажет.

Қылмысқа мүмкін қатысушыларды айқындау – қылмыстың толық ашылуына дейінгі жиналған ақпаратты зерттеу аспектілерінің бірі болып табылады. Топпен жасалған азаптауларға мыналар көрсетеді:

- куә, жәбірленушінің көрсетулері;
- анықталған қатысушылардың көрсетулері;
- оқиға орнын қарап-тексеруден келіп түскен мағұлматтар;
- қылмысты жасау үшін тандалған тәсіл;
- қылмысты жасаудың басқа да жағдайлары;
- басқа да мәліметтер, оның ішінде жедел іздестіру жолымен жиналған.

Қатысушылардың жеке басын анықтау үшін жиналған ақпаратпен бірге қылмыстық байланыс түрлері мен ерекшеліктері туралы криминалистиканың ережелерін қолданып, бұлардың қылмыстарды жасау және жасыру тәсілдерге байланысты екендігін ұмытпау керек.

Осылайша, азаптау туралы істерді тергеу практикасында жоғарыда қарастырылған әдепкі тергеулік жағдайлардың элементтерін әрқиыл біріктіретін жағдайлар жиі туындап, олардың тергеу алгоритмдерінде орын тебетіндігін байқауға болады.

Тергеуші шешім қабылдай отырып, нақты жағдайларға сүйену керек, оны қалыптастырушы деректер жиынтығын бағалап, іс-қимылдардың варианты ретіндегі әдепкі тергеулік жағдайларға қатысты ұсыныстарды қарастыру қажет.

Бастапқы тергеулік жағдайларды талдау және бағалау негізінде тергеу алгоритмі анықталып, оны нәтижелі қолдану оперативтік қызмет

мәліметтерін дұрыс пайдаланудан және бөлек тергеу әрекеттерін тиісті ұйымдастырып, кәсіби жүргізуден байланысты болады.

Тергеудің сапасы мен мерзімі әрқашан тергеушінің өз жұмысын жорпарлап, ұйымдастыруына тікелей байланысты.

Тергеуді ұйымдастыру — ол тергеуші қарамағындағы күш-құралдарды оңтайлы таңдап, орналастыру, сот өндірісінің мақсатына жету үшін жағдай жасап, ұтымды қолдану.

Ұйымдастыру және жоспарлау өзара байланысты. Ұйымдастырушылық шаралар тергеуді жоспарының міндеттерінен туындайды. Сол мезетте, ұйымдастырушылық шаралардың өзі жоспарлауды талап еткендіктен, жоспарға енгізіледі. Белгілі дәрежеге дейін ұйымдастырушылық мүмкіндіктерінен тергеу әрекеттерінің мерзімі, ұзақтылығы, бірізділігі тәрізді жоспар элементтері байланысты болады³⁵.

Азаптау туралы қылмыстық істердің көлемі, сипаты және күрделілігіне қарай жоспарлар былайша құрылады:

- 1) жалпы іс бойынша,
- 2) бөлек эпизодтар бойынша,
- 3) бөлек күдіктілерге қатысты.

Тергеу практикасына жүгінсек, азаптау істері бойынша тергеудің жазбаша жоспарын құрастыру қажет.

Криминалистика тергеу жұмысы практикасының негізінде жазбаша жоспарлардың кестелі жоспар, жоспар-сызба, «шахматка» жоспары, желілік жоспар сияқты әртүрлі нысандарын дайындады.

Қылмыстық істі тергеп, дәлелдемелерді жинап, тергеуші өз міндетін негізінен әрқилы тергеу әрекеттерін жүргізу арқылы іске асырады. Тергеу әрекетіне дайындық оны жүргізу тактикасын дұрыс таңдап, ең тиімді жетістікке жету үшін маңызды болып табылады.

Әрине, қандай да бір тергеу әрекетін жүргізу барысы мен шарттары көбіне нақты қылмыстық іс жағдайларымен, тергеудің әртүрлі кезеңдерінде орын алатын тергеулік ситуациямен, тергеу әрекеттеріне қатысушыларды сипаттаушы факторлармен анықталады. Алайда, әрбір тергеу әрекетін дайындап, жоспарлау кезінде шешуге міндетті бірқатар жалпы сұрақтар бар, оларға жататындар:

1. Тергеу әрекетінің мақсаты қандай, оны жүргізу кезінде неге қол жеткізу қажет?
2. Қашан және қандай реттілікпен тергеу әрекетін жүргізу керек?
3. Қайда, қандай жағдайларда тергеу әрекеттерін жүргізу керек?

---

³⁵ *Ларин А.М.* Расследование по уголовному делу: Планирование, организация. – М.: Юрид. лит., 1970. – 59-б.

4. Тергеу әрекеттеріне қатысушыларды қалай шақыру керек?
5. Тергеу әрекетін жүргізу реті қандай?
6. Тергеу әрекетіне кім қатысу керек, сондай-ақ қандай мамандар қажет болады, оларды қалай шақырады?
7. Тергеу әрекетіне қатысушылар арасындағы міндеттер қалай бөліп таратылады?
8. Тергеу әрекетін жүргізу кезінде қандай материалдар, құжаттар, мәліметтер қажет болады, олар қай жерде болуы мүмкін?
9. Тергеу әрекетін жүргізу кезінде қандай ғылыми-техникалық құрал-саймандар қажет, оларды қолдану қалай ұйымдастырылады?
10. Жоспарланған тергеу әрекетін жүргізу кезінде немесе нәтижесінде кідірілмес тергеу әрекеттері мен жедел іздестіру шараларын жүргізу қажеттілігі туындауы мүмкін бе, ондайда не істеу керек?

Азаптау туралы қылмыстық істердің күрделілігіне байланысты тергеу әрекеттерінің жазбаша жоспарын құру ойға қонымды, әйтседе ондай сұрақты тергеуші әрбір нақты жағдайда өзі шешеді.

Тергеуді жоспарлаудың бірқатар криминалистикалық элементтеріне жүргізілген талдау түбегейлі емес. Бізбен тек әдепкі сипаттағы азаптауларды ашу және тергеу барысында құқық қорғау органдарының тергеу-жедел қызметкерлерімен тиісті шешім қабылдауда бағдар беретін кейбір аспектілер ғана қарастырылды.

2.2. АЗАПТАУЛАРДЫ ТЕРГЕП-ТЕКСЕРУДІҢ ӘДЕПКІ БАҒДАРЛАМАЛАРЫ (АЛГОРИТМДЕРІ)

Азаптауларды тергеу практикасын талдау қылмыс жасаған адам туралы дәлелдемелік ақпарат алуға бағытталған тергеу әрекеттері мен жедел іздестіру шараларының кешені әдетте, бастапқы кезеңде жүргізілетінін байқатты.

Тергеулік жағдай мінездемесі әрқашан қылмыстық іс бойынша істелінген жұмыстың нәтижесін көрсетіп, бірақта тергеудің келешегін ашпаса, онда тергеу кезіндегі бастапқы тергеу әрекеттері ұйғарымдардан тұрады. Мұндай ұйғарымда орын алған тергеулік жағдай және болуы мүмкін өзгерістер ескерілген жоспарлы шаралар немесе қылмыстық іс бойынша үнемі қозғалыстағы жұмыс тәртібі орын алады. Сондықтан да шын мәнінде тергеулік жағдай қылмысты тергеу алгоритмін дайындауда түпнұсқалы қағидат болып табылады.

Азаптаулар туралы істерді тергеудің негізгі ерекшеліктерінің бірі былайша тұжырымдалады, яғни қылмыстың жасалуын айғақтайтын

мейлінше барлық іздер қызметтік бөлмелерде, көлік құралдарында және т.б. жерлерінде шоғырланып, қылмыс орнының бастапқы жағдайының материалдық құрылымына енеді, ол дегеніміз қылмысты жасасымен пайда болған жағдай. Мұндай ситуация тергеушімен азаптау уақыты, тәсілі, орны, механизімі, субъектісі және басқа да жағдайлар туралы дәлелдемелерді алуға мінсіз қайнар көз ретінде жүреді, оларды анықтау қылмысты толық, жан-жақты және шынайы ашып, тергеуге мүмкіндік береді.

Сондықтан да тергеуші оқиға орнына мейлінше жылдам жетіп, жасалған қылмыс жағдайы мен іздердің бекітілуін, сондай-ақ сол жердің қорғанысын қамтамасыз ету керек.

Алайда, жоғарыда көрсетілген бірқатар объективтік және субъективтік сипаттағы себептерге байланысты қылмыс орнының бастапқы жағдайы тергеуші келгенше өте сирек сақталады, ол өз алдына елеулі түрде тергеу барысы мен нәтижесіне жағымсыз әсер тигізеді.

Сол себептен осы оқу құралының мақсаты – тергеушіге бағдарлама (алгоритм) дайындауға талпыныс, яғни мұндай бағдарлама — ол, қылмысты ашу және тергеу үшін қажетті шынайы ақпарат алуға мүмкіндік беретін әрекеттер және шаралар жүйесі.

Ұсынылып отырған әрекеттер жүйесі тергеуші ынтасынан айырмайды. Керісінше, бұл ұсынылып отырған жүйе тергеушілерден тергеудің қандай да бір міндеттерін орындауда творчестволық көзқарас және бастамашылықты талап етеді. Мұндай көзқарас ғылыми таным және басқару әдістеріне негізделген және барлық қылмыс түрлерінің жалпы заңдылықтарына сүйене отырып алдын ала құрастырылған тергеудің типтік бағдарламасымен байқалады. Осылар арқылы тергеу процесіне қатысушылар қызметін типтендіру мүмкіндігі туралы айта аламыз, яғни:

- қылмыстық және қылмыстық-процестік заңдардың тұрақтылығы, оның ішінде тергеу процесіне қатысушылар әрекеттесетін көріністердегі дәлелдеу заты мен жағдайлардың қайталанушылығы;

- кінәлінің іс-қимылдары мен қылмыстық нәтиже арасындағы заңды байланыс;

- қылмысты жасау тәсілі мен оның іздерінің арасындағы заңды байланыс;

- қылмысты жасау тәсілі мен оның нақты жағдайларда пайдалануымен шартталған деректердің арасындағы заңды байланыс.

Сонымен қатар, тергеудің жалпы және жеке заңдылықтарының болуы осындай санаттағы қылмыстарды ашу және тергеу бойынша тергеушінің қызметін типтендіру мүмкіндігімен қатар, осы қылмыс түрін ашу және тергеу бағдарламасын (алгоритмін) құрастыруға мүмкіндік береді. Бұл

бағдарламада тергеу әрекеттері мен шаралар дәлме-дәл кезең-кезеңмен суреттеліп, қатаң тәртіп сақтау негізінде іске асырылады³⁶.

Азаптауды ашу және тергеу құрастырылатын жалпы заңдылықтарға жататындар:

- нормативтік базаның тұрақтылығы;
- қылмыс орнында бастапқы жағдайдың, сондай-ақ азаптау жағдайының, тергеу процесіне қатысушылар әрекеттесетін жағдайлардың қайталанушылығы;
- дәлелдеу затының теңдігі (азаптау орны, уақыты, тәсілі, жасау механизмі және іздердің пайда болуы, келтірілген зардап);
- жоғарыда аталған деректер мен жағдаяттардың арасындағы тікелей және кері байланыс.

Жеке заңдылықтарға жататындар:

- қылмыстың материалдық іздерінің пайда болу заңдылығы;
- нақты әрекеттерден дәл сол зардаптардың келуіне тәуелділік.

Азаптауларды жасауда дәл сол заңдылықтардың болуы осындай санаттағы қылмыс түрлерін тергеудің типтік алгоритмін немесе тергеу міндеттерін дәлме-дәл кезең-кезеңмен суреттеу жүйесін, осы міндеттерді шешу құралдарын және тағы басқаларды әзірлеуге мүмкіндік береді. Бұл жерде ұсынылған әрекеттер мен шараларды дәлме-дәл, рет-ретімен, міндетті түрде орындау арқылы тергеуші іс бойынша объективтік шындыққа жете алады.

Кейінгі кезде тергеу үдерісін бағдарламалауды жақтаушы ғалым-криминалистердің қатары көбейіп келеді. Осындай көзқарастардың біріне жүгінсек, тергеу кадрларының елеулі жасаруына қарай, ұжымдық тәжірибені жинақтаушы типтік бағдарламаларды өңдеу кейінгі жылдары өзекті болып отыр»³⁷.

Типтік криминалистикалық бағдарламалар (алгоритмдер) болжамдарды тексеру және тергеулік жағдайларға қатысты жалпы және жеке міндеттерін шешу үшін құрастырылады. Жұмыста ұсынылған типтік криминалистикалық бағдарламалар (алгоритмдер) азаптауларды тергеу кезінде орын алатын жалпы тергеулік жағдайларға қатысты құрастырылған.

---

³⁶ **Зуев Е.И.** Алгоритмизация взаимодействия следователя со сведущими лицами специалистом и экспертом // Проблемы программирования, организации и информационного обеспечения предварительного следствия. – Уфа, 1989. – 33-б.

³⁷ **Жақулин А.Б.** Особенности методики расследования преступлений, связанных с экономической контрабандой: Дис. ... канд. юрид. наук. – Караганда, 2003. – 83-б.

Бұл бағдарламалар қылмыс субъектісі мәлім, бірақта тергеуден бой тасалады деген тергеулік жағдайда көрінісін тапқан. Мұндай жағдайда тергеудің басты міндеттеріне жататындар:

- қылмыс жасаған адамның нақты тұратын жерін анықтау;
- оның жеке басы, туысқандары және басқа да байланыстар туралы мәліметтер жинау;
- қылмыс куәлары мен қатысушыларын айқындау;
- бой тасалаған адамның қылмыстық қызметі жайлы бар мәліметтерді бекіту және қосымша дәлелдемелерді алу;
- күдіктінің кінәсін, қылмыс себебі мен мақсаттарын дәлелдеу;
- қылмыс жасаған адам өзінің тұрғылықты жерінен жасырынып немесе шетелге кетіп қалғандығы туралы жағдайларды, сондай-ақ қылмыс жасауға итермелеген себеп пен жағдайларды анықтау.

Осындай тергеулік жағдайда қылмыс жасаған адам туралы ақпараттың көлемі әртүрлі болуы мүмкін. Мысалы, шетелдегі адамға қатысты қылмыстық істі тергеуді жоспарлау өзінің ерекшелігімен байқалып, қазақстандық тергеушілердің шетелдік әріптестерімен өзара әрекеттесуді қажет етеді. Тергеуші осындай жеке тергеулік жағдайда қылмыс жасаған адамның қатысуынсыз барлық мүмкін тергеу әрекеттерін жүргізумен қатар, мынадай қажетті әрекеттерді іске асырады:

- қажетті сараптамалар жүргізу;
- куәлардан жауап алу;
- егерде еліміздің аумағында болса, онда қатысушылардан жауап алу;
- күдікті, қатысушылардың жұмыс орнында және тұрғылықты жерінде, іс бойынша шындықты анықтауға қажет заттық дәлелдемелер болуы мүмкін басқа жерлерді тінту жүргізу;
- қылмыс құралы мен басқа да заттар мен құралдарды, сондай-ақ жасырынған немесе шетелдегі адамдарды фотосы арқылы тану үшін ұсыну;
- жасырын тергеу әрекеттерін жүргізу;
- заттық дәлелдемелерді қарау.

Ғалым-криминалистер қылмыстарды тергеу процесін ұйымдастыруды екі, үш және одан да көп кезеңдерге бөледі. Олардың барысында жалпы міндеттермен қатар, тек әрқайсысына ғана тән нақты міндеттер шешіледі.

Заманауи криминалистика тергеудің үші кезеңін ажыратады: *Бастапқы кезең* (немесе бастапқы тергеу әрекеттерінің және жедел іздестіру шараларының кезеңі) дәлелдемелерді қарқынды іздеу, табу және бекітуді көрсетеді. Дәл осы кезеңде қылмысты ашу бойынша негізгі жұмыс іске асырылады. *Келесі кезеңнің* мазмұнын көлемді және жүйелі әдістемелік дәлелдеу құрайды. *Қорытынды кезең* мыналарды болжайды:

- а) тергеуді аяқтауға қатысты процессуалдық әрекеттер;
- б) күдіктінің немесе оның қорғаушысының өтінішхаты бойынша, қадағалаушы прокурордың нұсқауымен, сот анықтамасымен жүргізілетін қосымша тергеу әрекеттері;
- в) жоғарыда аталған негіздер, сондай-ақ тоқтатылған немесе қысқартылған істер бойынша өндірісті жаңғыртуға қатысты қайталама тергеу әрекеттері;
- г) тергеуді аяқтау үшін қажетті ұйымдастырушылық немесе ұйымдастырушылық-техникалық шаралар³⁸.

Алайда, азаптау туралы істерді тергеуге қатысты сатылардың саны мен мазмұны басқаша болады.

Осындай санаттағы істер бойынша жұмысты ұйымдастыруда ең басты рөл алдын ала сатыға тиесілі. *Алдын ала саты* — ол тергеуге негіз және заңды себептің болуы туралы сұрақты шешудің ерекше сатысы. Егерде сотқа дейінгі тергеу жасырын тергеу әрекеттерінің нәтижесінде басталса, онда азаптау туралы қылмыстық істі тергеудің бұл сатысы болмауы мүмкін.

Кідірілмес тергеу әрекеттерін жүргізуді қамтыған екінші кезең ретінде тергеудің *бастапқы кезеңі* жүреді. Ол өз алдына төмендегідей негізгі міндеттерді шешуге бағытталған: оқиға орнындағы барлық іздер мен құжаттарды жинау, бастапқы қарау және бекіту; куәлар, қылмыс айғақтарынан жауап алу, тінту жүргізу, яғни қылмыс туралы бастапқы ақпараттарды қарқынды іздеу, табу және бекіту.

Тергеуді ары қарай жоспарлау дайындық және бастапқы кезеңдеріндегі жұмысты және алдында шығарылған болжамдарды тексеру нәтижелерін ескере отырып жүргізіледі.

Үшінші кезең — ол тергеу процесінің негізгі бөлігі. Бұл кезеңнің ең маңызды міндеттеріне жататындар: қылмысты жасауда кінәліні айқындау және әшкерелеу, адамды күдікті деп тану туралы жариялау, бастапқы кезеңде анықталмаған жағдайларды айқындау.

Азаптауды тергеудің қорытынды кезеңі атқарылған жұмысты талдау және оған баға беруге, шешілмеген міндеттерді анықтауға, қайталама және қосымша тергеу әрекеттерін жүргізуге арналады. Әдетте, төртінші кезең күдіктінің іс-әрекетін саралау туралы қаулы және айыптау актісін жасаумен аяқталады. Кейбір жағдайларда тергеудің төртінші кезеңінің мазмұнына күдікті немесе оның қорғаушысының өтінішхаты және қадағалаушы прокурордың нұсқауымен жүргізілетін қосымша тергеу әрекеттері де енуі мүмкін.

---

³⁸ *Белкин Р.С.* Курс советской криминалистики. – М.: Изд-во Академии МВД СССР, 1979. – Т. 3. – 259-260-б.

Сотқа дейінгі тергеу нәтижесінде мынадай элементтер анықталады: қасақана тән зардабын және (немесе) психикалық зардап шектіру; тергеушінің, анықтауды жүзеге асыратын адамның немесе өзге де лауазымды адамның қатысуы; ерекше мақсат және заңсыз әрекеттің болуы.

Осы сұрақтарды шешу үшін төмендегідей тергеу әрекеттерін жүргізу керек:

- арызданушыдан жауап алу;
- оқиға орнын қарау;
- сараптамалар тағайындау;
- куәлардан жауап алу;
- арызданушымен кінәлі болуы мүмкін адамның кездесу жағдайларына қатысты тергеу органындағы, басқа да (уақытша қамау изоляторы, ПБ және т.б.) мекемедегі құжаттарды алу;
- арызданушыға мінездеме сұрату, ол туралы ақпарат жинау;
- күдіктінің қызметтік мәртебесі, оның мінездемесі, қызметтің тексеріс материалдары туралы мәліметтерді сұрату;
- күдіктіден жауап алу.

2.3. ІІО ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІМЕН ЖАСАЛҒАН АЗАПТАУ ІСТЕРІ БОЙЫНША ТЕРГЕП-ТЕКСЕРУ КЕЗІНДЕГІ ТЕРГЕУ ӘРЕКЕТТЕРІНІҢ ТАКТИКАСЫ

Оқиға орнын қарап-тексеру. Бұл тергеулік әрекет Қазақстан Республикасының қылмыстық-процестік кодексінің 219-221 баптарымен рәсімделген. Қарап-тексеру әртүрлі заттар мен үй-жайларды, әрқилы құжаттарды, іздерді және өзге де іс үшін маңызы бар материалдық объектілерді табу және анықтау, сондай-ақ азаптауларды жасау жағдайын анықтау және мән-жайларды айқындау мақсатында жүргізіледі.

Қарап-тексерілетін объектілер:

- қызметтік бөлмелер (тергеу кабинеттері, уақытша қамау изоляторы және т.б.);
- азаптау жасалған басқа да бөлмелер мен жергілікті аумақ;
- жәбірленуші тасымалданған көлік құралдары;
- азаптау құралы болуы мүмкін сейфтер, басқа да сақтау орны;
- тінту (алу немесе куәландыру) кезінде алынған қылмыс құралдары;
- қылмыстық қызметті дәлелдейтін құжаттар.

Осындай санаттағы қылмыстық істерді тергеу ерекшелігіне қарай оқиға орнын, басқа да жергілікті жерлерді, азаптау кезінде пайдаланған құралдарды жасырған жерлерді қарау сотқа дейінгі тергеуді іске асырушы тұлғамен жүргізіледі.

Күдікті мәлім болған тергеулік жағдайда барлық кейінге қалдырылмайтын тергеу әрекеттерінің ішінде оқиға орнын қараудың маңыздылығы елеулі, оның себебі осындай тергеу әрекетін жүргізу нәтижесінде алынған ақпарат тергеулік болжамдар шығарып, оларды пайдалылық жолымен тексеруге, қылмыскер (қылмыскерлер) болуы мүмкін адамдар шеңберін анықтауға мүмкіндік береді.

Мұндай жағдайда шын мәніндегі деректердің мейлінше көп мөлшерін шапшаң айқындау қажет. Осы міндетті орындауға мүмкіндік беретін ең басты құралдардың біріне оқиға орнын қарау жатады. Егерде тергеуші қарамағына дәлелдеу затына енетін барлық жағдайларға қатысы бар маңызды деректер уақытылы және сапалы ұсынылса, қылмыстық істі тергеу тиімді, әрі нәтижелі болады.

Тактикалық жағынан оқиға орнын қарау үш кезеңге бөлінеді: дайындық, жұмыс және қорытынды.

Практикаға жүгінсек, қараудың тиімділігі, осы тергеу әрекетіне дайындық сапасынан, және де оны тыңғылықты жүргізуден байланысты болады. Дәлелдемелік маңызы бар және іздеуде көмек беретін қылмыскердің материалдық іздері қылмыс құралын сақтау орындарынан толыққанды жиналмай қалуы немесе бүлініске ұшырауы – ол тергеушінің кәсіби сауаттылығына байланысты. Сондықтан да тергеушілердің оқиға орнында жұмыс істеуде қолданылатын тактикалық тәсілдерді оқып, үйрену өте маңызды. Қылмыскерлердің қылмыс құралдарындағы, олардың табылған жерлеріндегі, бума үстіндегі іздерін (тапанша қап, құндақ, қағаз, сулы пакет және т.б.) сақтап қалу үшін тергеушілер және мамандар резеңке қолғаппен жұмыс істеу керек, орауыштарды, заттық дәлелдемелердің өзін үстіндегі іздерді жоғалтпайтындай немесе өз іздерін қалдырмайтындай етіп қолға ұстаған жөн.

Тергеушінің оқиға орнына шығарға дейінгі іс-әрекеттері, сол орынға кез келген уақытта, күн демей, түн демей, тез арада баруына жағдай жасау керек. Сол себептен бұл жерде тергеу-оперативтік топтың ұйымдығы және қажетті техникалық-криминалистикалық құралдармен жасақталған тергеу чемоданының дайындығы өте маңызды.

Азаптау дерегі туралы ақпарат келіп түскенде тергеуші не істеу керек:

1) азаптау туралы кім хабарлады, қай жерде, нақты қандай заттар қолданылды, ол заттар қай жерде орналасқан, міне осылар жайлы мейлінше толық ақпарат алу керек;

2) оқиға орнын күзетуді және азаптау қолданған адамдардың немесе ол туралы нақты ақпарат бере алатын адамдардың болуын қамтамасыз ету;

3) қарау жүргізу үшін техникалық құралдардың дайындығын тексеру;

4) тергеу әрекетіне қажетті мамандар, криминалистердің қатысуын қамтамасыз ету;

5) қарау жүргізуге куәгерлер табу және қажет болса, оларды қатыстыру. Бөлмелерді қарау кезінде азаптау фактісі табылған органның өкілі қатысуы тиіс. Құлыптар мен беткіпе құралдарын ашу үшін маман шақырылады. Осылайша ұйымдастырылған қарауға көп уақыт кетпейді.

Оқиға орнына келісімен, тергеуші сол жердегі адамдардан қандай іс-қимылдар олармен жасалды немесе оқиға орнының жағдайына қандай өзгерістер енгізілді, сол жердегі әртүрлі заттар өзара қалай орналасқандығы жайлы тыңғылықты сұрау жүргізеді, яғни осы арқылы осы мезетте қандай іздер жойылды, ал қандайларын, қай жерден табуға болатындығын анықтауға болады. Оқиға орнын қарап-тексеру кезінде тергеушімен материалдық іздер және қылмыс жасаған адамдар жайлы ақпараттарды айқындаудан гөрі, осы тергеу әрекетінің хаттамасын құрастыруға ерекше көңіл аударуы елеулі қателіктердің бірі болып табылады.

Қарау жүргізу кезіндегі тергеушінің осы кемшілігін жою үшін осы тергеу әрекеттері барысында шешілетін барлық нақты міндеттер кешенін айқын көз елестете білу керек³⁹. Бұл жерде криминалистермен эзірленген моделдеу әдістерін⁴⁰ — қылмысты ашуға қатысты бағдарламалық-мақсаттық және кешендік көзқарастарды⁴¹ шебер қолдану тергеушіге міндет.

Оқиға орнын қараудың жұмыс кезеңін криминалистер үш сатыға ажыратады: шолу, статикалық және динамикалық.

Оқиға орнын қарауды бастай отырып, тергеуші қылмыстың материалдық іздерді және қолда бар заттарды зерттеу негізінде болғанның мейлінше толық көрінісін қайта жаңғыртып, қылмыс және оны жасаушылар туралы максималды ақпарат алуға талпынуы қажет. Қылмыскер жеке басының қасиеттерін ойда қалдырушы іздерді анықтау мақсатында моделдеу әдісінің көмегімен қылмыс субъектісінің, оның азаптау кезінде пайдаланған дағдылары мен икемінің, қылмыстық қызметі және пайдаланған құралдарының (кісен, газқағар және т.б.), қылмыс іздерін бейнелеу механизмінің логикалық кейпін құрастырған жөн.

Шолу сатысында тергеуші өзінің бақылауымен алынған мәліметтерін жәбірленуші, куә немесе күдіктілердің оқиға орнында не істеп, қандай

³⁹ *Виницкий Л.В.* Осмотр места происшествия: Учеб. пос. – Караганда: КВШ МВД СССР, 1986. – 36-48-б.

⁴⁰ *Кондратьев И.В.* Моделирование при расследовании преступлений: Дис. ... канд. юрид. наук. – Караганда, 2000. – 25-47-б.

⁴¹ *Густов Г.А.* Программно-целевой метод организации раскрытия убийств: Учеб. пос. – СПб., 1993.

өзгерістер енгізгендігі және тағы басқалар жайлы көрсетулерін салыстырады. Осы сұрақтарды анықтау арқылы қылмыс құралын жасырған қылмыскердің іс-қимылдарының дәл моделін құрастыруға және қан, сілекей, шаш, талшықтар сияқты материалдық іздер болуы мүмкін жер учаскелерін анықтау болады. Іздер және микроіздерді қай жерден іздеу керек екендігін білетін болсақ, оларды жылдам табуды ұйымдастыру мүмкіндігі бар.

Қараудың аталған сатысы шолу арқылы суретке түсіру және оқиға орнын зерттеу жоспарын құрастырумен аяқталады.

Оқиға орнын қараудың жұмыс кезеңінің келесі сатылары — статикалық және динамикалық — олар криминалистикалық тактика ережелеріне сәйкес жүргізіледі.

Заттық дәлелдемелер болуы мүмкін барлық табылған іздер мен заттар қаралып, бекітіліп және алыну керек. Алу тәсілдері іздер мен заттарды сол күйінде сақталуына және сол күйінде алу мүмкін болмаған жағдайда, ол объектілердің көшірмесін алуға, үлгілеуге бағытталады.

Қылмыстың қосымша іздерін табу, заттық дәлелдемелерді зерттеу, қажетті ақпаратты іздеу, яғни тергеудің нәтижелі болуына маман және криминалистердің көмегін кеңінен қолдану көмек береді. Оқиға орнын қарау хаттамасын құруға және оның нәтижелерін бекітуге ерекше көңіл аудару керек⁴². Оқиға орнын қарау кезінде анықталған қылмыс және қылмыскер іздерін, сондай-ақ басқа да қайнар көздерді талдау тергеушіге қосымша тергеулік және жедел іздестірушілік болжамдарды шығарып, тергеуді мақсатты жүргізуге мүмкіндік береді.

Заттар мен құжаттарды қарай отырып, тергеуші әрбір затты толыққанды суреттейді, яғни заттың атауы, оның қалпы, өлшемі, салмағы, заттағы жазулар, боямасы, ерекшеліктері, инвентарлық нөмірі, зат жағдай (егерде ол бөлшектенген болса) көрсетіледі.

Дәлелдемелердің ең ақпаратқа толы қайнар көзіне *жәбірленушіден жауап алу* жататындығы сөзсіз.

Дәл осы жәбірленушіден алынған ақпаратты біз сотқа дейінгі тергеу кезінде дәлелдейміз немесе жоққа шығарамыз. Сол себептен жәбірленушіден жауап алуға байыппен қараған жөн. Одан орын алған оқиға туралы барынша нақты түсінік алуға болады.

Бұл тергеу әрекеті Қазақстан Республикасының қылмыстық-процестік кодексінің 208-214 баптарымен реттелген.

---

⁴² Осмотр места происшествия: Справочная книга криминалиста / Под ред. Н.А. Селиванова. – М.: НОРМА, 2001.

Жауап алу кезінде жауап берушінің тәндік және эмоционалдық жағдайы ескеріліп, қосымша қауіп төндіру және қайта зақым келтіруден аулақ болу керек..

Жауап алуға дайындық өзара байланысты екі элементтен тұрады:

1) ұйымдастырушылық, мақсатты криминалистикалық ұсыныстарды пайдалану жағдайларын қамтамасыз етуші шаралар кешені;

2) тактикалық, криминалистикамен ұсынылған әдіс-тәсілдерді қолдануға негізделген.

Жауап алу жоспарында шешілетін міндеттер орын алады: қолданыстағы ақпарат, алдағы жауап алудың ойша моделінен туындаған сұрақтар тізімі, қолданылуы мүмкін тактикалық тәсілдер. Жауап алынушының жеке басы ерекше көңілді талап етеді, өйткені жеке басының мінездемесін айқындау жауап алу кезінде шындықты жасыру, жала жабу, өтірік элементтері тәрізді жағдайларды болжауға мүмкіндік береді.

Жәбірленушімен ақпарат беруден бас тарту немесе көрінеу бұрмаланған мәлімет берудің себептері әрүрлі болып, оларға қорқыныш, құқық қорғау органдарына сенімсіздік, пайдакүнемдік және тағы басқалар жатады.

Жәбірленушіден жауап алу кезінде мыналарды айқындау міндетті:

– жәбірленуші туралы мағұлмат (аты-жөні, туған жылы, мекен-жайы, байланыс мәліметтері);

– оқиға орны туралы мәліметтер;

– оқиға уақыты туралы мәліметтер;

– оқиға жағдайлары туралы мәліметтер;

– азаптау қолданған немесе оқиға куәгерлері туралы мәліметтер;

– дене жарақатының бар екендігі және олардың сипаты жайлы мәліметтер;

– медициналық көмек және олармен дене жарақаттарын тіркеу жайлы мәліметтер;

– жәбірленушінің құқық қорғау органдарына шағымдануы және оны қарастыру нәтижесі туралы мәліметтер.

Осы тергеу әрекетін жүргізу кезінде сотқа дейінгі тергеуді іске асырушы адам алынған ақпаратты талдай отырып, төмендегілерді анықтайды:

– азаптауға әкеп соқтырған жағдайларды, сонымен бірге ұстап алу мен қамауға алуды анықтау. Ұстап алуға дейін жәбірленушіні қорқытты ма? Ұстап алу қалай жүргізілді және ұстап алу кезінде оған қандай дене жарақаттары келтірілді? Бұл кезде куәгерлер басы-қасында болды ма?;

– жәбірленуші ұсталған жердің атауын және мекен-жайын анықтау. Ол қанша уақыт ұсталынды?;

– ол бір бөлмеден екіншіге ауыстырылды ма, егерде ауыстырылса, онда кіммен, қайда және қашан ауыстырылғандығын анықтау?

- ұстауға қатысып, азаптауы мүмкін адамдарды айқындау;
- жәбірленуші ұсталған мекеменің тәртібін (режимін) анықтау;
- азаптауды қолдану дерегі анықталады, сондай-ақ ол үшін қандай тәсілдер пайдаланылды, құралдар немесе басқа да заттардың суреттемесі;
- орналасу сызбасы мен ғимарат жайғасымын суреттей отырып, азаптаулар жасалған бөлмелердің ерекшелігі анықталады;
- жәбірленуші сексуалдық күш көрсетуге ұшырады ма?
- мүмкін азаптаулар кезіндегі дене жарақаттарын;
- азаптау куәгерлерін;
- жәбірленушіге қандай да бір медициналық көмек көрсетілді ме?;
- жәбірленуші өзіне қатысты күш көрсету туралы мекеме басшылығына шағымданды ма?
- жәбірленушінің, өзіне қатысты азаптау қолданылғаннан кейін, оны ұстап отырғандармен немесе осы мекеменің басқа да ресми өкілдерімен кездесуі болды ма?

Қуәдан жауап алу. Бұл тергеу әрекеті Қазақстан Республикасының қылмыстық-процестік кодексінің 208-214 баптарымен реттелген. Қуә ретінде жауап алынатындар:

- 1) азаптауды тікелей өз көзімен көргендер (күдіктінің қызметтестері; техникалық қызметкерлер; кездейсоқ көзі көргендер);
- 2) күдіктінің туған-туысқандары;
- 3) тікелей басы-қасында болмаған қызметтестер;
- 4) басқа да адамдар (өз көзімен көрмесе де, тергеуді қызықтыратын ақпараттың иегері).

Жәбірленуші тәрізді, куәлар да ақпараттың қайнар көзі болып есептеледі, және де оның құндылығы – жәбірленушімен ұсынылған мәліметтерді растауы немесе жоққа шығаруы мүмкін.

Мүдделі емес қуәдан алынған көрсетулер ерекше маңызды болады. Мүдделі емес куәларға жанжалға қатысушылармен қандай да бір туыстық немесе қызметтік байланыста жоқ адамдар жатады. Жақын туысқандардан, жора-жолдастардан, күдікті қызметтестерінен алынған ақпараттың шынайылығы туралы айту өте қиын.

Демек, жәбірленушінің көрсетулері оқиға орнына шыққан жедел жәрдем дәрігерлердің, күш қолдану мезетін көзімен көрген кездейсоқ куәлар жауаптарымен дәлелденеді немесе жоққа шығарылады.

Жоғарыда аталған куәлардың жоқтығы, соғпен мүдделі деп таныған адамдардан жауап алмауға негіз болып саналмайды. Жәбірленушінің көрсетулері арқылы орын алған оқиғаның толық көрінісін құрастыруға болады, алайда, жәбірленушінің күйзелісті жағдай әсерінен есінде сақтай алмай немесе көңіл аудармаған егжей-тегжейлерін дәл осы куәлар растап

беруі мүмкін. Дәл осы куәлар жанжалға қатысушылардың бет әлпетін, көлік маркасы мен нөмірін, оқиға уақытын басқалардан жақсырақ есте сақтап, дәл айтады.

Сонымен қатар олар жәбірленушіге беймәлім басқа куәларға көрсетулері мүмкін.

Күдіктіден жауап алу. Бұл тергеу әрекеті Қазақстан Республикасының қылмыстық-процестік кодексінің 208-213, 216 баптарымен реттелген. Күдіктіден жауап алудың процессуалдық, криминалистикалық және психологиялық сипаттағы жалпы сұрақтары ғылыми әдебиетте жеткілікті дәрежеде толық көрсетілген. Сондықтан да азаптау жасауда күдіктіден жауап алу ерекшеліктеріне тоқталамыз.

Күдіктіден жауап алу негізінде жанжалдық жағдайларда өтеді. Сол себептен, күдіктіден жауап алу кезінде жауап алынушымен психологиялық байланыс орнатуға бағытталған тактикалық тәсілдерді қолданған жөн. Тағы осындай тактикалық тәсілдерге жататындар: дәлелдемелерді жауап алынушыға әсер етудің қарқынды күшіне қарай ұсыну; аңызға жол беру, жанама жауап алу тәсілі, қайталама жауап алу кезінде қойылатын сұрақтарды ауыстырып отыру және тағы басқалар. Қалай болмасын, тактикалық тәсілдерді қолда бар дәлелдемелерге байланысты әрбір күдікті үшін іріктей отырып қолданған жөн⁴³.

Азаптау жасауда күдіктіден жауап алу кезінде тактикалық тәсілдерді қолдану нақты нәтиже алумен қатар, оларға жету құралдарының шектілік талаптарына да жауап береді, яғни олар:

– қылмыстық процесс қағидаларын және моральдық нормаларды бұзбау керек;

– қылмыскерді ақтамау керек;

– өзіне-өзі жала жабуға себеп тудырмау керек;

– тән немесе психикалық күш көрсетуге, алдауға, бопсалауға негізделмеу керек;

– талғамдықпен әрекет жасамау керек;

– білімсіздік, ақылының аздығы, көру, есту, сөйлеу қабілеттері нашар тәрізді жауап алынушының кемшіліктеріне негізделмеу керек;

– жастық ерекшеліктер ескерілуі тиіс⁴⁴.

Күдіктіден жауап алу кезінде қолданылатын тактикалық тәсілдер тергеудің бастапқы кезеңінде орын алатын тергеулік жағдайдың сипатына

---

⁴³ **Нурғалиев Б.М.** Организованная преступная деятельность. – Караганда: Карагандинская высшая школа КНБ РК, 1998. – 165-б.

⁴⁴ **Закатов А.А., Цветков С.И.** Тактика допроса при расследовании преступления, совершаемых организованными преступными группами. – М., 1996.

байланысты. Құқық қолдану практикасын талдау көрсеткендей, осындай санаттағы қылмыстарды тергеу кезінде орын алатын күдіктіден жауап алудың бес негізгі тергеулік жағдайын ажыратуға болады:

- 1) күдікті шынайы көрсетулер беріп отыр;
- 2) күдікті көрінеу жалған көрсетулер беріп отыр;
- 3) күдікті негізінде шынайы көрсетулер беріп отыр, бірақ өзін қылмыстық қызметін әшкерелейтін кейбір егжей-тегжейлер туралы қасақана айтпай отыр;
- 4) күдікті негізінде шынайы көрсетулер беріп отыр, бірақ кейбір егжей-тегжейлер туралы адал ниетпен қателеседі;
- 5) күдікті көрсетулерден бас тартып отыр.

Күдіктіден алғашқы жауап алулар тергеушіге оның жеке басын зерттеуге және күдіктінің қатысуымен жүргізілетін басқа да тергеу әрекеттер кезінде өзін тиісті мінез-құлқын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Сараптамалар тағайындау. Бұл тергеу әрекеті Қазақстан Республикасының қылмыстық-процестік кодексінің 270-273 баптарымен реттелген.

Азаптау туралы қылмыстық істерді зерттеу көрсеткендей, олардың көбі бойынша тергеуші әртүрлі сот сараптамаларын тағайындап, жүргізеді. Олар мыналарды зерттеу үшін іске асырылады: денсаулыққа келтірілген зиянның сипаты мен деңгейі; есі дұрыстығында немесе өзін заңды мүдделерін өзі қорғай алатындай қабілетінде күмән туғанда күдіктінің психикалық немесе тәндік қалпы; қылмыстық іс үшін маңызды жағдайларды дұрыс қабылдау және көрсетулер беру қабілеті күмән тудырғанда, жәбірленушінің психикалық немесе тәндік қалпын зерттеу.

Қылмыс жасауда құрал ретінде пайдаланған объектілерді зерттеу үшін криминалистикалық сараптамалар жүргізіледі.

Азаптауды тергегенде, мысалы оқиға орнын немесе қылмыс құралы табылған жерді қарау кезінде нақты адамдардың (жәбірленушінің) сол жерде болғандығын дәлелдейтін, биологиялық тегі бар (шаш, тырнақ, қан, сілекей және т.б.) іздердің табылуы мүмкін. Мұндай жағдайда дәлелдемелерді зерттеудің тиімді тәсілі ретінде сот-биологиялық сараптамаларды тағайындау жүретіні сөзсіз. Сарапшыға зерттеу үшін биологиялық тегі бар объектілерді ұсына отырып, мынадай сұрақтар бойынша білікті қорытынды алуға болады:

1. Сараптамаға ұсынылған зат адамның шашы (сілекей, қан және т.б.) болып табыла ма?
2. Егерде солай болса, онда ол қандай топқа жатады?
3. Осы шаштың иесі қалай мінезделеді және осы шаш нақты адамдыкі ме?

Азаптау істері бойынша дәлелдемелерді жинаудың қажетті тәсілдердің біріне жәбірленушіге қатысты сот-медициналық сараптама тағайындау жатады. Мұндай жағдайда дәлелдеу мақсатына жету үшін сарапшыға мынадай сұрақтар қою оңтайлы:

1. Азаматтың денесінде қандай жарақаттар бар?

2. Оның сипаты, шоғырлануы, ауырлық деңгейі, пайда болу мерзімі және механизмі қандай?

3. Осы дене жарақаттары нақты жағдайларда пайда болуы мүмкін бе?

Сонымен қатар, сот-медициналық сараптама тағайындау басқа да жағдайларда қажет болуы мүмкін, мысалы, куәландыру жеткіліксіз болғанда, жәбірленуші немесе күдікті денесінен есірткі заттарды күре тамыр арқылы пайдалану іздерін (сондай-ақ олардың пайда болу мерзімі мен механизмін) анықтауда қолданылады.

Криминалистикалық сараптамамен шешілетін сұрақтар әртүрлі және істің нақты жағдайларынан туындайды. Азаптау істері бойынша зерттеу тәсілдерінің біріне біздің ойымызша, құжаттардың криминалистикалық сараптамасын жатқызуға болады және ол арқылы төмендегідей сұрақтарға жауап алуға болады:

1. Құжат бланкісі және мәтіні қандан тәсілмен жасалған?

2. Құжат қандай да бір өзгерістерге ұшыраған жоқпа?

3. Қайсысы бірінші орындалған, мәтін бе (қол қойылды ма), әлде мөр (мөртабан) көшірмесі ме?

4. Мөр көшірмелері құжат үстіне қалай басылған, олар нақты мөрмен басылған жоқ па?

Құжаттың криминалистикалық сараптамасымен қатар немесе қолмен жазылған мәтіндерді зерттеу қажет болғанда, іс бойынша өз алдына бөлек қолтаңба танушылық сараптама тағайындалады. Мұндай жағдайда сараптамаға ұсынылған құжаттағы қолмен жазылған мәтін нақты адаммен орындалған, орындалмағандығы туралы сарапшының қорытындысын алуға болады.

Оқиға орнын, көлік құралын, заттар мен құжаттарды қарау кезінде аяқ киім, киім-кешек, қолғап, сайман және басқа да құралдардың іздері табылғанда, азаптауды жасау жағдай жайлы қосымша дәлелдемелерді трасологиялық сараптама тағайындау арқылы алынады. Ол үшін сарапшыға ізді тасымалдауша заттың өзін немесе оның көшірмесін ұсынып, мынадай сұрақтар бойынша қорытынды алуға болады:

1. Сараптамаға ұсынылған із қандай затпен қалдырылған?

2. Іздің жасалу мерзімі және механизмі қандай?

3. Осы із ұсынылған затпен (құралмен) қалдырылған жоқпа?

Іздің сипатына қарай сарапшымен заттың бөлек ерекшеліктері анықталуы мүмкін (мысалы, адамның жынысы, аяқ киім ізі бойынша – оның өлшемі).

Осы зерттеудің шектеулі көлеміне және азаптау істері бойынша дәлелдеуде қолданылатын сот сараптамаларының әртүрлілігіне қарай, оларды дайындап, тағайындаудың барлық аспектілерін бұл жерде қарастыру мүмкін емес. Дегенмен, сарапшыға ұсынылатын материалдарды буып-түю тәрізді жағдайға назар аудару маңызды деп есептейміз. Біздің ойымызша, барлық объектілер (көлемі өте үлкендерді санамағанда), оның ішінде құжаттар сараптамаға тыңғылықты түрде буып-түйілген, мөрленген және түсіндірме жазбалармен жабдықталған түрінде жіберілуі керек. Бұл ретте сараптамалық зерттеу объектілерін тергеушімен буып-түю, мөрлеу тәсілі сараптама тағайындау туралы қаулының сарапшыға ұсынылатын заттар мен құжаттар көрсетілетін бөлігінде егжей-тегжейлі суреттелуі керек. Сол жерде осы объектілерді ерекшелетін сандық және әріптік таңбалар да көрсетіледі. Аталған шарттарды орындау, біздің ойымызша, біріншіден, қылмыс іздері мен заттық дәлелдемелерді сақтауды қамтамасыз етеді, екіншіден, техникалық қауіпсіздік ережелерін орындауды қамсыздандырады, үшіншіден, дәлелдемелерді ауыстыру және бұрмалау мүмкіндігін жояды, және, төртіншіден, алынған нәтижелердің дұрыстығына кепіл береді.

Қажет болғанда, сарапшыға қылмыстық істің бөлек материалдарын, мысалы, қылмыс іздерін анықтау жағдайлары бекітілген оқиға орнын қарау хаттамасын, бөлек адамдардың көрсетулерін және тағы басқаларды ұсынған жөн. Кейбір сараптамаларды, сонын ішінде сот-биологиялық, қолтаңба танушылық, құжаттардың криминалистикалық сараптамасын жүргізу кезінде зерттеу объектілерімен қатар, сарапшыға салыстырмалы зерттеу үшін жоғарыда көрсетілген буып-түю ережелері орындалған еркін және эксперименталдық үлгілер ұсынылуы керек.

Нақты тергеулік жағдайға және қандай да бір ғылыми білім саласының дамуына орай, қарастырылып отырған сұрақтар тізімінің саны және құрылымы әрдайым өзгерісте болатыны сөзсіз.

ҚОРЫТЫНДЫ

Жоғарыда айтылғанды қорытындылай келе, қазіргі кезде криминалистикалық түсініктерді, тұжырымдамаларды, құқық қорғау органдары қызметінің бағдарламаларын жетілдіру және жеке криминалистикалық әдістемелерді, оның ішінде ПО қызметкерлерімен жасаған азаптауды тергеудің жеке криминалистикалық әдістемесін өндеп, дайындау сұрақтары құқық қолдану практикасында өзекті екендігін атап өткен жөн.

Осындай түсініктердің біріне тергеудің міндеттерін шешуді мақсат еткен қылмыстың криминалистикалық сипаттамасын жатқызуға болады. ПО қызметкерлерімен жасаған азаптаудың криминалистикалық сипаттамасының барлық элементтерін айқындау нәтижесінде ғана, қылмыстық істі ұтымды тергеу мүмкіндігі қалыптасады.

Оқу құралында ПО қызметкерлерімен жасаған азаптауды тергеудің әртүрлі кезеңдерінде қалыптасатын әдепкі тергеулік жағдайлар ұсынылып отыр. Олар ары қарай егжей-тегжейленіп, осындай санаттағы қылмыстарды тергеу бойынша нақтыланған болжамдармен байқалады, сондай-ақ тергеуді тиімді ұйымдастыру және жоспарлауға қатысты ұсыныстар берілген.

Азаптауларды тергеу тиімділігі елеулі деңгейде тергеу әрекеттерін сапалы дайындап, жүргізуге байланысты болады. Әртүрлі сараптамаларды дайындап, тағайындау және жүргізуге қатысты тергеушіге тактикалық ұсыныстар берілген.

Жұмыста жүргізілген зерттеу нәтижелерінің теориялық және практикалық маңыздылығы баса айтылған, олардың негізгі бағыттарының құқық қорғау органдарының практикалық, ғылыми-зерттеу және оқу-әдістемелік қызметінде, сондай-ақ заң саласындағы оқу орындарында және ғылыми мекемелерінде қолданылатындығы көрсетілген.

**Карагандинская академия
МВД Республики Казахстан
имени Баримбека Бейсенова**

**Методика расследования пыток,
совершенных сотрудниками ОВД**

Учебно-практическое пособие

Караганда 2016

ВВЕДЕНИЕ

Деятельность государственного аппарата нашей страны строится на основе принципов, воплощенных в Конституции Республики Казахстан. Основной закон страны предъявляет высокие требования ко всем органам государства и должностным лицам, обязывает их действовать на основе законности, обеспечивать охрану правопорядка, интересов общества, прав и свобод граждан.

Сотрудники органов внутренних должны руководствоваться принципом законности, неукоснительно соблюдать Конституцию и строго следуя законам РК, актам Президента РК и иным нормативным правовым актам Республики Казахстан обеспечивать соблюдение и защиту прав, свобод и законных интересов граждан, не допускать действий, сопряженных с нарушением прав и свобод человека и гражданина¹.

В целях успешного осуществления своих задач по раскрытию и расследованию преступлений лица, осуществляющие досудебное расследование, наделены большими полномочиями. Но закон требует, чтобы предоставленные права и власть использовались в интересах службы и укрепления Законности. Пытки и жестокое обращение, применяемые сотрудниками правоохранительных органов, можно смело назвать одной из проблем правоприменительной практики. Умышленное причинение физических и (или) психических страданий, совершенное следователем, лицом, осуществляющим дознание, или иным должностным лицом либо другим лицом с их подстрекательства либо с их ведома или молчаливого согласия, с целью получить от пытаемого или другого лица сведения или признания либо наказать его за действие, которое совершило оно или другое лицо или в совершении которого оно подозревается, а также запугать или принудить его или третье лицо или по любой причине, основанной на дискриминации любого характера, влекут за собой уголовную ответственность.

Потребность в улучшении работы сотрудников органов внутренних дел обуславливает проблемы, встающие перед юридической наукой. Отсюда возникает необходимость исследований теоретических и практических вопросов обеспечения раскрытия, расследования и профилактики пыток.

В пособии рассмотрены понятие, структура и содержание криминалистической характеристики, а также этапы расследования и

---

¹ Кодекс чести сотрудников органов внутренних дел Республики Казахстан (Правила служебной этики сотрудников органов внутренних дел РК).

тактика следственных действий по делам о пытках, совершенных сотрудниками ОВД

Пособие предназначено для сотрудников правоохранительных органов РК а также может применяться в учебных и научных целях обучающимися, преподавателями юридических вузов и научными сотрудниками.

1. ПОНЯТИЕ, СТРУКТУРА И СОДЕРЖАНИЕ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПО ДЕЛАМ О ПЫТКАХ, СОВЕРШЕННЫХ СОТРУДНИКАМИ ОВД

Методики расследования отдельных видов преступлений своими рекомендациями должны помогать лицам, осуществляющим досудебное расследование (далее следователям) в эффективном осуществлении предупреждения, раскрытия и расследования соответствующих преступных деяний.

Уголовно-процессуальный закон устанавливает общий порядок проведения следственных действий, обязательный для всех участников уголовного процесса и осуществляющих его органов. Криминалистика на основании положений данного закона разрабатывает тактические приемы наиболее эффективного их осуществления, а также с учетом специфики расследования отдельных видов преступлений формирует структурную совокупность частных криминалистических методик, воплощающих в себе последние достижения криминалистической науки и правоприменительной практики. Поэтому совокупность частных методик образует криминалистическую методику, как раздел науки криминалистики, в которую помимо них входит и некоторая система научных положений как основание построения и адаптации этих методик. В своем «овеществленном» выражении этот результат выступает в методике в виде систем криминалистических рекомендаций различной степени обобщенности, относящихся к организации и ведению расследования, оптимальному для типовых условий применению средств и приемов криминалистических техники и тактики, управления и научной организации труда и данных других областей знания.

Представление о структуре и содержании частных криминалистических методик зависит, естественно, от общего представления о криминалистической методике как разделе криминалистической науки.

По содержанию частные методики представляют собой описание условий и порядок расследования отдельных видов преступлений. Нельзя не согласиться с утверждением А. Н. Колесниченко, который указывал, что каждая методика расследования того или иного вида преступлений в своем содержании отражает специфику расследования этих преступлений². Так же считает и И. Ф. Пантелеев, утверждая, что криминалистическая методика расследования преступлений содержит основанные на законе

---

² *Колесниченко А.Н.* Общие положения методики расследования отдельных видов преступления. – Харьков, 1965. – С. 34.

криминалистические рекомендации по расследованию конкретных видов преступлений. Каждый вид преступлений характеризуется своими особенностями расследования, и основная задача частных методик состоит в том, чтобы раскрыть, научно обосновать эти особенности применительно к отдельным видам преступлений³. Частные методики расследования преступлений весьма многочисленны и разнообразны как по своей форме, так и по содержанию. Большое значение для правильного применения частнометодических криминалистических рекомендаций имеет определение наиболее рациональных структур последних. Следует отметить, что в последнее время интерес к криминалистической методике, которая долгое время в теоретическом отношении оставалась, пожалуй, наименее разработанным разделом криминалистики, существенно возрос.

Так, Р. С. Белкин писал, что первая попытка унификации структуры частных криминалистических методик была предпринята А. И. Винбергом и Б. М. Шавером⁴. По их мнению, структура частных методик должна была состоять из следующих структурных элементов:

- 1) основных особенностей расследования;
  - 2) первичных действий следователя;
  - 3) основных вопросов, подлежащих выяснению и исследованию;
  - 4) основных приемов обнаружения, исследования и фиксации доказательств;
  - 5) выявления мотивов преступления;
  - 6) причин и обстоятельств, способствовавших совершению преступления⁵.
- 7) Позже структура частных криминалистических методик была унифицирована и приобрела следующий вид:
- 8) задачи расследования;
  - 9) неотложные первоначальные действия следователя;
  - 10) обстоятельства, подлежащие выяснению и исследованию;
  - 11) основные приемы и методы обнаружения и фиксации доказательств;
  - 12) выявление обстоятельств, способствовавших совершению преступления данного вида⁶.

---

³ *Пантелеев И.Ф.* Методика расследования преступлений. – М.: Изд-во Всесоюз. юрид. заоч. ин-та, 1975. – С. 4.

⁴ *Белкин Р.С.* Курс криминалистики: Учеб. пос. для вузов. 3-е изд., доп. – М.: Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 2001.

⁵ *Винберг А.И., Шавер Б.М.* Криминалистика. 2-е изд. – М., 1945; 3-е изд. – М., 1949.

⁶ Криминалистика. – М., 1952. – Ч. 2.

Высказывались и другие точки зрения о структуре частных методик расследования отдельных видов преступлений.

С середины 70-х годов при описании структуры частной методики все чаще используется понятие криминалистической характеристики преступления. Так, по мнению А. Н. Васильева, в структуру частной методики входят: криминалистическая характеристика данного вида преступления; первоначальные следственные и иные действия следователя; система дальнейшего расследования; особенности применения тактических приемов и научно-технических средств⁷. Криминалистическую характеристику преступления в качестве элемента структуры частной методики рассматривают В. Г. Танасевич⁸, И. А. Возгрин⁹, И. Ф. Герасимов¹⁰, В. А. Образцов¹¹ и многие другие криминалисты, хотя единообразное понимание криминалистической характеристики пока еще не выработано.

Для того чтобы найти оптимальное решение вопроса о структуре комплексов криминалистических рекомендаций, образующих частные криминалистические методики, необходимо предварительно оценить справедливость тех положений, на основе которых выделяются подсистемы этих комплексов, что требует рассмотрения таких проблем, как криминалистическая характеристика и криминалистическая классификация преступлений, определение направления и предмета и периодизация процесса расследования.

После глубокого исследования данного вопроса Р. С. Белкин предложил основными структурными элементами методик расследования преступления считать:

- 1) криминалистическую характеристику преступлений;
- 2) определение направления и особенности планирования расследования;

---

⁷ **Васильев А.Н.** О криминалистической классификации преступлений // Методика расследования преступления. – М., 1976. – С. 26.

⁸ **Танасевич В.Г.** Проблемы методики раскрытия и расследования преступлений // Советская криминалистика: Теоретические проблемы. – М.: Юрид. лит., 1978. – С. 171.

⁹ **Возгрин И.А.** Научные основы криминалистической методики расследования преступлений: Курс лекций. – СПб.: Изд-во СПб. юрид. ин-та МВД России, 1992. – Ч. 1. – С. 61.

¹⁰ Криминалистика / Под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. – М., 1994. – С. 328.

¹¹ Криминалистика. – М., 1995. – С. 378.

3) описание первоначальных следственных действий и оперативно-розыскных мероприятий;

4) изложение типичного круга и особенностей последующих следственных действий¹².

Изучая данную проблему, мы пришли к выводу, что многообразие частных криминалистических методических рекомендаций порождает и многообразие их структур.

На основании общей конструкции типичных частных методик нами разработана структура криминалистической методики расследования по делам о пытках, совершенных сотрудниками ОВД, включающая следующие компоненты:

1) криминалистическая характеристика по делам о пытках, совершенных сотрудниками ОВД;

2) программы (алгоритмы) расследования по делам о пытках, совершенных сотрудниками ОВД;

3) тактика следственных действий при расследовании по делам о пытках, совершенных сотрудниками ОВД;

Кроме того, мы полагаем, что важная роль в повышении эффективности использования криминалистических методических научных знаний принадлежит не только конструкции частных методик расследования, но и совершенствованию самого процесса их применения следователями при раскрытии, расследовании и предотвращении преступлений.

Несмотря на различие подходов исследователей к определению понятия, структуре и содержанию криминалистической характеристики в методике расследований отдельных видов преступлений, большинство ученых-криминалистов, тем не менее, вполне справедливо рассматривают криминалистическую характеристику в качестве одного из конститутивных элементов структуры частной методики¹³.

Вместе с тем, ряд ученых придерживаются иной точки зрения, согласно которой разработку методических рекомендаций по расследованию отдельных видов преступлений следует осуществлять на основе уголовно-правовой характеристики последних или уголовно-процессуального понятия обстоятельств, подлежащих доказыванию. При этом криминалистическая характеристика вообще не включалась ими в

---

¹² **Белкин Р.С.** Курс советской криминалистики. – М.: Изд-во Академии МВД СССР, 1979. – Т. 3. – С. 176-214.

¹³ **Митричев С.П.** Методика расследования отдельных видов преступлений. – М., 1973. – С. 13-15.

структуру частных методик расследования¹⁴. Другие авторы, признавая важность криминалистической характеристики, одновременно принижали значение уголовно-правовой характеристики в разработке методики расследования отдельных видов преступления, полагая, что разработка методик расследования преступлений должна исходить не из уголовно-правовых характеристик как основания классификации преступлений, а из характеристик криминалистических, имеющих решающее значение для раскрытия преступления¹⁵. Следует отметить, что до сих пор нет полного единства взглядов на существование криминалистических характеристик преступлений.

Неоднозначный подход к определению содержания и значения криминалистической характеристики преступления свидетельствует о сложности данного понятия и недостаточности его теоретической разработки. Поэтому понятие криминалистической характеристики преступлений активно исследуется и в настоящее время.

Обобщив имеющиеся концепции, мы полагаем разумным согласиться с мнением И. А. Возгрин, который утверждает, что криминалистическая характеристика преступлений представляет собой систему обобщенных фактических данных и основанных на них научных выводов и рекомендаций о наиболее типичных криминалистических значимых признаках преступных деяний, знание которых необходимо для организации и осуществления их всестороннего, полного, объективного и быстрого раскрытия и расследования¹⁶.

Изучение преступлений в целях выработки криминалистических характеристик последних исходит в первую очередь из выяснения того, какие элементы составляют данную систему. Анализируя структуру криминалистической характеристики преступлений, авторы по-разному определяют ее составные части: Р. С. Белкин¹⁷, Н. А. Васильев¹⁸,

---

¹⁴ **Мирский Д.Я.** Некоторые вопросы методики расследования отдельных видов преступлений в свете ленинского принципа неотвратимости наказания // Ленинский принцип неотвратимости наказания и задачи советской криминалистики. – Свердловск, 1972. – С. 41-42.

¹⁵ **Образцов В.А.** К вопросу о методике раскрытия преступлений // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1977. – Вып. 27. – С. 106-107.

¹⁶ **Возгрин И.А.** Научные основы криминалистической методики расследования преступлений: Курс лекций. – СПб.: Изд-во СПб. юрид. ин-та МВД России, 1993. – Ч. 4. – С. 22.

¹⁷ Криминалистика. – М., 1995.

¹⁸ **Васильев А.Н.** Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. – М., 1978.

И. А. Возгрин¹⁹ и Е. Г. Джакишев²⁰ называют их элементами, а Н. А. Селиванов²¹ — признаками. С последним утверждением не согласен А. Ф. Облаков²², который считает, что каждой составной части структуры криминалистической характеристики преступлений свойственна определенная совокупность признаков, выражающая их сущность, с чем, по нашему мнению, нельзя не согласиться.

Мы разделяем точку зрения ученых, утверждающих, что криминалистическая характеристика каждого преступления должна исходить из уголовно-правовых понятий соответствующих противоправных уголовно наказуемых деяний, общих условий их расследования и общественно-политического значения борьбы с ними. Однако эти сведения, не являясь составными частями криминалистических характеристик преступлений, служат только отправной информационной базой для определения предмета исследования.

Пытки являются довольно сложным по своей юридической характеристике составом преступления из числа уголовных правонарушений против конституционных и иных прав и свобод человека и гражданина. Поэтому, прежде чем приступить к расследованию дел по делам о пытках, совершенных сотрудниками ОВД, следователю необходимо подробно ознакомиться с уголовно-правовой характеристикой данного состава преступления.

Пытка является преступлением против конституционных и иных прав и свобод человека и гражданина, и согласно ст. 146 УК РК определяется как умышленное причинение физических и (или) психических страданий, совершенное следователем, лицом, осуществляющим дознание, или иным должностным лицом либо другим лицом с их подстрекательства либо с их ведома или молчаливого согласия, с целью получить от пытаемого или другого лица сведения или признания либо наказать его за действие, которое совершило оно или другое лицо или в совершении которого оно подозревается, а также запугать или принудить его или третье лицо или по любой причине, основанной на дискриминации любого характера.

---

¹⁹ **Возгрин И.А.** Научные основы криминалистической методики расследования преступлений: Курс лекций. – СПб.: Изд-во СПб. юрид. ин-та МВД России, 1993. – Ч. 4.

²⁰ **Джакишев Е.Г., Нурмагамбетов К.Т.** Криминалистика в борьбе с хищениями. – Алма-Ата. 1990. – С. 44.

²¹ **Селиванов Н.А.** Советская криминалистика: система понятий. – М., 1982.

²² **Облаков А.Ф.** Криминалистическая характеристика преступлений и криминалистические ситуации: Учеб. пос. – Хабаровск: Хабаровская высшая школа МВД СССР, 1985.

Кроме того законодатель предусмотрел два особо квалифицированных вида пыток. Так, ч. 2 ст. 146 УК РК особо квалифицированным видом пыток признает то же деяние, совершенное группой лиц или группой лиц по предварительному сговору, неоднократно, с причинением средней тяжести вреда здоровью, и в отношении женщины, заведомо для виновного находящейся в состоянии беременности, или несовершеннолетнего, а часть третья указанной статьи предусматривает причинение тяжкого вреда здоровью или по неосторожности смерть потерпевшего. В примечании к данной статье также указывается, что не признаются пыткой физические и психические страдания, причиненные в результате законных действий должностных лиц.

Криминалистическая характеристика по делам о пытках, совершенных сотрудниками ОВД должна служить для следователей источником отправных сведений для организации работы по данным уголовным делам.

Мы полагаем, что к основным элементам криминалистической характеристики преступлений следует относить только наиболее устойчивые, повторяющиеся компоненты, к числу которых, по нашему мнению, относятся:

- характеристика исходной информации;
- характеристика обстановки совершения преступления;
- данные о способах совершения и сокрытия преступления;
- типичные следы и другие материальные последствия преступных действий;
- основные обстоятельства, подлежащие установлению.

1.1. ХАРАКТЕРИСТИКА ИСХОДНОЙ ИНФОРМАЦИИ

Для исследования сущности криминалистической характеристики расследования пыток большое значение имеет выяснение источников, форм, видов и содержания информации о данном преступлении.

Анализ следственной и судебной практики показывает, что адресатами исходной информации по делам об уголовном преступлении, предусмотренном ст. 146 УК РК «Пытки», могут быть, согласно п. 4 ст. 187 УПК РК, лица, осуществляющие досудебное расследование органов внутренних дел или антикоррупционной службы²³.

Основанием для начала досудебного расследования согласно ст. 180 УПК РК является наличие достаточных данных, указывающих на признаки

---

²³ УПК РК (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.11.2015 г.).

данного преступления. Повод к началу досудебного расследования — это предусмотренный уголовно-процессуальным законом источник, содержащий первичные данные о признаках совершенного преступления. Правомочные органы в установленный срок обязаны рассмотреть поступившие заявления и сообщения о преступлении и решить связанные с ними вопросы.

На практике признаки совершенного преступления преимущественно обнаруживаются из следующих источников:

- личное обращение;
- средства массовой информации;
- информация от граждан, содержащихся в СИЗО и местах лишения свободы;
- информация от Коалиции НПО Казахстана против пыток и других НПО и НКП;
- информация от адвокатов;
- иные источники информации.

Личное обращение

Непосредственное обращение лица с жалобой – оптимальный способ получения первичной информации о возможно имевшем место факте пыток. Потерпевший может не только сообщить о предполагаемом факте пыток - он может принести с собой документы, подтверждающие жалобу (что избавляет лицо, осуществляющее досудебное расследование от их поиска). А в рассказе о произошедшем, как правило, содержатся детали, на основании которых формируется план расследования.

Средства массовой информации

В выявлении нарушений прав человека большую роль играют средства массовой информации. К ним нередко обращаются граждане, которые не могут добиться справедливости в правоохранительных органах и судебных инстанциях. Также СМИ публикуют информацию, полученную из собственных источников.

Мониторинг СМИ на предмет информации о возможном применении пыток оказывается весьма эффективным. Очень часто на новостных лентах интернет-сайтов, в новостных телепрограммах появляется свежая информация.

Вместе с тем, информация, опубликованная в СМИ, не часто содержит данные, достаточные для начала расследования. Прежде всего, там, как правило, отсутствуют контактные данные потерпевшего. Кроме того, нужно понимать, что журналистов ничто не обязывает сообщать эти данные органам расследования. Отказ предоставить информацию, как правило, сопряжен с требованиями профессиональной этики, и может быть

мотивирован как интересами защиты источника информации, предоставляющим сведения на конфиденциальной основе, так и требованиями безопасности потерпевших или очевидцев событий.

Журналисты, и органы расследования заинтересованы в получении достоверной информации. Журналисты, зачастую имея хорошие источники информации, не имеют возможности или времени, чтобы проверить ее достоверность. Сотрудники правоохранительных органов, напротив, нередко сталкиваются с противоположной проблемой. Это нужно осознавать и работать на взаимовыгодной основе.

Информация от граждан, содержащихся в СИЗО и местах лишения свободы

Как показывает опыт, лица, содержащиеся в следственных изоляторах (далее СИЗО) и местах лишения свободы (далее МЛС), готовы предоставлять информацию о нарушениях, допущенных в их отношении отдельными представителями правоохранительных органов. Но используя этот источник, нужно осознавать характер тех проблем, с которыми неизбежно придется столкнуться.

Информация, поступающая из СИЗО и МЛС, будет касаться не только расследуемых нарушений, но и всех сопутствующих. Неизбежно придется столкнуться с заведомо ложными сообщениями о нарушениях, которая будет направляться с единственной целью усложнить процесс расследования преступлений, которые инкриминируются заявителю.

Кроме того, информация, поступающая из МЛС и СИЗО, в большинстве своем будет касаться нарушений, допущенных достаточно давно. Соответственно, по большинству из них уже невозможно провести качественное расследование, так как доказательства уже давно утрачены.

Информация от Коалиции НПО Казахстана против пыток и других НПО и НКП

В настоящее время на территории Казахстана зарегистрированы и активно работают большое количество неправительственных организаций. Среди них есть как правозащитные организации, специализирующиеся в разных областях деятельности, так и организации, представляющие интересы различных групп слоев населения. НПО бывают активными и не очень, известными и малоизвестными. Некоторые из них работают давно, а некоторые – созданы недавно.

Очевидно, что ни одна неправительственная организация не может оказать квалифицированную помощь всем желающим и по всему спектру нарушенных прав. Как правило, серьезная организация выбирает определенное направление деятельности, что позволяет оказывать помощь достаточно ограниченному кругу лиц на достаточно высоком уровне.

То или иное лицо крайне редко дважды становится жертвой одного и того же нарушения его прав. Ввиду этого он не является специалистом по общественным или партийным организациям и не понимает, к кому из них следует обращаться в случае возникновения тех или иных ситуаций. Зачастую он обращается в ту организацию, которая известна ему самому (например, из газет и телесюжетов) или которую ему порекомендовали знакомые.

Важно, чтобы организация, куда человек обратился, могла бы перенаправить его именно туда, где ему действительно смогут помочь в конкретной ситуации. Поэтому необходимо, чтобы НПО, действующие в одном регионе или в разных регионах, но по одному направлению, знали друг о друге и обладали контактной информацией друг друга.

Информация от адвокатов

Адвокаты по роду своей деятельности сталкиваются с людьми, находящимися в группе риска с точки зрения возможности пострадать от пыток и жестокого обращения.

Безусловно, адвокаты могут и самостоятельно предпринимать действия по восстановлению прав пострадавшего от пыток клиента. Но существуют и определенные обстоятельства, которые способствуют тому, что адвокаты обращаются в правоохранительные органы. Далеко не все пострадавшие имеют материальную возможность выплачивать адвокату гонорар за представление их интересов, в правоохранительных же органах не взимают платы за свои услуги. Есть и иные обстоятельства, подталкивающие адвокатов к сотрудничеству с органами, осуществляющими расследование подобных преступлений. Не все адвокаты умеют и хотят заниматься качественным сбором и закреплением доказательств.

При взаимодействии с адвокатом — защитником подозреваемого, нужно учитывать, что перед ним стоит задача защищать клиента от предъявленного обвинения. НКО для него зачастую является одним из элементов давления на следствие. В описываемом случае одно и то же лицо будет являться и подозреваемым в совершении иного преступления, и потерпевшим от пыток (нарушения прав человека).

Информация, собираемая по жалобе пострадавшего на нарушение прав человека, может быть очень полезна адвокату, осуществляющему его процессуальную защиту. Например, с ее помощью он может добиться исключения каких-то доказательств, как полученных с нарушением закона. Например, если будет установлено, что лицо призналось в совершении преступления после применения к нему пытки, данное признание может быть впоследствии признано судом недопустимым доказательством. Адвокат же, со своей стороны, может предоставить следователю,

расследующему пытки, информацию, которая стала известна ему во время проведения следственных действий по иному делу. В том случае, если следователь не взял с него подписку о неразглашении, адвокат может оказать содействие при проведении допроса пострадавшего от пыток, если тот находится под стражей и доступ к нему в настоящий момент не возможен.

Иные источники информации

В зависимости от специфики каждого конкретного региона и возможностей, источниками первичной информации о применении пыток могут стать:

- региональный Уполномоченный по правам человека (комиссия по правам человека);
- медицинские учреждения или их отдельные сотрудники;
- правоохранительные органы или их отдельные сотрудники;
- религиозные организации и национальные диаспоры;
- коммерческие организации.

Кроме того, информация может поступить от Общественной наблюдательной комиссии по контролю за обеспечением прав человека в местах принудительного содержания и содействия лицам, находящимся в местах принудительного содержания.

Взаимодействие с этой организацией позволяет не только получать первичную информацию, но и проводить эффективные проверки по жалобам, полученным из мест содержания под стражей.

Другие установленные законом поводы к началу досудебного расследования по фактам пыток потенциально могут иметь место, но до настоящего времени в практической деятельности правоохранительных органов еще не отмечались.

1.2. ХАРАКТЕРИСТИКА ОБСТАНОВКИ СОВЕРШЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЯ

Как любая человеческая деятельность, преступление готовится и совершается в определенных временных, территориальных, климатических, социальных и иных условиях, то есть в объективной реальности, окружающей среде. Средой (или обстановкой) преступления является совокупность тех объектов (людей, вещей), их состояния, связей и отношений, с учетом или под воздействием которых совершается данное конкретное преступное деяние.

Понятие обстановки совершения преступления имеет важное криминалистическое значение, ибо оно самым тесным образом связано с

вопросом оптимизации как практической, так и исследовательской и дидактической деятельности криминалистической направленности.

С изучения обстановки, то есть места, времени, предмета преступного посягательства, благоприятствующих или затрудняющих условий, часто начинается установление события преступления и лица, его совершившего.

Определяя место совершения преступления, следует учитывать, что пытки могли применяться как в одном, так и в нескольких местах. К ним могут относиться - здания, транспортные средства, служебные помещения, тюремные камеры или другие помещения, в которых применялись пытки, а также другие места.

Время совершения данного преступления не ограничивается никакими рамками – временем суток, днем недели или праздниками. Тем не менее, хотелось бы отметить, что время свершения данного преступления практически всегда совпадает с рабочим временем субъекта его совершившего.

Для определения обстановки совершения преступления необходимо также рассмотреть его состав.

Согласно статьи 146 УК РК, пытки это: умышленное причинение физических и (или) психических страданий, совершенное следователем, лицом, осуществляющим дознание, или иным должностным лицом либо другим лицом с их подстрекательства либо с их ведома или молчаливого согласия, с целью получить от пытаемого или другого лица сведения или признания либо наказать его за действие, которое совершило оно или другое лицо или в совершении которого оно подозревается, а также запугать или принудить его или третье лицо или по любой причине, основанной на дискриминации любого характера.

Данное преступление предусматривает квалифицированный состав преступления: пытки, совершенные:

- 1) группой лиц или группой лиц по предварительному сговору;
- 2) неоднократно;
- 3) с причинением средней тяжести вреда здоровью;
- 4) в отношении женщины, заведомо для виновного находящейся в состоянии беременности, или несовершеннолетнего.

Отдельно квалифицируются пытки повлекшие причинение тяжкого вреда здоровью или по неосторожности смерть потерпевшего.

Уголовным Законом предусмотрено, что не признаются пыткой физические и психические страдания, причиненные в результате законных действий должностных лиц²⁴.

---

²⁴ УК РК (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2016г.).

Исходя из представленного определения, субъектом данного преступления является:

- следователь;
- лицо, осуществляющее дознание;
- иное должностное лицо либо другое лицо, с подстрекательства либо ведома или молчаливого согласия лица, осуществляющего досудебное расследование.

Личность лица, совершившего пытки, изучается по следующей схеме (программе):

- 1) изучение условий жизни подозреваемого до совершения инкриминируемого деяния;
- 2) изучение образа жизни подозреваемого;
- 3) направленность личности (жизненная позиция);
- 4) интеллектуальные качества.

Мы согласны с мнениями ученых-криминалистов^{25, 26} о том, что обстановка совершения преступления является одним из важнейших элементов криминалистической характеристики. Однако обстановка совершения преступления не должна рассматриваться изолированно от других элементов криминалистической характеристики и, в первую очередь, от способа совершения и сокрытия преступлений, особенностей, свойств личности виновных.

1.3. ДАННЫЕ О СПОСОБАХ СОВЕРШЕНИЯ И СОКРЫТИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЯ

Криминалистическое понимание способа совершения преступления в определенной степени отличается от уголовно-правового его истолкования.

Для криминалистов в способе совершения преступлений на первый план выступают те его стороны, которые являются результатом проявления во вне закономерностей отражения основных свойств избранного способа достижения преступных целей. В этой связи большую ценность

---

²⁵ *Танасевич В.Г., Образцов В.А.* О криминалистической характеристике преступлений // Вопросы борьбы с преступностью. – М., Юрид. лит., 1975. – Вып. 25. – С. 100.

²⁶ *Васильев А.Н., Яблоков Н.П.* Предмет, система и теоретические основы криминалистики. – М., 1984. – С. 123-124.

представляют следы, указывающие на то, каким образом преступник осуществил свой преступный замысел²⁷.

В криминалистической литературе не выработано единого понимания способа совершения преступлений, поэтому мы полагаем целесообразным согласиться с определением способа совершения преступления (в широком смысле, включая подготовку и сокрытие) как системы взаимосвязанных и взаимообусловленных действий, с помощью которых преступник достигает своей цели.

Криминалистическое исследование способа совершения пыток, направлено на установление наиболее распространенных способов пыток и отдельных обстоятельств конкретного преступления, что позволяет построить примерную типовую модель деяния, относящегося к данному виду преступлений, представить себе содержание действий субъекта и на этой основе прогнозировать механизм следообразования, пути и способы расследования.

Применительно к пыткам, необходимо различать способы совершения данного преступления:

- нанесение тупых травм, например удары кулаком, ногой, пощечины, порка, избивание электрическим проводом или дубинками или сбивание с ног;
- пытка положением, при которой используются подвешивание, растягивание конечностей, длительная иммобилизация, принуждение к пребыванию в определенном положении;
- причинение ожогов сигаретами, раскаленными инструментами, кипящей жидкостью или каким-либо едким веществом;
- электрошок;
- асфиксия, например использование «влажных» и «сухих» методов, погружение в воду с головой, удушение, удушение или использование химических веществ;
- нанесение размозжений, например в результате сильного удара по пальцам или использования тяжелого предмета цилиндрической формы для причинения травм бедер или спины;
- нанесение проникающих травм, например колотых или огнестрельных ран, вколачивание иголок под ногти;
- применение химических свойств соли, жгучего перца, бензина и т. д. (на ранах или в полостях тела);

---

²⁷ **Яблоков Н.П.** Криминалистическая методика расследования. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 1985. – С. 45.

- сексуальное насилие с повреждением половых органов, сексуальные посягательства, использование различных предметов, изнасилование;
- размождение или травмирующее удаление пальцев или конечностей;
- медицинская ампутация пальцев или конечностей, удаление органов хирургическим путем;
- фармакологическая пытка с использованием токсичных доз седативных, нейролептических или паралитических препаратов и т. д.;
- условия содержания под стражей, например ограниченная по площади или переполненная камера, одиночное заключение, антисанитарные условия, отсутствие доступа в туалет, нерегулярное питание или зараженная пища и вода, воздействие экстремальных температур, отказ в праве на уединение и принудительная нагота;
- лишение нормальной сенсорной стимуляции, например звуков, света, чувства времени, изоляция, манипуляции с яркостью освещения в камере, лишение возможности удовлетворения физиологических потребностей, лишение сна нормальной продолжительности, пищи, воды, доступа в туалет, возможности помыться, двигательной активности, медицинской помощи, социальных контактов, изоляция внутри тюрьмы, лишение контактов с внешним миром (жертвы часто содержатся в одиночных камерах для предотвращения установления связей и обмена информацией между заключенными, а также для содействия возникновению патологической симпатии к лицам, применяющим пытки);
- унижение, например словесные оскорбления, принуждение к совершению унижающих человека действий;
- угрозы смерти, причинения вреда членам семьи, продолжения пыток, тюремного заключения, имитация казни;
- угрозы нападения животных, например собак, кошек, крыс или скорпионов;
- психологические методы подавления воли личности, когда человек принуждается к предательству, вынужден осознать свою беспомощность, помещается в двусмысленные ситуации или получает противоречивые сообщения;
- нарушение запретов;
- насилие над поведением, такое как вынуждение к совершению действий, противоречащих религии личности (например, принуждение мусульман к тому, чтобы есть свинину), принуждение с помощью пыток или других актов насилия к причинению вреда другим, принуждение к уничтожению имущества, принуждение к предательству, в результате которого другие люди подвергаются опасности;

– вынуждение к присутствию при пытках или злодеяниях в отношении других лиц²⁸.

Способы сокрытия и противодействия, используемых вышеуказанными субъектами, включают в себя:

– подкуп, запугивание, шантаж, угрозы в отношении потерпевших, свидетелей, их близких;

– попытки уничтожения, изменения материальных следов преступления;

– создание ложного алиби, вовлечение в орбиту следствия лжесвидетелей, фальсификацию следов преступления;

– подкуп, запугивание, шантаж, угрозы следователя как лично, так и через иных лиц, а также попытки фабрикации уголовного дела в отношении следователя, его близких;

– попытки не допустить достижения целей расследования путем обращения к вышестоящим по отношению к следователю руководителям (лично либо через иных лиц) с соответствующими просьбами, вследствие чего следователю даются трудновыполнимые указания (как устные, так и письменные), навязывается мнение о бесперспективности расследования; дело передается не имеющему достаточной квалификации следователю и т.д.;

– уклонение субъекта от явки к следователю;

– обжалование действий следователя по надуманным основаниям (речь идет не о реализации права на защиту, а о сознательном нагнетании нервной обстановки, создании у следователя чувства психологического дискомфорта);

– организация в СМИ компаний в защиту подозреваемого и дискредитации следствия; попытки привлечь к делу внимание представителей власти, правозащитных организаций (при существующем уровне коррупции в обществе, подобный вид противодействия применяется все чаще);

– отказ от дачи показаний, изменение их; дача ложных показаний, оговор;

– симуляция заболевания с целью затягивания расследования.

Кроме указанных выше способов противодействия недобросовестные защитники используют и специфические способы, характерные для них: склонение подозреваемого к отказу от признания вины; склонение

---

²⁸ Руководство по эффективному расследованию и документированию пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания / Стамбульский протокол от 9 августа 1999 года.

подозреваемого к отказу от дачи показаний; реализация планов подозреваемого, иных лиц по оказанию воздействия на потерпевшего, свидетелей, соучастников с целью добиться нужных, по мнению защиты, показаний (личное участие в переговорах, подкупе и др.); консультирование подозреваемого по способам оказания противодействия; осуществление информационной взаимосвязи лица, находящегося под стражей, с сообщниками по противодействию; умышленный срыв следственных действий; необоснованные жалобы по надуманным мотивам с целью дискредитации следователя (жалобы, основанные на законе, не могут ставиться защитнику в вину, так как есть один из способов реализации его процессуальных полномочий); координация деятельности лиц, заинтересованных в противодействии расследованию; осуществление под видом допустимого законом поиска информации расширения круга свидетелей за счет лжесвидетелей, «установление» обстоятельств, не имевших место в действительности.

Адвокаты в ходе защиты используют как законные, так и незаконные средства. Недобросовестный защитник - серьезный фактор, дестабилизирующий следствие, недооценка которого может привести к тому, что цели расследования не будут достигнуты. Оценка и учет профессиональных качеств защитника, его психологической характеристики поможет следователю выбрать верную тактику преодоления противодействия.

Противодействие коллег лица, осуществляющего расследование складывается из:

- противодействия лиц, принимающих в этом расследовании участие;
- противодействия коллег, не участвующих в расследовании.

Указанные субъекты противодействуют расследованию путем противоправной передачи заинтересованным лицам информации, составляющей тайну следствия:

- противоправного консультирования виновного, содействующих ему лиц;
- похищения, изменения, уничтожения материалов дела, вещественных доказательств;
- умышленного некачественного проведения следственных действий, в том числе с нарушением УПК;
- попыток оказать воздействие на следователя, попыток добыть информацию, которой владеет следствие, для противоправной передачи ее заинтересованным лицам;

– создание ситуаций, имеющих целью опорочить следователя, поставить его в двусмысленное положение (случайное знакомство с родственниками или близкими подозреваемого, например) и т.п.

В качестве мер по преодолению противодействия могут быть рекомендованы:

– обеспечение тайны следствия, недопустимость несанкционированной «утечки» информации;

– использование фактора внезапности;

– планирование расследования в целом и отдельных следственных действий с учетом возможного противодействия;

– изучение личности подозреваемого, его связей (в первую очередь в правоохранительной среде, властных структурах) и учет данных при выявлении противодействия и выборе адекватных мер по его преодолению;

– установление психологического контакта с допрашиваемыми лицами;

– подбор понятых (в случае необходимости), исключающий попадание в их число лиц, способных впоследствии оказать противодействие расследованию;

– использование возможностей Закона «Об ОРД» для преодоления противодействия;

– учет криминалистических рекомендаций при проведении расследования;

– обеспечение, в случае необходимости, мер по сохранению в тайне данных о свидетелях;

– своевременное реагирование на противодействие сотрудников правоохранительных органов, властных структур;

– при прогнозируемом в ходе следственного действия противодействии целесообразно использовать такие средства фиксации как аудио-видеозапись (особенно это продуктивно в ходе следственных действий с участием недобросовестных защитников);

– строгое соблюдение норм УПК в ходе расследования и требование их соблюдения от других участников судопроизводства (в том числе и лиц, участвующих в расследовании);

– своевременный тактически правильный выбор меры пресечения.

1.4. ТИПИЧНЫЕ СЛЕДЫ И ДРУГИЕ МАТЕРИАЛЬНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ПРЕСТУПНЫХ ДЕЙСТВИЙ

Каждое преступление вызывает изменения в окружающей среде. Отражением преступных действий являются следы, поэтому при расследовании уголовных дел большое значение имеет изучение следов, возникших в связи с совершением преступления.

Основываясь на совокупности оставленных преступником следов, часто удается выяснить содержание того или иного эпизода преступления, а в некоторых случаях — составить полную картину происшедшего события.

Понятием следа охватываются самые разнообразные изменения, которые могут наступить в окружающей обстановке в результате действий преступника. К числу таких изменений, например, можно отнести появление или исчезновение каких-то предметов, возникновение у них новых признаков, превращение предметов в качественно другие.

Как разнообразны сами следы, так различна и природа их возникновения. Образование следов может быть вызвано бесконечным рядом физических, химических, биологических и других явлений, поэтому невозможно сосредоточить в какой-либо одной науке, в частности криминалистике, все без исключения сведения об использовании всевозможных следов в целях расследования.

В криминалистике термин «след» употребляется в широком и узком смысле. В широком смысле слова это любые материальные последствия преступления, изменения объекта или вещной обстановки: следы, возникшие от воздействия одного предмета на другой; объекты, оставленные преступником; объекты, унесенные с места преступления; части разрушенных предметов; запахи. Такие следы могут быть классифицированы в пределах трех больших групп:

- а) следы-отображения;
- б) следы-предметы;
- в) следы-вещества²⁹.

Следы-отображения — это и есть следы в узком смысле слова, которые отображают признаки оставившего их объекта и механизма их образования. При следовом контактировании объекты подвергаются физическому, химическому или биологическому воздействию. Для пыток, в большинстве случаев, характерно физическое механическое воздействие.

---

²⁹ *Корухов Ю.Г.* Криминалистика: Учебн. / Под ред. А.Г. Филипова и А.Ф. Волынского. — М.: Спарк, 1998. — С. 84.

В зависимости от объектов, оставляющих следы-отображения, различают следы:

- человека;
- орудий, инструментов, производственных механизмов;
- транспортных средств и другие.

Говоря о следах орудий и инструментов, необходимо отметить, что это, как правило, следы орудий и инструментов пыток, и телесные повреждения, оставленные ими.

Наряду со следами орудий и инструментов объектами трасологического исследования являются и следы наручников, веревки, провода, липкой ленты и т.п.

Большую помощь в раскрытии и расследовании преступлений оказывают так называемые микрообъекты, то есть микрочастицы материалов, веществ, волокон, почвы, а также микроследы — мельчайшие объекты и следы, причинно связанные с событиями преступлений. Если остающиеся традиционные следы преступления (рук, орудий, инструментов) довольно часто уничтожаются преступниками на месте преступления, то в отношении микрообъектов подобные действия, как правило, безуспешны. Пытаясь уничтожить одни микроследы-объекты, преступник непременно оставляет другие.

Микрообъекты — это материальные объекты, связанные с событием преступления, поиск, обнаружение, изъятие и исследование которых без специального оборудования затруднительны или невозможны в виду их малых размеров и массы. Эти действия могут быть осуществлены специальными техническими средствами, обеспечивающими возможность работы с малыми количествами вещества.

Основными признаками микрообъектов считаются:

- связь с событием преступления;
- затрудненность или невозможность их поиска и обнаружения невооруженным глазом, фиксации, изъятия и исследования без специальных технических средств;
- малые количественные характеристики микрообъектов.

Приступая к поиску микрообъектов на месте преступления, необходимо, прежде всего, решить вопрос о том, какие из них в данной ситуации могут встретиться и где их искать. Это выясняется на основе анализа механизма происшедшего события, способа совершения преступления, в целом следовой обстановки на месте преступления.

Каждому виду преступления соответствуют характерные объекты-носители, на которых можно обнаружить микрообъекты. Таким образом, очень важно установить, что произошло (характер события), определить

возможные объекты-носители микрообъектов. Эти данные служат основой для решения вопроса о последовательности поиска, выборе методов и средств их обнаружения. Прежде всего, следователь должен представить все возможные варианты происшедшего, обращая внимание на выяснение следующих аспектов:

- 1) последовательность развития события преступления;
- 2) какие именно предметы попали в орбиту события;
- 3) физические размеры и химические качества указанных предметов;
- 4) влияние на предметы свойств места хранения последних;
- 5) каким способом совершена попытка.

Анализируя таким образом характер события и механизм совершения преступления, можно определить, хотя бы ориентировочно, вещи, предметы-следоносители микрообъектов.

Носителями микрообъектов преимущественно оказываются: тело, одежда потерпевшего и подозреваемого; орудия и инструменты, с помощью которых преступник совершал попытки; разнообразные предметы обстановки мест совершения преступления.

В этих местах остаются следы орудий преступления, потерпевшего, подозреваемого, в том числе микроследы и микрочастицы этих предметов, а также другие материальные следы (пыль, краска, клей, липкая лента).

Кроме того, способностью длительное время удерживаться на поверхностях предметов, с которыми соприкасался человек, обладает запах. Как и микрообъекты, запаховые следы не воспринимаются человеком, а значит, в большинстве случаев сохраняются на месте преступления. Следовательно, на поверхности, внутри предметов и в помещениях могут сохраниться запахи лиц, причастных к совершению преступления. Поэтому исследования запаха подчас позволяют установить принадлежность запаха конкретному проверяемому лицу. В дальнейшем полученная информация может иметь очень важное значение в доказывании с помощью процессуальных средств и заподозренное лицо может быть изобличено в совершении преступления.

Кроме того, к источникам информации о попытках относятся:

- материалы уголовного дела, послужившие основанием общения потерпевшего и лица, применившего попытки;
- документы, выполненные в других учреждениях либо хранящиеся в них (например, медицинские карты и т.п.), имеющие отношение к расследуемому делу;
- иные материалы письменного характера, составленные в связи с расследованием (повестки, черновые записи в ежедневнике, и др.);

- предметы и документы, могущие служить средствами обнаружения преступления и установления обстоятельств уголовного дела (орудия преступления, одежда и др.);
- аудио-видеозаписи, отражающие обстоятельства события.

1.5. ОСНОВНЫЕ ОБСТОЯТЕЛЬСТВА, ПОДЛЕЖАЩИЕ УСТАНОВЛЕНИЮ

Установлению истины по любому уголовному делу еще древнеримские юристы связывали с ответом на так называемую семичленную формулу: что, где, когда, каким образом, кто, с помощью кого, почему?³⁰

Действующее уголовно-процессуальное законодательство Республики Казахстан детально определяет предмет доказывания. Так, в ст. 113 УПК РК указывается, что при производстве дознания, предварительного следствия и рассмотрении уголовного дела в суде подлежат доказыванию:

1) событие и предусмотренные уголовным законом признаки состава уголовного правонарушения (время, место, способ и другие обстоятельства его совершения);

2) кто совершил запрещенное уголовным законом деяние;

3) виновность лица в совершении запрещенного уголовным законом деяния, форма его вины, мотивы совершенного деяния, юридическая и фактическая ошибки;

4) обстоятельства, влияющие на степень и характер ответственности, подозреваемого;

5) обстоятельства, характеризующие личность подозреваемого;

6) последствия совершенного уголовного правонарушения;

7) характер и размер вреда, причиненного уголовным правонарушением;

8) обстоятельства, исключающие уголовную противоправность деяния;

9) обстоятельства, влекущие освобождение от уголовной ответственности и наказания.

Часть 4 ст. 113 УПК РК обязывает выявлять причины и условия, способствующие совершению преступления.

Закон определил общее понятие предмета доказывания, поэтому следует иметь в виду, что каждый пункт перечня ст. 113 УПК РК охватывает определенную группу фактических обстоятельств, освещающих в своей

---

³⁰ Криминалистика / Под ред. С.А. Голунского. – М.: Юрид. лит., 1959. – С. 230.

совокупности один из вопросов, подлежащих решению по делу и могущих иметь значение для понимания других вопросов. Раскрыть содержание предмета доказывания невозможно без уголовно-правовых норм³¹, однако, несмотря на важность норм уголовного закона, они также не исчерпывают все содержание предмета доказывания, в связи с чем в криминалистике принято понятие «обстоятельства, подлежащие установлению».

Например, по делам о пытках такие обстоятельства, как способы, или методы пыток, не относятся к составу, предусмотренному уголовным законом, но все же должны быть отнесены к предмету установления данного преступления.

Конкретное преступление и связанные с ним подлежащие обязательному выяснению обстоятельства представляют собой совокупность фактов, имеющих место в реальной действительности. Эти факты всегда конкретны, поэтому предмет доказывания по определенному делу индивидуален. При этом каждое из упомянутых в законе «обстоятельств» обычно выражается не в одном конкретном факте, а в серии последних. Поэтому по конкретному делу обычно подлежит установлению большое количество различных фактов.

Однако не все факты, устанавливаемые по конкретному уголовному делу с помощью доказательств, входят в предмет доказывания. Нередко при доказывании возникает необходимость в установлении ряда таких вспомогательных, побочных фактов, которые не включаются в обстоятельства, подлежащие доказыванию по уголовному делу, не имеют уголовно-правового значения и служат лишь средством для установления фактов, составляющих предмет доказывания по делу. Подобные факты обычно служат промежуточными звеньями в ходе установления обстоятельств, входящих в него. Кроме того, практически по каждому уголовному делу в тот или иной момент доказывания, в зависимости от стадии расследования и конкретной следственной ситуации, встает задача установить те или иные факты, имеющие значение по делу, но не входящие в предмет доказывания.

Поэтому если отнести к обстоятельствам, подлежащим доказыванию по уголовному делу, и вспомогательные факты, то это может привести к такому расширению этих обстоятельств, что будет затруднено практическое использование частных криминалистических методик расследования различных видов преступлений.

---

³¹ *Танасевич В.Г., Михайловская И.Б.* Теория доказательства в советском уголовном процессе. – М.: Юрид. лит., 1966. – С. 187.

В работах по криминалистике при определении предмета доказывания рекомендуется руководствоваться в процессе расследования не семи- или двенадцатичленной формулой, а вопросами, сгруппированными по отдельным элементам состава преступления³².

Таким образом, мы считаем, что данный элемент криминалистической характеристики должен излагаться в виде основных обстоятельств, подлежащих установлению по уголовному делу, сгруппированных по элементам:

- что именно произошло;
- является ли предполагаемый виновный следователем (дознавателем);
- связаны ли незаконные методы воздействия с неправомерным воздействием на лицо либо нет;
- имели ли место незаконные методы воздействия, в чем они выразились (способ совершения и сокрытия);
- где, когда, в отношении кого и в связи с чем они имели место;
- использовались ли орудия преступления и какие;
- что послужило поводом для общения субъекта деяния с пострадавшим;
- цели применения незаконных методов;
- круг возможных свидетелей, следовая картина;
- наличие иных источников информации;
- данные, характеризующие личность субъекта деяния (условия его жизни; образ жизни; жизненная позиция; интеллектуальные качества и психофизиологические особенности личности);
- виновность лица в инкриминируемом деянии;
- форма вины, мотивы, цели, которых субъект добивался;
- наличие установки на противодействие расследованию и его способы и т.д.;
- сведения, характеризующие личность потерпевшего (если он есть): судим ли ранее, психологические особенности; отношение к привлечению виновного к ответственности; готовность сотрудничать со следствием; надежность в качестве источника информации и т.д.;
- характер и размер вреда, причиненного преступлением;
- обстоятельства, исключающие преступность и наказуемость, а также смягчающие и отягчающие ответственность;
- обстоятельства, которые могут повлечь за собой освобождение от уголовной ответственности и наказания;

---

³² *Арыстанбеков М.А.* Расследование нападений на охраняемые объекты: Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1996. – С. 35.

– обстоятельства, способствовавшие совершению преступления.

Данный подход считаем наиболее корректным, поскольку позволяет последовательно проанализировать специфику всего круга обстоятельств, подлежащих выяснению при расследовании данного вида преступлений, и одновременно обеспечивает сравнительную простоту практического применения.

2. ЭТАПЫ РАССЛЕДОВАНИЯ И ТАКТИКА СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ ПО ДЕЛАМ О ПЫТКАХ, СОВЕРШЕННЫХ СОТРУДНИКАМИ ОВД

2.1. ТИПИЧНЫЕ СЛЕДСТВЕННЫЕ СИТУАЦИИ, ПЛАНИРОВАНИЕ И ВЫДВИЖЕНИЕ ВЕРСИЙ

Расследование преступлений осуществляется в конкретных условиях времени, места, окружающей среды, взаимосвязанных с другими процессами объективной действительности, поведением лиц, оказавшихся в сфере уголовного судопроизводства, и под воздействием иных, порой остающихся неизвестными для следователя, факторов. Это сложная система взаимодействий образует в итоге ту конкретную обстановку, в которой действуют следователь и иные субъекты, участвующие в доказывании, и в которой протекает конкретный акт расследования. Эта обстановка получила в криминалистике общее название следственной ситуации³³.

Следственная ситуация, по отношению к процессу расследования, носит преимущественно внешний характер, поскольку изначально термин «ситуация» (от латинского *situs* — положение) означает «сочетание условий и обстоятельств, создающих определенную обстановку, положение»³⁴.

Организация расследования дел о пытках в значительной степени обуславливается характером следственных ситуаций, складывающихся на момент начала досудебного расследования. Исходя из специфики рассматриваемых преступлений и результатов анализа судебно-следственной практики, к наиболее распространенным (типичным), по нашему мнению, относятся следующие общие ситуации:

- имеется заявление о применении пыток, и известно лицо, их применившее.
- имеется заявление о применении пыток, но неизвестно лицо, их применившее (лишь очерчен круг должностных лиц, предположительно причастных к совершению преступления).
- пытки выявлены правоохранительными органами.
- информация о пытках получена иным путем (от неправительственных организаций (НПО), СМИ и т.п.).

---

³³ *Белкин Р.С.* Криминалистика / Под ред. А. Ф. Вольнского, Т. В. Аверьянова, И. Л. Александрова и др. – М.: Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – С. 158.

³⁴ Большая советская энциклопедия. 2-ое изд. – М., 1956. – Т. 39. – С. 182.

При расследовании конкретного преступления специфические следственные ситуации имеют существенное значение для правильной организации следствия, необходимой для принятия эффективных криминалистических решений и определения оптимальных путей и средств расследования.

Следственные ситуации, складывающиеся при проведении различных следственных действий (допрос свидетелей, подозреваемых; очная ставка между ними; обыски; выемка и другие) могут быть конфликтными или бесконфликтными.

Кроме того, следственные ситуации подразделяются на:

1) простые (в случаях отсутствия или несущественности информационных, логических, психологических, тактических, организационно-управленческих трудностей и наличия в распоряжении следователя достаточных возможностей по их быстрому и относительно легкому устранению без каких-либо негативных последствий);

2) сложные (расследование существенно затруднено поиском надежных источников информации; отсутствуют достаточные данные об элементах предмета доказывания и, прежде всего, о личности преступника или самом общественно опасном деянии; подозреваемые и другие участники уголовного процесса, занимающие негативные позиции по делу, оказывают активное противодействие следователю; отсутствуют абсолютно надежные способы и средства достижения целей; дефицит времени, сил, средств или их неправильное распределение; большая трудоемкость проводимых действий и прочее).

Надлежащая оценка первоначальной информации в следственных ситуациях имеет исключительно важное значение для выдвижения версий, которые определяют направление работы и являются важнейшим этапом планирования расследования. Основаниями для построения версий могут служить как процессуально установленные доказательства, так и данные, полученные оперативно-розыскным путем, однако в любом случае предположение, составляющее существо версии, должно быть обоснованным. Произвольные догадки, беспочвенные фантазии могут лишь дезорганизовать расследование дел о пытках.

Версия выдвигается по тем обстоятельствам, по которым может быть выдвинуто два или более объяснений, ибо при однозначном объяснении нет необходимости выдвигать какие-либо предположения, поскольку факт является практически установленным.

Так как следователь, выдвигая версии, может попытаться дать объяснения событию в целом, отдельным обстоятельствам, сведениям о каком-либо из элементов, составляющих преступление, он может

выдвигать версии общие (о расследуемом событии в целом) и частные (по отдельным элементам события преступления). Для полного и объективного расследования необходимо использовать и выдвигать последовательно сначала общие, а потом частные версии.

Следователю необходимо знание рекомендаций криминалистики, особенно в части криминалистической характеристики данного вида преступления, которые позволяют следователю при построении версий по конкретному делу использовать с учетом конкретной следственной ситуации разработанные криминалистикой на основе изучения практики типовые версии.

При расследовании дел о пытках для решения задач целесообразно выдвинуть следующие типичные версии:

- следователь действительно допустил незаконные методы расследования;
- следователь не допускал незаконных методов ведения следствия и имеет место оговор (по различным мотивам);
- незаконные методы в отношении заявителя в процессе следствия имели место, но они совершены либо не следователем вообще, либо не данным конкретным следователем.

Данные версии могут конкретизироваться и дополняться в зависимости от частных следственных ситуаций.

Также должны выдвигаться версии о множественности эпизодов пыток. Основой этих версий должны служить полученные в результате изучения собранной информации данные о личности подозреваемого, характере примененных им способов совершения преступлений, а также условий, способствующих совершению преступления. Необходимо с самого начала расследования предусматривать возможность совершения преступления группой, и при наличии даже малейших оснований выдвигать, а затем и проверять соответствующие версии.

Выявление возможных соучастников преступления — один из аспектов изучения собираемой информации вплоть до полного раскрытия преступления. На совершение пыток группой лиц могут указывать:

- показания свидетелей, потерпевших;
- показания установленных соучастников;
- данные осмотра места происшествия;
- выбранный способ совершения преступления;
- другие обстоятельства совершения преступления;
- иные данные, в том числе собранные оперативно-розыскным путем.

Для установления личности соучастников помимо данных, имеющихся в собранной информации, целесообразно использовать положения

криминалистики о видах и особенностях преступных связей, зависимости этих связей от способов совершения и сокрытия преступлений.

Таким образом, в практике расследования дел о пытках довольно часто возникают ситуации, объединяющие в различном сочетании элементы рассмотренных выше типичных следственных ситуаций, что сказывается на алгоритмах расследования.

Принимая решение, следователь должен исходить из конкретной ситуации, оценивая совокупность формирующих ее факторов, рассматривая рекомендации, предлагаемые для типичных следственных ситуаций, как возможные варианты действий.

После корректного определения на основе анализа и оценки исходной следственной ситуации алгоритма расследования, успех применения последнего зависит главным образом от правильного использования данных оперативной деятельности, надлежащей организации и квалифицированного производства отдельных следственных действий.

Качество и сроки расследования всегда находятся в прямой зависимости от того, как следователь планирует и организует свою работу.

Организация расследования — это рациональный выбор, расстановка и приложение сил, орудий и средств, которыми располагает следователь, создание и использование оптимальных условий для достижения целей судопроизводства.

Организация и планирование взаимосвязаны. Организационные мероприятия вытекают из задач плана расследования. В то же время организационные мероприятия сами требуют планирования, включаются в план. От организационных возможностей зависят в некоторой степени такие элементы плана, как сроки, продолжительность, последовательность следственных действий³⁵.

В зависимости от характера, сложности и объема уголовного дела о пытках планы должны составляться:

- 1) по делу в целом,
- 2) по отдельным эпизодам,
- 3) относительно отдельных подозреваемых.

Не вызывает сомнения, и следственная практика лишней раз это подтверждает, что по делам о пытках необходимо составлять письменный план расследования.

---

³⁵. *Ларин А.М.* Расследование по уголовному делу: Планирование, организация. — М.: Юрид. лит., 1970. — С. 59.

Криминалистика на основе практики следственной работы выработала различные формы письменных планов: план-график, план-схему, план-«шахматку», сетевой план и так далее.

Расследуя уголовное дело, собирая доказательства, следователь выполняет свои обязанности в основном посредством производства разнообразных следственных действий. Подготовка к следственному действию имеет исключительно важное значение для правильного выбора тактики его проведения, достижения наибольшей эффективности.

Естественно, что условия и ход проведения того или иного следственного действия во многом определяются обстоятельствами конкретного уголовного дела, следственной ситуацией, складывающейся на различных этапах расследования, факторами, характеризующими участников следственного действия. Однако имеется ряд общих вопросов, которые подлежат обязательному разрешению при подготовке и планировании любого следственного действия, как-то:

1. Какова цель следственного действия, чего необходимо достигнуть в процессе его проведения?

2. Когда и в какой последовательности следует провести следственное действие?

3. Где, в каких условиях следует проводить следственное действие?

4. Каким образом вызвать участников следственного действия?

5. Какова должна быть последовательность проведения следственного действия?

6. Кто должен принять участие в проведении следственного действия, в частности какие специалисты могут понадобиться, как их пригласить?

7. Как распределить обязанности между участниками следственного действия?

8. Какие материалы, документы, сведения могут понадобиться при проведении следственного действия, где они находятся?

9. Какие научно-технические средства и приспособления могут понадобиться при проведении следственного действия, как организовать их использование и применение?

10. Может ли в результате или в ходе проведения планируемого следственного действия возникнуть необходимость неотложного проведения каких-либо следственных или оперативных мероприятий, что в связи с этим следует предпринять?

В связи со сложностью уголовных дел о пытках целесообразно составление письменного плана следственного действия, хотя вопрос об этом решает следователь в каждом конкретном случае.

Предпринятый анализ ряда криминалистических элементов планирования расследования не является исчерпывающим. Нами затронуты только некоторые аспекты типичного характера, могущие служить ориентиром для принятия следственно-оперативными работниками правоохранительных органов соответствующих решений в ходе планирования раскрытия и расследования пыток.

2.2. ТИПОВЫЕ ПРОГРАММЫ (АЛГОРИТМЫ) РАССЛЕДОВАНИЯ ПЫТОК

Анализ практики расследования пыток показывает, что на первоначальном этапе, как правило, проводится комплекс следственных действий и оперативно-розыскных мероприятий, направленных на получение доказательственной информации о лице, совершившем преступление.

Если характеристика следственной ситуации всегда отражает результаты уже проделанной по уголовному делу работы и не раскрывает перспектив дальнейшего расследования, то первоначальные следственные действия при расследовании состоят из предписаний намечаемых мер или порядка работы по уголовному делу в динамике, с учетом сложившейся следственной ситуации и ее возможных изменений. Поэтому объективно следственная ситуация является исходным положением для выработки алгоритмов расследования преступлений.

Одна из основных особенностей расследования дел о пытках заключается в том, что практически все следы, свидетельствующие о совершении преступления, сосредоточены в служебных помещениях, транспортных средствах и т.п., и входят в материальную структуру первоначальной обстановки на месте преступления, то есть ситуации, которая сложилась сразу же после его совершения. Такая ситуация явилась бы идеальным источником получения следователем доказательств о времени, способе, месте, механизме, субъекте и других обстоятельствах совершения пыток, установление которых позволяет полно, всесторонне и объективно раскрыть и расследовать преступление.

Поэтому следователь должен как можно быстрее прибыть на место преступления и зафиксировать состояние, положение и следы совершенного преступления, а также обеспечить их охрану.

Однако в силу ряда причин объективного и субъективного характера, о которых говорилось выше, первоначальная обстановка на месте преступления к моменту осмотра следователем сохраняется очень редко,

что в значительной степени оказывает негативное влияние на ход и результаты расследования.

Поэтому целью данного пособия является попытка дать следователю программу (алгоритм) — систему таких действий и мероприятий, обязательное выполнение которых вело бы к получению необходимой для раскрытия и расследования преступления объективной информации.

Это не означает, что предлагаемая система действий лишает следователя своей инициативы. Наоборот, предлагаемая система действий требует от них именно инициативы и творческого подхода в выполнении тех или иных задач расследования. Этот подход основан на методах научного познания и управления и заключается в заранее составленной типовой программе расследования, которая базируется на общих для всех видов преступлений закономерностях, позволяющих говорить о возможности типизации деятельности участников процесса расследования, а именно:

- стабильности уголовного и уголовно-процессуального законодательства, в частности повторяемости предмета доказывания и условий, в которых действуют участники процесса расследования;
- закономерной связи между действиями виновного и преступным результатом;
- закономерной связи между способом совершения преступления и его следами;
- закономерной связи между способом совершения преступления и факторами, обусловившими его использование в конкретных условиях.

Вместе с тем, наличие общих и частных закономерностей расследования, дает возможность не только говорить о типизации деятельности следователя по раскрытию и расследованию этой категории преступления, но и о возможности составления программ (алгоритмов) раскрытия и расследования этого вида преступления в виде точного поэтапного описания следственных действий и мероприятий, которые должны реализовываться на основе соблюдения жесткого порядка³⁶.

К общим закономерностям, на которых строится раскрытие и расследование пыток, относятся:

- стабильность нормативной базы;

---

³⁶ *Зуев Е.И.* Алгоритмизация взаимодействия следователя со сведущими лицами специалистом и экспертом // Проблемы программирования, организации и информационного обеспечения предварительного следствия. – Уфа, 1989. – С. 33.

– повторяемость первоначальной обстановки на месте преступления, а также обстановки совершения пыток, условий, в которых действуют участники процесса расследования;

– идентичность предмета доказывания (место, время, способ, механизм совершения пыток и образования следов, причиненный ущерб);

– прямая и обратная зависимость между перечисленными выше фактами и обстоятельствами.

К частным закономерностям можно отнести:

– закономерность образования материальных следов преступления;

– зависимость наступления именно таких, а не иных последствий от конкретных действий.

Именно наличие указанных закономерностей совершения пыток, дает возможность разработать типовые алгоритмы расследования преступлений данного вида, или системы точного поэтапного описания задач расследования, средств решения этих задач и результатов выполнения тех или иных рекомендованных следственных действий или мероприятий. При этом предполагается обязательное, точное и последовательное выполнение рекомендованных действий и мероприятий, что ведет к выявлению следователем объективной истины по делу.

Все более убедительными в последнее время выглядят аргументы некоторых ученых-криминалистов в пользу программирования: «В условиях значительного омоложения в последние годы следственных кадров разработка типовых программ как обобщенного коллективного опыта следователей представляет особую актуальность»³⁷.

Типовые криминалистические программы (алгоритмы) могут создаваться для проверки версий, решения общих и частных задач расследования, а также применительно к следственным ситуациям. Предлагаемая в работе типовая криминалистическая программа (алгоритм) создана применительно к общим следственным ситуациям, складывающимся при расследовании пыток.

Эти программы расследования находят свое абстрагирование при следственной ситуации, когда субъект преступления известен, но скрылся от следствия, главными задачами расследования, в таком случае, являются:

– установление конкретного местонахождения лица, совершившего преступление;

– сбор данных о его личности, родственных и иных связях;

---

³⁷ **Жакулин А.Б.** Особенности методики расследования преступлений, связанных с экономической контрабандой: Дис. ... канд. юрид. наук. – Караганда, 2003. – С. 83.

- выявление соучастников и свидетелей преступления;
- фиксация имеющихся и получение дополнительных доказательств преступной деятельности скрывшегося лица;
- доказывание вины подозреваемого, мотивов и целей совершения преступления;
- установление обстоятельств, при которых лицо, совершившее преступление, скрылось со своего места жительства или оказалось за границей, а также причин и условий, способствовавших совершению преступления.

В подобной следственной ситуации объем информации о лице, совершившем преступление, может быть самым различным. Так, например, планирование расследования уголовного дела в отношении лица, находящегося за границей, имеет определенные особенности, которые вытекают из необходимости взаимодействия казахстанских следователей с их зарубежными коллегами. Следователь в условиях данной конкретной следственной ситуации производит все возможные следственные действия без участия лица, совершившего преступление, а также иные необходимые действия:

- производство необходимых экспертиз;
- допрос свидетелей;
- допрос соучастников, если таковые имеются и находятся на территории страны;
- обыски по месту работы и жительства подозреваемого, соучастников и в других местах, где могут находиться вещественные доказательства, необходимые для установления истины по делу;
- предъявление для опознания орудий преступления и других предметов и средств, а также скрывшегося или находящегося за границей лица по фотографии;
- производство негласных следственных действий;
- осмотр вещественных доказательств.

Ученые-криминалисты организацию процесса расследования преступлений подразделяют на два, три и более отдельных этапов, в ходе которых наряду с общими решаются и конкретные задачи, присущие только каждому из них.

Современная криминалистика выделяет три этапа в расследовании преступления: *Начальный этап* (или этап первоначальных следственных действий и оперативно-розыскных мероприятий) предполагает интенсивный поиск, обнаружение и закрепление доказательств. Именно на этом этапе осуществляется основная работа по раскрытию преступления. Содержание *последующего этапа* составляет развернутое и

последовательное методическое доказывание. *Заключительный этап* предполагает:

а) процессуальные действия по завершению производства расследования;

б) дополнительные следственные действия, проводимые по ходатайству подозреваемого или его защитника, указанию надзирающего прокурора, а также по определению распорядительного заседания суда;

в) повторные следственные действия по тем же основаниям, а также в связи с возобновлением производства по приостановленному или прекращенному делу;

г) организационные или организационно-технические мероприятия, необходимые для завершения расследования³⁸.

Однако применительно к расследованию дел о пытках количество и содержание стадий будут несколько иными.

Большая роль в организации работы по аналогичного рода делам принадлежит предварительной стадии. *Предварительная стадия* — это своеобразная стадия решения вопроса о наличии законного повода и основания для расследования. Данной стадии в расследовании уголовного дела о пытках может не быть, если досудебное расследование начинается по результатам негласных следственных действий.

Вторым этапом будет *первоначальный этап* расследования, который включает в себя производство неотложных следственных действий, направленных на решение следующих основных задач: сбор, первичный осмотр и фиксация всех имеющихся на месте преступления следов, документов; допросы свидетелей-очевидцев преступления, обыски, то есть интенсивный поиск, обнаружение и закрепление первичной информации о преступлении.

Планирование дальнейшего расследования производится с учетом работы, проделанной на подготовительном и первоначальном этапах работы и достигнутых результатов по проверке ранее выдвинутых версий.

Третий этап — это основная часть процесса расследования. Наиболее важными задачами третьего этапа являются: выявление и изобличение виновного в совершенном преступлении, объявление о признании лица подозреваемым, выяснение обстоятельств, оставшихся не установленными на первоначальном этапе.

Заключительный этап расследования пыток посвящен анализу и оценке проделанной работы, выяснению оставшихся не решенными задач,

---

³⁸ *Белкин Р.С.* Курс советской криминалистики. — М.: Изд-во Академии МВД СССР, 1979. — Т. 3. — С. 259-260.

проведению повторных и дополнительных следственных действий. Как правило, четвертый этап завершается вынесением постановления о квалификации деяния и составлением обвинительного акта. В отдельных случаях в содержание четвертого этапа расследования могут входить также и дополнительные следственные действия, производимые по ходатайству подозреваемого или его защитника, указанию надзирающего прокурора.

В результате досудебного расследования должны быть установлены следующие элементы: умышленное причинение физических и (или) психических страданий; участие следователя, лица, осуществляющего дознание, или иного должностного лица; наличие специфической цели и противозаконность действий.

Для решения данных вопросов необходимо произвести следующие следственные действия:

- допрос заявителя;
- осмотр места происшествия;
- назначение экспертиз;
- допрос свидетелей;
- выемка документации, имеющейся в следственном органе, ином учреждении (ИВС, УВД и др.), касающейся обстоятельств встречи заявителя с предполагаемым виновным;
- истребование характеризующих данных на заявителя, собрание информации о нем;
- истребование данных о служебном положении подозреваемого, его характеристик, материалов служебной проверки;
- допрос подозреваемого.

2.3. ТАКТИКА СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ПО ДЕЛАМ О ПЫТКАХ, СОВЕРШЕННЫХ СОТРУДНИКАМИ ОВД

Осмотр места происшествия. Данное следственное действие регламентируется ст. ст. 219-221 УПК РК. Осмотр производится с целью обнаружения и фиксации различных предметов и помещений, всевозможных документов, следов и прочих объектов, имеющих значение для дела, а также для выяснения обстановки совершения пыток и обстоятельств их совершения.

Осмотру подвергаются:

- служебные помещения (следственные кабинеты, помещения, ИВС и др.);
- иные помещения и участки местности где совершались пытки;

- транспортные средства, на которых осуществлялась перевозка потерпевших;
- сейфы, иные хранилища, в которых могут находиться орудия пыток;
- изъяты в результате обыска (выемки или освидетельствования) орудия преступления;
- документы, свидетельствующие о преступной деятельности.

Исходя из особенностей расследования уголовных дел указанной категории осмотр места происшествия, иных территорий, помещений, мест хранения орудий пыток, производят лица, осуществляющие досудебное расследование.

Из всех неотложных следственных действий особое значение в следственной ситуации, когда неизвестен подозреваемый, приобретает осмотр места происшествия, поскольку информация, полученная в результате его производства, позволяет выдвинуть обоснованные следственные версии, наметить целесообразные пути их проверки, определить круг лиц, среди которых надо искать преступника (преступников).

В этой ситуации необходимо быстро установить максимальный объем фактических данных. И одним из главных средств, позволяющих выполнить эту задачу, является осмотр места происшествия. Если своевременно и качественно предоставить в распоряжение следователя важные фактические данные, относящиеся ко всем обстоятельствам, входящим в предмет доказывания, то расследование уголовного дела будет успешным и более эффективным.

В тактическом плане осмотр места происшествия подразделяется на три этапа: подготовительный, рабочий и заключительный.

Практика показывает, что эффективность осмотра во многом зависит как от качества подготовки к этому следственному действию, так и от тщательности проведения самого осмотра. От того, насколько грамотно и профессионально следователи будут действовать на месте, зависит, останутся ли на них, а также в местах хранения орудий преступления материальные следы преступников, имеющие важное розыскное и доказательственное значение, или они будут уничтожены. Поэтому очень важно, чтобы следователи обучались тактическим приемам работы на месте происшествия. Для сохранения следов преступников на орудиях преступления, в местах ее обнаружения, на упаковках (чехлы, кобуры, картонные коробки, бумага, целлофановые пакеты и тому подобное) следователи и специалисты должны работать в резиновых перчатках, брать упаковку, сами вещественные доказательства таким образом, чтобы не уничтожить имеющиеся на них следы и не оставлять свои.

Действия следователя, производимые до выезда на место происшествия, должны способствовать быстрому выезду на это место в любое время дня и ночи. Поэтому важное значение имеет организация СОГ и готовность «следственного чемодана», который должен быть укомплектован всеми необходимыми бланками документов, фотоаппаратом, техническими средствами для работы со следами.

При поступлении информации о факте пыток, следователь должен:

- 1) получить наиболее полную информацию о том, кто обнаружил (заявил) о применении пыток, в каком месте, какие конкретно предметы для этого применялись, где находятся эти предметы;
- 2) обеспечить охрану места происшествия и присутствие лиц, либо применявших пытки, либо могущих дать определенную информацию об этом;
- 3) проверить готовность технических средств для производства осмотра;
- 4) обеспечить участие в следственном действии необходимых специалистов, криминалистов;
- 5) найти и привлечь, в случае необходимости, понятых, в присутствии которых будет производиться осмотр.

При осмотре помещений желательно присутствие представителя органа, в котором обнаружен факт применения пыток. Для вскрытия имеющихся замков и запоров приглашается специалист. При такой организации производство осмотра не займет много времени.

Прибыв на место, следователь подробно опрашивает лиц, находящихся на месте происшествия, какие действия ими совершались и какие изменения внесены в обстановку места происшествия, где находятся или находились различные предметы. Это нужно следователю для того, чтобы знать, какие следы уже уничтожены, а где они еще могут оставаться. Одной из существенных ошибок следователей при осмотре места происшествия является то, что основное внимание уделяется процедуре составления протокола осмотра, а не выявлению материальных следов и информации о лицах, совершавших преступление.

Для устранения этого недостатка следователь при производстве осмотра должен четко представлять весь комплекс конкретных задач, которые решаются в ходе данного следственного действия³⁹. Важно, чтобы он умел

---

³⁹ *Виницкий Л.В.* Осмотр места происшествия: Учеб. пос. – Караганда: КВШ МВД СССР, 1986. – С. 36-48.

использовать разработанные криминалистами методы моделирования⁴⁰ — программно-целевой и комплексный подходы к раскрытию преступления⁴¹.

Рабочий этап осмотра места происшествия криминалисты подразделяют на три стадии: обзорную, статическую и динамическую.

Начиная осмотр места происшествия, следователь должен стремиться на основе изучения материальных следов преступления, а также имеющихся предметов воссоздать по возможности наиболее полную картину происшедшего, извлечь максимальную информацию о преступлении и лице, его совершившем. В целях выявления следов, фиксирующих свойства личности преступника, следует при помощи метода моделирования построить логические модели: субъекта преступления, включая его навыки и умения, использованные при совершении пыток; его преступной деятельности и применявшихся орудий и средств (наручники, противогаз и т.п.); механизма отображения следов преступления.

В обзорной стадии следователь должен сопоставить наблюдаемое им с объяснениями потерпевшего, свидетелей или подозреваемого о том, что они делали на месте происшествия, какие изменения они внесли в обстановку и так далее. Выяснив эти вопросы, можно построить более точную модель действий преступника, прятанного орудия преступления, и определить участки, где могут находиться материальные следы (кровь, слюна, волосы, волокна и т.п.). Ведь знание того, где конкретно необходимо искать следы и микроследы позволяет организовать быстрое их обнаружение.

Данная стадия осмотра завершается обзорной фотосъемкой (видеосъемкой) и составлением плана исследования места происшествия.

Следующие стадии рабочего этапа осмотра места происшествия — статические и динамические — проводятся в соответствии с положениями криминалистической тактики.

Все обнаруженные следы и предметы, которые могут стать вещественными доказательствами, должны быть осмотрены, зафиксированы и изъяты. Способы изъятия могут быть направлены на сохранение изымаемых следов и предметов в неизменном виде и на моделирование, копирование объектов при невозможности изъятия их в натуре.

---

⁴⁰ *Кондратьев И.В.* Моделирование при расследовании преступлений: Дис. ... канд. юрид. наук. – Караганда, 2000. – С. 25-47.

⁴¹ *Густов Г.А.* Программно-целевой метод организации раскрытия убийств: Учеб. пос. – СПб., 1993.

Успешному расследованию также способствует широкое использование помощи специалистов и криминалистов в поисках дополнительных следов преступления, в исследовании вещественных доказательств, отыскании нужной информации. Особое внимание нужно уделить составлению протокола осмотра места происшествия и фиксации результатов осмотра места происшествия⁴². Анализ выявленных при осмотре места происшествия и предметов следов преступления и преступника, и иной полученной информации позволяет следователю выдвинуть дополнительные следственные и розыскные версии и вести расследование более целенаправленно.

Осматривая предметы и документы, следователь очень подробно описывает каждую вещь, указывая наименование предмета, его форму, размеры, вес, имеющиеся на предмете надписи, окраску, индивидуальные особенности, в том числе инвентарный номер, если он имеется, состояние предмета (например, если вещь разобрана на части).

Допрос потерпевшего, безусловно, является наиболее информативным источником доказательств.

Именно от потерпевшего мы узнаем ту информацию, которую предстоит доказать или опровергнуть в ходе досудебного расследования. Потому к допросу потерпевшего необходимо отнестись наиболее серьезно. От него нужно получить максимально детализированное объяснение происшедшего.

Данное следственное действие регламентируется ст. ст. 208-214 УПК РК.

Допросы следует проводить с учетом физического и эмоционального состояния допрашиваемого. Следует проявить особую осторожность, чтобы избежать повторной травмы допрашиваемого и не подвергать его дополнительной опасности.

Подготовка к нему состоит из двух взаимосвязанных элементов:

1) организационного, включающего комплекс мероприятий, обеспечивающих условия применения целесообразных криминалистических рекомендаций;

2) тактического, базирующегося на использовании приемов и методов, рекомендованных криминалистикой и целесообразных для применения.

В плане допроса отмечаются задачи, которые планируется разрешить в ходе него; имеющаяся информация; перечень вопросов, исходя из мысленной модели предстоящего допроса; тактические приемы, которые

---

⁴² Осмотр места происшествия: Справочная книга криминалиста / Под ред. Н.А. Селиванова. – М.: НОРМА, 2001.

предполагается использовать. Особого внимания заслуживает личность допрашиваемого, т.к. выяснение типа характера, личностных характеристик позволит спрогнозировать возможное развитие ситуации в ходе допроса, выявить попытку сокрытия истины, оговора, элементы лжи.

Мотивы отказа в передаче информации либо передачи ее намеренно искаженно потерпевшим различны: страх, недоверие правоохранительным органам, корыстные и другие.

В ходе допроса потерпевшего следует обязательно выяснить:

- данные потерпевшего (фамилия, имя, отчество, дату рождения, адрес прописки, адрес места фактического проживания, телефоны и иные контактные данные);

- данные о месте происшествия;
- данные о дате и времени происшествия;
- данные об обстоятельствах происшествия;
- данные о лицах, которые применяли пытки или являлись свидетелями происшествия;

- данные о наличии и характере телесных повреждений;

- данные об оказании медицинской помощи, и фиксации телесных повреждений медицинскими работниками;

- данные об обращении потерпевшего в правоохранительные органы и о результатах рассмотрения его обращения.

При проведении данного следственного действия, лицо, осуществляющее досудебное расследование, анализируя полученную информацию, также:

- устанавливает обстоятельства, приведшие к применению пыток, в том числе задержание и содержание под стражей. Угрожали ли потерпевшему до его задержания? Каким образом было произведено задержание и были ли ему нанесены какие-либо телесные повреждения во время задержания? Присутствовали ли при этом свидетели?;

- устанавливает место, в котором содержался потерпевший, в том числе наименование и адрес учреждения. Как долго он там содержался?;

- устанавливает переводился ли он из одного помещения в другое? Если ответ положительный, то куда, кем и примерно когда?

- устанавливает лиц, которые участвовали в задержании и предполагаемых пытках;

- устанавливает порядок (режим) учреждения в котором его содержали;

- устанавливает факты применения предполагаемых пыток, в том числе используемые при этом способы, описание орудий или иных предметов;

- устанавливает особенности помещения, в котором совершались пытки с зарисовкой схемы размещения и планировки помещения;
- устанавливает подвергался ли потерпевший сексуальному насилию?
- выявляет телесные повреждения, полученные в ходе предполагаемых пыток;
- выявляет свидетелей пыток;
- устанавливает, оказывалась ли потерпевшему какая-либо медицинская помощь?;
- устанавливает, обращался ли потерпевший к руководству учреждения по поводу применения насилия?
- устанавливает, имел ли потерпевший после факта применения пыток какие-либо контакты с лицами, осуществлявшими его задержание или с иными официальными лицами этого же учреждения?

Допрос свидетеля. Данное следственное действие регламентируется ст. ст. 208-214 УПК РК. В качестве свидетелей допрашиваются:

- 1) непосредственные очевидцы применения пыток (коллеги подозреваемого; технические сотрудники; лица, случайно оказавшиеся очевидцами);
- 2) родные и близкие подозреваемого;
- 3) сослуживцы подозреваемого, не явившиеся непосредственными очевидцами;
- 4) иные лица (не являющиеся очевидцами, но располагающие информацией, интересующей следствие).

Свидетели, также как и потерпевшие, являются источниками информации. Ее ценность заключается не столько в том, что свидетелю известны какие-то дополнительные сведения, а в том, что она может подтвердить или опровергнуть данные, предоставленные потерпевшим.

Особенно важными являются показания, полученные от незаинтересованного свидетеля. Под «незаинтересованным» подразумевается тот свидетель, который не состоит в какой-либо личной, родственной или служебной связи с участниками инцидента. Сложно говорить о достоверности информации, когда вы получаете ее от близких родственников или друзей потерпевшего, либо, напротив, от сослуживцев подозреваемого.

Следовательно, показания потерпевшего могут подтверждаться или опровергаться показаниями врачей скорой помощи, которые выезжали на место происшествия, случайных свидетелей-очевидцев, увидевших момент применения насилия.

Отсутствие вышеуказанных свидетелей еще не является поводом, чтобы не допрашивать тех, кто может быть воспринят судом в качестве

заинтересованных лиц. Не смотря на то, что из показаний потерпевшего уже можно составить достаточно полную картину происшедшего, зачастую именно свидетели могут запомнить те детали, на которые потерпевший попросту не обратил внимания, или не запомнил их, находясь в стрессовой ситуации. Именно свидетели лучше всего описывают внешность участников инцидента, запоминают марки и номера автомобилей, помнят ближе к точному, время происшествия.

Они также могут указать на других свидетелей, о которых неизвестно потерпевшему.

Допрос подозреваемого. Данное следственное действие регламентируется ст.ст. 208-213, 216 УПК РК. Общие вопросы процессуального, криминалистического и психологического порядка проведения допроса подозреваемого в научной литературе разработаны достаточно полно. Поэтому остановимся только на особенностях допроса подозреваемого в совершении пыток.

Допрос подозреваемых происходит в основном в конфликтных ситуациях. Поэтому в ходе допроса подозреваемого нужно использовать такие тактические приемы, которые будут направлены на установление психологического контакта с допрашиваемым, «предъявление доказательств по нарастающей силе их воздействия на допрашиваемого; допущение легенды, приемы косвенного допроса; смена вопросов, задаваемых при повторных допросах, и тому подобное. В любом случае тактические приемы следует применять избирательно для каждого подозреваемого, в зависимости от его достижения и имеющихся доказательств»⁴³.

Использование тактических приемов при производстве допроса подозреваемых в совершении пыток связано не только с получением конкретного результата, но и отвечает требованиям допустимости средств его достижения. Так, они:

- не должны нарушать нормы уголовного процесса и нормы морали;
- не должны оправдывать преступника;
- не должны способствовать самооговору;
- не должны быть основаны на физическом или психическом насилии, обмане, шантаже;
- не должны действовать избирательно;
- не должны быть основаны на использовании невежества допрашиваемого или его слабоумия, дефектов зрения, речи, слуха;

---

⁴³ **Нурғалиев Б.М.** Организованная преступная деятельность. – Караганда: Карагандинская высшая школа КНБ РК, 1998. – С. 165.

– должны учитывать возрастные особенности⁴⁴.

Применяемые тактические приемы при производстве допроса подозреваемых зависят от характера следственной ситуации, складывающейся на первоначальном этапе расследования. Анализ правоприменительной практики показывает, что при расследовании рассматриваемых преступлений можно выделить пять основных следственных ситуаций допроса подозреваемых:

- 1) подозреваемый дает правдивые показания;
- 2) подозреваемый дает заведомо ложные показания;
- 3) подозреваемый дает в основном правдивые показания, но о некоторых деталях уличающих его в преступной деятельности умышленно умалчивает;
- 4) подозреваемый дает в основном правдивые показания, но о некоторых деталях добросовестно заблуждается;
- 5) подозреваемый отказывается давать показания.

Первичные допросы подозреваемых позволяют следователю изучить личность и соответственно выработать свою линию поведения при производстве дальнейших следственных действий с участием подозреваемого.

Назначение экспертиз. Данное следственное действие регламентируется ст. ст. 270-273 УПК РК.

Изучение уголовных дел о пытках показало, что практически по большинству из них следователь проводит различные судебные экспертизы для исследования: характера и степени вреда, причиненного здоровью; психического или физического состояния подозреваемого при сомнении в его вменяемости или способности самостоятельно защищать свои права и законные интересы; психического или физического состояния потерпевшего, при наличии сомнении в его способности правильно воспринимать обстоятельства, имеющие значение для уголовного дела и давать показания.

Криминалистические экспертизы проводятся для исследования объектов, использовавшихся в качестве орудий совершения преступления.

В процессе расследования пыток, например, при осмотре места происшествия или места обнаружения орудий преступления, могут быть обнаружены следы биологического происхождения (волосы, ногти, кровь, слюна и так далее), которые являются убедительным доказательством нахождения в месте их обнаружения определенных лиц (потерпевших).

---

⁴⁴ **Закатов А.А., Цветков С.И.** Тактика допроса при расследовании преступлений, совершаемых организованными преступными группами. – М., 1996.

Полагаем, что в данной ситуации эффективным способом исследования доказательств может стать назначение судебно-биологической экспертизы. Представив эксперту для исследования объекты биологического происхождения, можно в частности получить сведущее заключение по следующим вопросам:

1. Является ли представленный на экспертизу предмет (вещество) волосом (слюной, кровью и так далее) человека?

2. Если да, то какова его групповая принадлежность?

3. Какими характеристиками обладает лицо, которому принадлежит этот волос (вещество), и не принадлежит ли он (оно) определенному лицу?

Необходимым способом собирания доказательств по делам о пытках является назначение судебно-медицинской экспертизы в отношении потерпевшего. В данном случае находим рациональным для достижения целей доказывания, поставить на разрешение эксперта такие вопросы:

1. Какие телесные повреждения имеются на теле гражданина?

2. Каковы их характер, локализация, степень тяжести, механизм и давность образования?

3. Могли ли данные телесные повреждения образоваться при определенных обстоятельствах?

Кроме того, назначение судебно-медицинской экспертизы может стать необходимым и в других ситуациях, например, для определения наличия на теле потерпевшего или подозреваемого следов внутривенного употребления наркотических средств (а также механизма и давности их образования), если производства освидетельствования для достижения этих целей будет недостаточно.

Вопросы, разрешаемые криминалистической экспертизой, разнообразны и вытекают из конкретных обстоятельств дела. Необходимым, на наш взгляд, способом исследования по делам о пытках, является назначение криминалистической экспертизы документов с целью получения ответов на следующие вопросы:

1. Каким способом выполнены бланк и текст документа?

2. Не подвергался ли документ каким-либо изменениям?

3. Что выполнено раньше, текст (подпись) или оттиск печати (штампа)?

4. Каким образом нанесены на документ изображения оттисков печати (штампа), и не выполнены ли они определенной печатью (штампом)?

Одновременно с криминалистической экспертизой документа или самостоятельно при наличии необходимости исследования рукописного текста следует назначить по делу и почерковедческую экспертизу. Полагаем, в этом случае требуется получить ответ эксперта на вопрос о том, выполнен ли рукописный текст (подпись) в представленном на

экспертизу документе (отдельной графе или части документа) определенным лицом.

Если же в ходе осмотра места происшествия, транспортного средства, предметов и документов были обнаружены следы обуви, одежды, перчаток, инструментов и других орудий, то дополнительные доказательства об обстоятельствах совершения пытки можно получить, назначив трасологическую экспертизу. Для этого, представив эксперту либо сам предмет — носитель следа, либо его слепок, копию, необходимо получить от него заключение по следующим вопросам:

1. Каким предметом оставлен представленный на экспертизу след?
2. Какова давность и механизм образования следа?
3. Не оставлен ли данный след представленным предметом (орудием)?

В зависимости от характера следа экспертом могут быть установлены и отдельные характеристики предмета, отобразившегося в исследуемом следе, например: пол человека, размер его ноги — по следу обуви.

В виду ограниченного объема настоящего исследования и многообразия судебных экспертиз, применяемых в доказывании по делам о пытках, невозможно рассмотреть здесь все аспекты их подготовки и назначения. Тем не менее, полагаем важным обратить внимание еще на такое обстоятельство как упаковка представляемых эксперту материалов. По нашему мнению, все объекты (за исключением громоздких), а также документы, должны направляться на экспертизу в тщательно упакованном и опечатанном виде и снабжаться пояснительными записками. При этом упаковка, способ опечатывания следователем объектов экспертного исследования должны быть подробно описаны в той части постановления о назначении экспертизы, в которой перечисляются представляемые эксперту предметы и документы. Там же следует отразить отличительные признаки таких объектов, например, имеющих буквенные и цифровые обозначения маркировки и так далее. Выполнение этих условий позволяет, на наш взгляд, во-первых, обеспечить сохранность вещественных доказательств и следов преступления, во-вторых, обеспечить выполнение правил техники безопасности (что относится, прежде всего, к объектам, представляющим повышенную опасность), в-третьих, исключить возможность подмены и фальсификации доказательств, и, в-четвертых, гарантировать наибольшую достоверность полученных результатов.

Кроме того, в случае необходимости эксперту следует предоставить и отдельные материалы уголовного дела, например, протокол осмотра места происшествия, в котором зафиксированы обстоятельства обнаружения следов преступления, показания отдельных лиц и так далее. Для проведения некоторых экспертиз, в частности — судебно-биологической,

почерковедческой, криминалистической экспертизы документов, наряду с объектами исследования эксперту должны быть предоставлены свободные и экспериментальные образцы для сравнительного исследования, в отношении которых, на наш взгляд, также должны выполняться указанные выше условия упаковки представляемых на исследование материалов.

Рассмотренный перечень вопросов является лишь примерным, поскольку их количество и формулировки зависят от конкретной следственной ситуации и развития той или иной отрасли научных знаний.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Подводя итог вышеизложенному, необходимо отметить, что в настоящее время наибольшую актуальность правоприменительной практики приобрели вопросы совершенствования криминалистических понятий, концепций, программ деятельности правоохранительных органов и разработки частной криминалистической методики расследования пыток, совершенных сотрудниками ОВД РК.

Одним из таких понятий является криминалистическая характеристика преступлений, которая призвана способствовать решению задач расследования. Только в результате установления всех элементов криминалистической характеристики пыток, совершенных сотрудниками ОВД РК создается возможность эффективно расследовать уголовное дело.

В работе предлагаются типичные следственные ситуации, складывающиеся на различных этапах расследования пыток, совершенных сотрудниками ОВД РК, с дальнейшей их детализацией, а также конкретизированы версии по элементам состава преступления, выдвигаемые при расследовании данных преступлений, а также даны рекомендации по наиболее эффективной организации и планированию расследования данного вида преступлений.

Эффективность расследования пыток в значительной степени зависит от качества подготовки и проведения следственных действий. Даны тактические рекомендации для следователя при подготовке, назначении и проведении различных экспертиз.

В работе подчеркиваются теоретическое и практическое значения результатов проведенного исследования и раскрываются основные направления их использования в практической, научно-исследовательской и учебно-методической деятельности правоохранительных органов, а также научных учреждений и учебных заведений в сфере юриспруденции.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ЖӘНЕ ҚОСЫМША ҚАЙНАР КӨЗДЕРДІҢ ТІЗІМІ

1. ҚР ҚК (2016 жылғы 1 қаңтардағы өзгерістер мен толықтыруларға сәйкес).
2. ҚР ҚПК (2016 жылғы 26 шілдедегі өзгерістер мен толықтыруларға сәйкес).
3. Арыстанбеков М.А. Расследование нападений на охраняемые объекты: Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1996.
4. Белкин Р.С. Криминалистика / Под ред. А.Ф. Волынского, Т.В. Аверьянова, И.Л.Александрова и др. – М.: Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 2000.
5. Белкин Р.С. Курс криминалистики: Учеб. пос. для вузов. 3-е изд., дополненное. – М.: Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 2001.
6. Белкин Р.С. Курс советской криминалистики. – М.: Изд-во Академии МВД СССР, 1979. Т. 3.
7. Большая советская энциклопедия. 2-ое изд. – М., 1956. – Т. 39.
8. Васильев А.Н. О криминалистической классификации преступлений // Методика расследования преступления. – М., 1976.
9. Васильев А.Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. – М., 1978.
10. Васильев А.Н., Яблоков Н.П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. – М., 1984.
11. Винберг А.И., Шавер Б.М. Криминалистика. 2-ое изд. – М., 1945; 3-е изд. – М., 1949.
12. Виноцкий Л.В. Осмотр места происшествия: Учеб. пос. – Караганда: КВШ МВД СССР, 1986.
13. Возгрин И.А. Научные основы криминалистической методики расследования преступлений: Курс лекций. – СПб.: Изд-во СПб. юрид. ин-та МВД России, 1992. – Ч. 1.
14. Возгрин И.А. Научные основы криминалистической методики расследования преступлений: Курс лекций. – СПб.: Изд-во СПб. юрид. ин-та МВД России, 1993. – Ч. 4.
15. Густов Г.А. Программно-целевой метод организации раскрытия убийств: Учеб. пос. – СПб., 1993.
16. Джакишев Е.Г., Нурмагамбетов К.Т. Криминалистика в борьбе с хищениями. – Алма-Ата. 1990.
17. Жакулин А.Б. Особенности методики расследования преступлений, связанных с экономической контрабандой: Дис. ... канд. юрид. наук. – Караганда, 2003.

18. Закатов А.А., Цветков С.И. Тактика допроса при расследовании преступления, совершаемых организованными преступными группами. – М., 1996.

19. Зуев Е.И. Алгоритмизация взаимодействия следователя со сведущими лицами специалистом и экспертом // Проблемы программирования, организации и информационного обеспечения предварительного следствия. – Уфа, 1989.

20. Кодекс чести сотрудников органов внутренних дел Республики Казахстан (Правила служебной этики сотрудников органов внутренних дел РК).

21. Колесниченко А.Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступления. – Харьков, 1965.

22. Кондратьев И.В. Моделирование при расследовании преступлений: Дис. ... канд. юрид. наук. – Караганда, 2000.

23. Корухов Ю.Г. Криминалистика: Учебн. / Под ред. А.Г. Филипова и А.Ф. Волынского. – М.: Спарк, 1998.

24. Криминалистика. – М., 1952. – Ч. 2.

25. Криминалистика. – М., 1995.

26. Криминалистика / Под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. – М., 1994.

27. Криминалистика / Под ред. С.А. Голунского. – М.: Юрид. лит., 1959.

28. Ларин А.М. Расследование по уголовному делу: Планирование, организация. – М.: Юрид. лит., 1970.

29. Мирский Д.Я. Некоторые вопросы методики расследования отдельных видов преступлений в свете ленинского принципа неотвратимости наказания // Ленинский принцип неотвратимости наказания и задачи советской криминалистики. – Свердловск, 1972.

30. Митричев С.П. Методика расследования отдельных видов преступлений. – М., 1973.

31. Нургалиев Б.М. Организованная преступная деятельность. – Караганда: Карагандинская высшая школа КНБ РК, 1998.

32. Облаков А.Ф. Криминалистическая характеристика преступлений и криминалистические ситуации: Учеб. пос. – Хабаровск: Хабаровская высшая школа МВД СССР, 1985.

33. Образцов В.А. К вопросу о методике раскрытия преступлений // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1977. – Вып. 27.

34. Осмотр места происшествия: Справочная книга криминалиста / Под ред. Н. А. Селиванова. – М.: НОРМА, 2001.

35. Пантелеев И.Ф. Методика расследования преступлений. – М.: Изд-во Всесоюзн. юрид. заоч. ин-та, 1975.

36. Руководство по эффективному расследованию и документированию пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания / Стамбульский протокол от 9 августа 1999 года.

37. Селиванов Н.А. Советская криминалистика: система понятий. М., 1982.

38. Танасевич В.Г., Михайловская И.Б. Теория доказательства в советском уголовном процессе. – М.: Юрид. лит., 1966.

39. Танасевич В.Г., Образцов В.А. О криминалистической характеристике преступлений // Вопросы борьбы с преступностью. – М., Юрид. лит., 1975. – Вып. 25.

40. Танасевич В.Г. Проблемы методики раскрытия и расследования преступлений // Советская криминалистика: Теоретические проблемы. – М.: Юрид. лит., 1978.

41. Яблоков Н.П. Криминалистическая методика расследования. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 1985.

42. Жәкішев Е.Ғ., Исаев Ә.А., Найманова Ғ.Х., Тапалова Р.Б. Темірболат Н.С. Криминалистика: Оқулық. – Алматы: Жеті Жарғы, 2006.

43. Криминалистика: Учебник / Под ред. Б.М. Нурғалиева. – Караганда: Болашак-Баспа, 2009.

44. Шакенов А.О., Есболаев Ғ.М., Аубакиров Б.А. Криминалистика: Оқу құралы. – Қарағанды: ҚЭУ, 2012.

45. Исаев А.А., Шакенов А.О. Криминалистика және сот экспертологиясы сұлба нысанында: Оқу құралы. – Алматы, 2005.

46. Шакенов А.О. және басқалар. Криминалистика және сот сараптамасы терминдерінің түсіндірме сөздігі / Заң ғылымдарының докторы, профессор М.Ч.Қоғамовтың бас редакциясында басылған. – Астана, 2003.

47. Нұрғалиев Б.М., Арыстанбеков М.А., Шакенов А.О. Криминалистика: Дәрістер курсы: Оқулық құрал. – Қарағанды, 2006.

48. Шакенов А.О. Криминалистика: Оқулық. – Астана, 2008.

49. Қайыржанов Е.І., Шакенов А.О. Жекелеген қылмыс түрлерін тергеу ерекшелігі: Оқу құралы. – Алматы, 2007.

50. Арыстанбеков М.А., Еленюк А.Г., Жакулин А.Б., Шакенов А.О. Частные криминалистические методики: Учебное пособие. – Караганда, 2014.

51. Справочная книга следователя: Учебно-практическое пособие / Под ред. Д.Т. Кенжетгаева. – Караганда: КА МВД РК имени Б.Бейсенова, 2015.

**ПО қызметкерлерімен жасалған
азаптауларды тергеп-тексеру әдістемесі**

Оқу-практикалық құрал

**Методика расследования пыток,
совершенных сотрудниками ОВД**

Учебно-практическое пособие

Сдано в набор 01.11.2016 г. Подписано в печать 04.11.2016 г.

Усл. печ. л. 6,0. Формат 60×84¹/₁₆.

Бумага офсетная. Печать офсетная.

Заказ № 1205. Тираж 100 экз.

Отпечатано в типографии Карагандинской академии
МВД РК имени Баримбека Бейсенова

г. Караганда, ул. Ермакова, 124